

GAZDAG VILMOS

SEGÉDKÖNYV

A SZLÁV-MAGYAR NYELVI KAPCSOLATOK
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

*S*LAVONICAM tantùm atq; Vngaricam
linguam, hoc meo libello comprehendere in-
stitueram, reliquæ enim satis hætenus uul-
gata & exculta sunt, ideo acta agere, si eas
adiungerem uidebar. Verùm cum plurimis
me rem gratam facturum existimarem: eas
quoque addidi, tantò facilius, quod non ex
alieno penario mihi depromenda erant. De ijs multa præfari non
libet, sed tantùm paucis admonere, quo modo tibi uocabula trium
posteriorum, ut ea rectè pronuncies, legenda sint.

GAZDAG VILMOS

Segédkönyv a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok
tanulmányozásához

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Filológia Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport

GAZDAG VILMOS
SEGÉDKÖNYV
A SZLÁV–MAGYAR NYELVI KAPCSOLATOK
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

„RIK-U” Kiadó
Beregszász – Ungvár
2018

YDK: 81'272

G-31

Jelen kiadvány elsősorban a magyar, illetve ukrán szakos egyetemi és főiskolai hallgatók számára nyújthat segítséget a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozásában, de haszonnal forgathatják mindazok, akik a magyarországi szlavisztikai kutatások, a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzete, vagy a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban jelentkező keleti szláv (orosz és ukrán) hatás kutatástörténete iránt érdeklődnek.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Kiadói Részlegének műhelyében.

Szerző:

GAZDAG VILMOS

Lektorálták:

Prof. Dr. habil. DSc **ZOLTÁN ANDRÁS**

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Dr. **BÁRÁNY ERZSÉBET**

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Borítón: részlet Verancsics Faustus 1595. évi munkájából

Borítóterv: **GAZDAG VILMOS**

Korrektúra: G. **VARCABA ILDIKÓ**

A kiadásért felel: dr. **OROSZ ILDIKÓ**

A kiadvány megjelenését támogatta:

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

A kézirat 2014-ben elnyerte a „GENIUS” Jótékonysági Alapítvány Soós Kálmán Ösztöndíjpályázat jegyzettámogatási ösztöndíját.

ISBN 978-617-7404-83-4

© **GAZDAG VILMOS, 2018**

© **II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI
MAGYAR FŐISKOLA, 2018**

„RIK-U” Kiadó

Nyomdai munkák: Kálvin Nyomda, Beregszász, Kossuth tér 4.

Felelős vezető: Lacz Csilla

TARTALOM

Előszó	7
A témakörhöz kapcsolódó általános kérdések	
A kétnyelvűség meghatározása. Kétnyelvű egyének	11
A kölcsönzésről, illetve az idegen szó, kölcsönszó, jövevényszó kategóriák elkülönítésének problematikájáról	13
A kölcsönzés okairól.....	20
Az idegen szavakhoz való viszony kérdése	24
Betekintés a magyarországi szlavisztika kutatástörténetébe	
A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok korábbi kutatástörténetei.....	29
Mikorra is tehető a magyar–szláv etnikai és nyelvi érintkezések kezdete.....	31
A szláv nyelvi hatás mértékének megítélése a magyar nyelvtudományban	33
A magyar–szláv rokonság kérdése	35
A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok kutatásának kezdetei.....	37
A XIX. századi magyarországi szlavisztika.....	42
A modern kori magyar szlavisztika.....	48
<i>Asbóth Oszkár munkássága</i>	48
<i>Melich János szlavisztikai munkássága</i>	51
<i>Knieszsa István szlavisztikai tevékenysége</i>	55
<i>Hadrovics László szlavisztikai tevékenysége</i>	61
<i>Kiss Lajos szlavisztikai tevékenysége</i>	65
<i>Egyéb szlavisztikai vonatkozású tanulmányok</i>	69
A kárpátaljai magyar nyelvjárásokat ért keleti szláv hatás	
Bevezetés	75
A kárpátaljai magyar nyelvjárások	77
A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének jellemzői	82
A kárpátaljai magyar–ukrán kétnyelvűség típusai	90
A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei	93
<i>A szaknyelvek szláv kölcsönszavai</i>	97
<i>A sajtónyelv és a szépirodalom szláv kölcsönszavai</i>	99

A kölcsönszavak csoportosítási lehetőségei	105
<i>Kronológiai csoportosítás</i>	105
<i>Az átadó nyelvek szerinti osztályozás</i>	105
<i>Szófaji eloszlás</i>	106
<i>Fogalomköri kategorizáció</i>	106
<i>A kölcsönszó-típusok szerinti csoportosítás</i>	109
A kölcsönszavak asszimilációja	112
<i>Fonetikai változások</i>	112
<i>Alaktani asszimiláció</i>	112
<i>A szláv hatás következtében végbement hangtani változások</i>	113
<i>Szintaktikai kölcsönzések</i>	114
A szláv hatás következtében jelentkező egyéb nyelvi sajátosságok	115
<i>A kódváltások kérdése</i>	115
<i>Névhasználati sajátosságok</i>	116

Előszó

A magyar nép már a honfoglalás előtt is kapcsolatba került a szláv népekkel. A honfoglalást követően ez a kapcsolat szomszédsági kapcsolattá alakult. A szoros gazdasági és kulturális kapcsolatok révén mindkét nép sokat tanult egymástól. Az áruk cseréje mellett a kulturális és nyelvi adásvétel is aktívan folyt. Ez jól kimutatható a szláv és a magyar kultúra, illetve az érintett nyelvek körében is. A fokozott nyelvi kapcsolatok színtereiül természetesen az egymással határos nyelvterületek szolgáltak.

A trianoni békeszerződés következtében épp e területek lettek elszakítva az anyaországtól, s így a már addig is meglévő nyelvi kapcsolatok még intenzívebbé váltak. A szomszédok nyelve egy csapásra uralkodóvá és kötelezővé vált az elcsatolt területek magyar lakosai számára is, ami természetesen e nyelvek presztízsének a nagyfokú növekedésével járt együtt.

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok tudományos szintű kutatása már a XIX. században jelentős eredményeket ért el, de a magyar nyelv szláv elemeinek kimutatásával már korábban is próbálkoztak.

Jelen munka keretében a magyarországi szlavisztikai kutatások alakulásának, illetve a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat ért orosz/ukrán nyelvi hatás teljesség igénye nélküli, de minél átfogóbb felvázolására teszünk kísérletet.

Munkánk a kérdéskör jobb feldolgozási lehetőségének biztosítása végett néhány elméleti kérdés tisztázására is kísérletet tesz. Ilyen kérdésként foglalkozunk a kétnyelvűség meghatározásával, amely mint tudjuk, alapfeltétele a nyelvek közötti adásvételnek; a kölcsönzéssel, illetve az idegen szó, kölcsön szó, jövevényszó kategóriák elkülönítésének problematikájával, valamint a kölcsönzés okaival.

Az elméleti kérdések tisztázása után áttérünk a magyarországi szlavisztika kutatástörténeti bemutatására. Ezt két fő irányvonal mentén végezzük el. Egyrészt olyan, általános szlavisztikai kérdésekre keressük a választ, mint például a magyar–szláv rokonság kérdése, vagy

a magyar nyelvet ért szláv nyelvi hatás mértékének a megítélése. Másrészt pedig kronológiai sorrendben vesszük sorra a magyarországi szlavisztikai kutatások jeles személyiségeit, és az általuk írt korszakalkotó művek rövid ismertetése révén felvázoljuk munkásságukat.

A következő fejezetben a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat ért keleti szláv (orosz/ukrán) hatások kutatástörténetének a felvázolására kerül sor. A fejezet elején itt is áttekintést nyújtunk a kérdéskör vizsgálatához kapcsolódó elméleti kérdésekről: ismertetjük a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat és a kárpátaljai magyar lakosság nyelvi helyzetét. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban jelentkező orosz/ukrán nyelvi hatás a legszembetűnőbbben a szókészlet szintjén mutatkozik meg. A fejezet törzsanyagát ennek megfelelően a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, a kárpátaljai magyar sajtóban, valamint a szépirodalomban meghonosodott szláv elemekkel foglalkozó szakirodalmi előzmények feldolgozása képezi. Emellett azonban kisebb kitérő keretében érintjük a kódváltások és a kárpátaljai magyarok névhasználati sajátosságainak a kérdését is.

Munkánk elsősorban a magyar, illetve ukrán szakos egyetemi és főiskolai hallgatók számára nyújthat segítséget a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozásában, de haszonnal forgathatják mindazok, akik a magyarországi szlavisztikai kutatások, a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzete, vagy a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban jelentkező keleti szláv (orosz/ukrán) hatás kutatástörténete iránt érdeklődnek.

**A TÉMAKÖRHÖZ KAPCSOLÓDÓ
ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK**

A kétnyelvűség meghatározása. Kétnyelvű egyének

A nyelvek közötti kapcsolatok tanulmányozásához nem árt néhány fogalmat tisztázni. Például, hogy mit is takar a kétnyelvűség fogalma? Kit lehet kétnyelvűnek tekinteni?

Annak ellenére, hogy a totális kétnyelvűség vagy többnyelvűség inkább szabály, mintsem kivétel igen sok egyébként eltérő társadalomban, a kétnyelvűségnek máig sincs általánosan elfogadott, a fogalom minden aspektusát átfogó definíciója. A meghatározások nagy száma és a bennük gyakran jelentkező ellentmondás abból ered, hogy a jelenségnek számos megközelítési módja ismeretes, s az egyes tudományterületek és kutatók különböző szempontokat érvényesítenek a bilingvizmus meghatározásában (Beregszászi–Cserniczkó 2003: 28).

A kétnyelvűség két nyelv kapcsolatának, két nyelv kapcsolata pedig két etnikum, illetőleg azok tagjai kapcsolatának a közvetlen vagy közvetett következménye (Kiss 2002: 211).

Crystal a *Nyelv enciklopédiája* (1998: 451) című könyvében például így válaszol a *Mi a kétnyelvűség?* kérdésre: „Az evidens válasz az: amikor valaki két nyelvet beszél. Ez a meghatározás azonban nem kielégítő. Nem foglalja ugyanis magába azokat, akik csak alkalmanként használják az egyik vagy a másik nyelvet, vagy azokat, akik az egyik nyelvet már hosszú évek óta nem használják. Nem foglaltatnak benne a meghatározásban azok sem, akik bár igen jól értenek, de nem beszélnek egy nyelvet, illetve, akik megtanultak olvasni, de nem tudnak beszélni, vagy írni egy másik nyelven. A meghatározás nem tisztázza azt sem, mi a viszony a különböző nyelvek és egy nyelv különböző dialektusai, beszédstílusai és szintjei között. És mindenekelőtt, ez a meghatározás semmit nem mond arról, a nyelvtudás milyen szintjén tekinthetünk valakit kétnyelvűnek.”

Az ÉKsz. (2003: 659) meghatározása szerint kétnyelvű az a személy, aki két nyelvet (egyformán) jól használ, s a beszédhelyzetnek megfelelően váltogatni képes. Bővebb definíciót javasol Bartha Csilla, aki szerint kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy

több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ (Bartha 1999: 40).

Kontra Miklós a kétnyelvűséget relatívan értelmezi, mert véleménye szerint az egynyelvűek és a tökéletes kétnyelvűek abszolút kategóriája között a beszélők számos átmeneti típusa található, még a bilingvis népcsoportokban is (Kontra 1981: 8).

IRODALOM

- BARTHA CSILLA 1999: *A kétnyelvűség alapkérdései Beszélőkés közösségek* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICSKÓ ISTVÁN 2003: A kétnyelvűség (bilingvizmus) fogalma. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 28–31.
- CRYSTAL DAVID 1998: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest.
- ÉKSZ. 2003. = *Értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 2002: *Társadalom és nyelvhasználat*. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KONTRA MIKLÓS 1981: A nyelvek közötti érintkezés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *Nyelvtudományi Értekezések*. 109. sz. Budapest Akadémiai Kiadó.

A kölcsönzésről, illetve az idegen szó, kölcsönszó, jövevényszó kategóriák elkülönítésének problematikájáról

Crystal véleménye szerint a kölcsönzés az új szavak egyik nyelvből a másikba való átkerülésének a leggyakoribb módja. Viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy maga az elnevezés nem teljesen helyénvaló, vagy ahogyan ő maga is fogalmaz, „némileg sántít”, ugyanis a kölcsönzött szavakat később sem kell visszaadni (Crystal 1998: 412).

A kölcsönzés Haugen szerint „egy nyelv elemeinek egy másik nyelvbéli rekonstrukciójára tett kísérlet” (Haugen 1950: 212). Trudgill megfogalmazásában „az a folyamat, amelynek során a kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak” (Trudgill 1997: 41).

A nyelv szókészlete a nyelvi rendszernek közismerten leglazábban strukturált részrendszere, amely könnyen fogad be új elemeket. A szókölcönzés a közvetlen kölcsönzésnek egyedüli reális válfaja olyan értelemben, hogy csak szavak és állandósult szókapcsolatok kerülnek át közvetlenül egyik nyelvből a másikba (Lanstyák 2006: 15). Ugyanakkor „ahhoz, hogy egy másik nyelvből egy szót átvegyünk, és az az átvevő nyelvben meg is honosodjék, az átvevő nyelvi közösség tagjainak jól kell ismerniük az átadó nyelvet, vagyis legalább a részleges kétnyelvűség fokán kell állniuk, különben nem értenék a szavak jelentését, tehát nem is kerülhetne sor a szavak átvételére, legalábbis nem pontos jelentésük megtartásával” (Sulán 1963: 261).

A szó- és szó szerkezet-kölcsönzés osztályozható a kölcsönzés milyensége alapján is. Eszerint beszélünk: direkt és indirekt átvételről, valamint hibrid kölcsönzésről.

I. Direkt kölcsönzésről beszélünk akkor, ha egy másik nyelvbéli elem közvetlen alkalmazásáról van szó az átvevő nyelvben. A direkt átvételnek több formáját célszerű elkülöníteni (Benő 2008: 19–23):

1. *Tulajdonképpeni vagy lexémakölcsönzés*: a szókölcönzés révén az átvevő nyelv vagy nyelvváltozat egy új szóval gazdagodik;

2. *Szószerkezetek és frazémák átvétele*: gyakori eset, hogy nem csupán szavakat, hanem kifejezéseket is kölcsönöznek egymástól a nyelvek. Ezek a kifejezések a leggyakrabban szállóigék vagy közmondások;

3. *Tulajdonnév-kölcsönzés*: ahogyan a köznevek, úgy a tulajdonnevek is kölcsönözhetőek. Természetesen a meghonosodás folyamatában ezeknek is módosul a hangalakjuk. A tulajdonnevek kölcsönzése során általában földrajzi és személynevek átvétele történik. A településnevek lexémakölcsönzéssel, tükörfordítással és olyan hibrid szerkezetek kialakulása révén kerülhetnek kölcsönzésre, melyek egyik tagja idegen szó, a másik pedig fordítás;

4. *Betűszókölcsönzés*: abban különbözik a tulajdonképpeni kölcsönzéstől, hogy az átvett lexikai elem az átadó nyelvben is több szó rövidítéséből jött létre, s így gazdag információtartalom és konkrétabb jelentésvonatkozás jellemzi. Különösen a szaknyelvekben igen elterjedt formája ez az átvételeknek;

5. *Hangalakkölcsönzés és visszakölcsönzés*: a kölcsönzés során olyan hangalak is bekerülhet a nyelv szókincsébe, melynek már van egy hasonló hangalakú és hasonló jelentésű párja is. A hangalakkölcsönzés egyik fajtája a visszakölcsönzés. Ilyenkor az átadó nyelv az átvevő nyelvben módosult nyelvi elemet kölcsönzi vissza és illeszti be új formájában a saját szókincsébe;

6. *Áljövevényiszók és szerkezetek*: amikor nyilvánvaló, hogy valamely idegen nyelvből vett elemmel találkozunk, de az átadó nyelvben az adott szó vagy kifejezés nem ismert.

II. Indirekt kölcsönzésnek azt a folyamatot nevezzük, melynek eredményeként az átvevő nyelv elemeinek használata idegen nyelvi hatás következtében megváltozik anélkül, hogy bármilyen idegen morféma bekerülne az átvevő nyelvbe (Kontra 1981: 15).

Az indirekt kölcsönzés megnyilvánulhat jelentéskölcsönzésben, tükörszavak és tükörf kifejezések használatában és stíluskölcsönzésben, valamint az idegen elem tudatos kerülésében, a hiperpurizmusban is (Benő 2008: 33).

1. *A jelentéskölcsönzés* akkor megy a legkönnyebben végbe, ha az átadó és az átvevő nyelvben is szemantikailag és fonetikailag is hasonló a szó (Haugen 1950: 220). Lanstyák István ide sorolja a tükörszó jellegű és a vonzatkölcsönzéssel járó jelentéskölcsönzést is (Lanstyák 1998: 44–46).

2. *Tükörszavak és tükörkifejezések*: Tükörszavaknak tekintjük egy más nyelvi minta alapján fordítással létrejött származék- és összetett szavakat. A tükörkifejezések két vagy több szabad lexémából álló szerkezetek, melyek a szerkezetet alkotó elemek és az összjelentés tekintetében is megegyeznek az átadó nyelvi mintával (Benő 2008: 35–37).

3. *Hiperpurizmus*: az amikor a kontaktushelyzetben élő beszélők az idegen vagy másodnyelvi elemeket tudatosan, s a lehető legnagyobb mértékben kerülni próbálják.

III. Hibrid kölcsönzésnek nevezi a szakirodalom a közvetlen és közvetett kölcsönzés együttes érvényesülésének folyamatát, amely a magyar szakirodalomban a részfordításként ismert jelenséggel azonosítható (Kontra 1981: 15).

A nyelvtudományban az etimológiai vizsgálatok megindulásával párhuzamosan vetődött fel az idegen szó, kölcsönszó, jövevényszó kategóriák elkülönítésének a problematikája is. Szarvas Gábor például az idegen szók két osztályának az elkülönítését tartja szükségszerűnek. Véleménye szerint „Az elsőbe tartoznak azok, a melyeken nyelvünk már mindazon változtatásokat véghez vitte, melyeknek következtében a szó idegen hangzását végkép elveszti, s teljesen meghonosul, mi több egy egészen új szósaládnak törzskapjává válik; a második osztályt azon szók képezik, a melyek még egészen újak, s vagy semmi vagy csak lényegtelen hangváltozáson mentek keresztül; továbbá a melyeknél az átídomulás éppen folyamatban van, néha már végéhez közelít, de egyes hangelemek még ingadozóak” (Szarvas 1872: 216–217). A Szarvas Gábor által létrehozott két, egymástól jól elkülöníthető, osztályt Simonyi Zsigmond már névvel is illette: *igazi idegen szók* vagy *kölcsönszók* – azok a szavak, „melyeknek idegen voltát érezzük, melyeket gyakran valóban csak kölcsön veszünk, hogy aztán megint tulajunk rajtok”. A *meghonosult szók* osztályába – azok a szavak tartoznak „melyek oly régen

átszármaztak más népektől a mienkhez, hogy vagy jelentésük megváltozott, vagy hangzásuk megmagyarosodott, azonfelül részben már családot is alapítottak nyelvünkben, s így nyelvünk viszontagságaiban részt véve, jogot szereztek maguknak a honosságra.” (Simonyi 1885: 286). Horger Antal szerint azonban a más nyelvből származó szavakat egységesen jövevényszónak kell tekintenünk, s a jövevényszó kategórián belül az „átvételük korára és eredeti hangalakjuknak megváltozott vagy meg nem változott voltára” való tekintet nélkül kell megkülönböztetnünk a meghonosodott és az idegen szót. Véleménye szerint meghonosodottnak kell nevezni az olyan jövevényszót, amely a művelt középosztály körében országszerte közhasználatú, vagyis köznyelvi szó; ezzel szemben idegennek az olyan jövevényszót, amely csak egyes társadalmi osztályok körében vagy csak egyes vidékeken használatos, tehát osztálynyelvi szó vagy tájszó (Horger 1940: 125–127).

Elődeivel egyetértve Bárczi Géza is, amellett foglal állást, hogy idegen nyelvi elemnek kell tekinteni azokat a nyelvi elemeket, amelyek még teljes mértékben nem igazodtak az átvevő nyelv rendszeréhez. Azokat az elemeket pedig, amelyek már teljesen elvegyültek az átvevő nyelvben – jövevényszavaknak (Bárczi 2001: 45).

Az idegen szó megjelölést használják azokra az új keletű átvételekre, amelyek a beépülés folyamatának kezdeti stádiumában állnak. Ezek elterjedtsége bizonyos nyelvváltozatokban különböző mértékű lehet. Használatukra gyakran csak azért kerül sor, mert valamilyen jelentésbeli többlettel rendelkeznek az átvevő nyelvi szinonimájukhoz képest. Benő Attila az idegen szavak két csoportját különíti el (2008: 19–23):

- **Nemzetközi szavak** – olyan idegen szavak, melyek kapcsolatba hozhatók a modern tudományos-technikai fejlődés vívmányaival, s amelyek számos nyelvben megtalálhatóak;

- **Xenizmusok** – az idegen szavak nemzeti és kulturális sajátosságokat jelölő csoportja. A xenizmusok által jelölt leggyakoribb fogalomkörök: személyeket jelölő szók, foglalkozásnevek, néprajzi fogalmak (ruházat, hangszer, tárgyak, ételek), intézmények, közlekedési eszközök, épületek, pénznemek.

A jövevénytörő azonban olyan idegen nyelvi elem, amely hangalaki, morfológiai, esetleg teljes jelentéstani módosulás révén vált az átvevő nyelvben teljes mértékben meghonosodottá. Ezt az is jelzi, hogy az adott szó idegen mivolta a laikus beszélők számára már észrevehetetlen, s hogy az átvevő nyelvben képzős származékszóként, összetett szavak tagjaként is megjelenik, valamint, hogy már nem csak a kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában fordul elő. E szavak lexikai hiányt töltenek be az adott nyelvben vagy nyelvváltozatban, mivel új jelentésbeli kategóriát hoznak létre, stílusértékükben és expresszivitásukban különböznek az átvevő nyelvi párjuktól. Fazakas Emese felhívja a figyelmet arra, hogy bár a korábbi „szakirodalom szétválasztotta a jövevény- és kölcsönszavakat, azonban ma már a jövevénytörő és a kölcsönytörő szinonimaként szerepel” (Fazakas 2007: 169).

A kölcsönytörő bizonyos fokú elterjedtséggel jellemezhető, és elhelyezhető a meghonosodás folyamatának valamely szakaszán, mivel az átvevő nyelvi rendszerhez igazodva némileg átalakul hangalakja, morfémaszerkezete, esetleg módosul a jelentése. Így a kölcsönytörő magába foglalja az idegen szó és a jövevénytörő kategóriáját is. Ugyanakkor nem tekinthető kölcsönytörőnek az a szó, amely egyszeri előfordulása, s csupán egy beszélőnél jelentkező interferenciajelenség (Benő 2008: 23–33).

A közvetlen kölcsönytörő esetében az interferenciahatás nem más, mint az egy szót vagy szókapcsolatot érintő bázisstartó kódváltás, a kölcsönytörő folyamata pedig közvetlen kölcsönytörő. Az alaki kölcsönytörő esetében az interferenciahatás talán szintén azonosítható a bázisstartó kódváltással, bár itt a helyzet a hasonló hangalakú és jelentésű átvevő nyelvi lexéma megléte végett bonyolultabb (Lanstyák 2006: 21–22). Ugyanis, „szókölcsönytörő terén, különösen tartós és egyben erős nyelvi hatás esetén gyakori jelenség, hogy az idegen eredetű szó valamelyik eredeti, már meglévő szó dublettjeként jelentkezik. Ilyenkor két eset lehetséges. Vannak esetek, amikor az idegen eredetű szó dublett ugyan, azonban az eredeti szó az illető tárgy régebbi, egyszerűbb válfaját nevezvén meg, az idegen eredetű szó pedig az újabb, tökéletesebb változatot, az eredeti szó és a kölcsönytörő közti ellentét jelentésmegosz-

lás formájában föloldódik, azaz mindkét szó fennmarad a nyelvben. Végső fokon a szókölcsönzés ebben az esetben is az átvevő nyelv vagy nyelvjárás szókészletének gazdagodását eredményezi” (Márton 1956: 98).

A kölcsönszó alatt általában azokat az idegen elemeket értik, amelyek eredeti hangalakjukkal azonos vagy hasonló formában kerültek át az átvevő nyelvbe, ugyanakkor tágabb értelemben az átvevő nyelvbe tükörfordítás, illetve jelentéskölcsönzés által bekerült szavak is kölcsönszónak minősülnek (Lanstyák 2006: 19–20). Ezeket indirekt vagy közvetett kölcsönszónak szokás nevezni. Bárczi Géza viszont a tükörszavak külön csoportba való besorolását tartja célszerűnek, ugyanis ezek a tudatos szóalkotások, az idegen szavaknak szóról szóra, elemről elemre való fordításai (Bárczi 1996: 108), tartalmi átvételei (Erdődi 1952: 462–463). Emellett a tükörszavaknak a másik két csoporttól való elkülönítése mellett szól az is, hogy ez egy átmeneti kategória a jövevényszavak és a belső keletkezésű szavak között, hiszen egy idegen nyelvi minta alapján, annak átvétele helyett, az adott nyelv a saját elemei segítségével próbálja meg azt reprodukálni (Fazakas 2007: 169; Erdődi 1952: 462–463).

Az Eckhardt Sándor által a calque magyar megfelelőjeként létrehozott tükörszó vagy tükörkifejezés alapját Asbóth Oszkár 1883-as tanulmányában kell keresnünk. (Kiss 1968: 455). Asbóth említett írásában a következőképp határozza meg a magyar keresztény terminológia tükörszavait: „az egyházi kifejezésekben rendszeren szolgai fordítással van dolgunk: az eredeti fölfogás csak más-más ruhában tűnik föl, de gyakran megmarad valamennyi nyelvben”, illetve „vannak szók, melyek határozott irányba mutatnak, mert a szláv szót tükrözik” (Asbóth 1883: 394).

A tükörszó terminus hátránya, hogy magába foglalja a több szabad morfémából álló tükörkifejezéseket, sőt a tükörszólások egy részét is. A tükörszó többértelműsége végett célszerű a „kalk” műszót használni, ezáltal ugyanis a tükörszó, tükörkifejezés és a tükörszólás a kalkok egyes fajtáinak jelölésére szolgál. Ha egy átvevő nyelvi szónak nem a denotatív jelentése változik meg egy átadó nyelvi modell hatására, hanem érzelmi, hangulati értéke, használati köre, a megváltozott jelentésű szót stílusbeli kölcsönszónak tekinthetjük (Lanstyák 2006: 23–25).

IRODALOM

- ASBÓTH OSZKÁR 1883: A szlávtság a magyar keresztény terminológiában. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 18. kötet/1883. 321–427.
- BÁRCZI GÉZA 1963: *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Gondolat.
- BÁRCZI GÉZA 2001: *A magyar szókincs eredete*. Tinta Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENÓ ATTILA 2008: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság – Kolozsvár.
- CRYSTAL, DAVID 1998: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris. Budapest.
- ERDŐDI JÓZSEF 1952: Szláv eredetű tükörszavakról. — In. *Magyar Nyelvőr*, 76. évf. 6. sz. / 1952. 462–466.
- FAZAKAS EMESE 2007: *Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe. Nyelvi változások, a magyar behesítés és szókincs története*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság–Kolozsvár.
- HAUGEN EINAR 1950: The analysis of linguistic borrowing. — In. *Language* 1950. vol 26. №2.
- Horger Antal 1940: A jövevénytörzs fogalma. — In. *Magyar Nyelv*. XXXVI. köt. 1. sz. / 1940. 125–127.
- KISS LAJOS 1968: Térdkalács; Tomp; Tükörszó; Ükörke; Vargánya. — In. *Magyar Nyelv*. 64. évf. 4. sz. / 1968, 453–456
- KONTRA MIKLÓS 1981: *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LANSTYÁK ISTVÁN 1998: *Egyetemi füzetek 1: A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Lilium Aurum Dunaszerdahely.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2006: *Nyelvből nyelvre. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- MÁRTON GYULA 1956: A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról. — In. *Magyar Nyelv* 52. évf. 1. sz. / 1956. 92–100.
- SIMONYI ZSIGMOND 1885: Az idegen szók irodalma. — In. *Budapesti Szemle*. 13. évf. 42. köt., 101. sz. / 1885. 285–298.
- SULÁN BÉLA 1963: A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. — In. *Magyar Nyelv* 59. évf. 3. sz. / 1963. 253–265.
- SZARVAS GÁBOR 1872: A Ferencz legenda. — In. *Magyar Nyelvőr*: 1. évf. 5. sz. / 1872. 215–225.
- Trudgill Peter 1997: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF kiadó.

A kölcsönzés okairól

A kontaktológiai szakirodalom egyik fontos kérdése az, hogy vajon miért is kerül sor adott nyelvek között lexikai elemek kölcsönzésére. E kérdés kapcsán számos elmélet született, melyek túlnyomórészt megegyeznek a kölcsönzést kiváltó alapvető okokban.

Nézzünk hát elsőnek nyelvészek által felállított okrendszereket. A mindennapi használat miatt bekerült kölcsönszók a megszokás eredményei. Olyan szavak ezek, amelyeket a bilingvis nyelvközösségekben élők naponta használnak munkájuk során, bevásárlás közben, a szomszédal való kommunikációban stb. A beszélő ismeri ezek magyar megfelelőjét, de mivel élőnyelvi használatukra ritkán kerül sor, a passzív szókincsbe kerültek át (Csernicskó 1995: 139–140). Kótyuk István (1991: 66–69) a kölcsönszavak beáramlását és meghonosodását a következő okokkal indokolta: adott tárgy vagy dolog ezen a néven vált ismertté; hivatalos helyen, hivatalos személyek használják; kényelemszeretet, a beszédtempó felgyorsulása (nem gondolkodunk a magyar megfelelőn, mivel a kölcsönszó gyakran rövidebb és könnyebben ejthető, mint a magyar megfelelője); nyelvi igénytelenség, gyakorlatlanság. Hasonló okokkal magyarázza a kölcsönszavak bekerülését Benő Attila (2004: 151–154; uő 2008: 173-184) is:

– kulturális kölcsönzési modell: a szókölcönzés során az átadó nyelvből olyan sajátos kultúrszavak, történelmi, gazdasági reáliák kerülnek át, melyek nincsenek meg az átvevő nyelvben;

– presztízskölcsönzési modell: az átadó nyelv gazdasági és kulturális szempontból követendő minta a kölcsönző nyelvi közösség számára;

A fentebbi két modell azonban kizárólag a kulturális és gazdasági különbségekben látja a szókölcönzés indítékait, s így mellőzi a nyelvi kontaktus számos aspektusát, melyek figyelembevétele nélkülözhetetlen a kölcsönzés okainak teljes körű magyarázatánál.

– hangalaki expresszivitás: a kölcsönzött elemek hangalakja szebbnek, kifejezőbbnek minősíthető az átvevő nyelvi változatával szemben. Ebből az okból kerül sor a legtöbb hangutánzó és hangulatfestő szó átvételére;

– a jelölés és kifejezés módjából származó expresszivitás: a szavak, kifejezések magukban hordoznak egyfajta képszerűséget is. Az átadó nyelvi elem gyakran kifejezés-értékbeli többlettel rendelkezik, mint az átvevő nyelvbéli megfelelője;

– a negatív tulajdonságokat jelölő jelentésmezők vonzása: a kellemetlen, rossz tulajdonságokat jelölő jelentésmezők (butaság, lustaság, ügyetlenség, erkölcstelenség) körében igen nagy számmal megtalálhatók a más nyelvekből vett kölcsönszavak;

– nyelvi jelentéskategorizáció: az egyik nyelv árnyaltabban osztályozhatja a fizikai valóság valamely részletét, mint a másik, s ezáltal információsűrítést visz végbe, amely egy jelzős szerkezet vagy körülírás felváltásánál fontos átvételi ok lehet;

– nyelvi tabu és hangalaki jelöltség: gyakori az érzelmi megnyilvánulásokat, káromkodásokat, átkokat, állatterelő kiáltásokat kifejező elemek átvétele, mivel ezek erős nyomatékkal, színes érzelmi telítettséggel és nagy hangerővel ejtődnek, ami segíti a gyors rögzülésüket és gyors felidézhetőségüket is;

– kisebbségi kétnyelvűség és nyelvi feltételek: sokáig csupán azokat az egyéneket tekintették kétnyelvűnek, akik két nyelvet anyanyelvi szinten ismertek. Mára ez a nézet már természetesen nem elfogadott. A kétnyelvűségi helyzetben ugyanis a nyelvek kölcsönös szerepmegosztásban érvényesülhetnek, ami ahhoz vezethet, hogy egy adott nyelvi szintér lexikai állományában valamelyik nyelv használata válik uralkodóvá, s az ehhez a szintérhez kapcsolódó dolgoknak gyakran csak a másodnyelvi megnevezését ismeri, ami lexikai kölcsönzéshez vezet, mivel anyanyelvén is ezt használja;

– vizualitás: mára nagymértékben megnőtt az írott nyelv szerepe, ami szintén befolyással lehet a nyelvi érintkezésre. Hiszen a domináns kétnyelvű közösségekben (az államnyelv és valamely kisebbségi nyelv használata esetén) az államigazgatás és közigazgatás hivatalos megnevezései, a nyilvános tereken olvasható felhívások, hirdetések, valamint a kereskedelmi tevékenység nyelve természetesen az államnyelv, melyek révén a kisebbségi nyelvbe is bekerülnek ezek a megnevezések;

– nyelvhasználati gazdaságosságra törekvés: ha a kölcsönszó hangalakja rövidebb, morfológiailag egyszerűbb az átvevő nyelvi megfelelőjénél, akkor a beszélők hajlamosak ennek a használatát előnyben részesíteni.

Zlinszky Aladár a *Stilisztika és verstan* c. tanulmányában szintén azt mondja, hogy „kölcsönszóra akkor van szükség, ha valamely nép egy másiktól valamit tanul. A tanult dologgal együtt átveszi annak a nevét is, és saját szókincsébe illeszti. A magyar nép mindazon népektől tanult, amelyekkel vándorlása közben érintkezett, és azoktól is, akik mai hazájában hatottak reá. Viszont más népek is tanultak a magyartól. Úgynevezett tiszta nyelv nincs is a világon” (Zlinszky 1913). Nem elhanyagolható, és mindenképp figyelembe kell venni azt is, hogy a kisebbségben élő magyar nemzetrészek nyelvük hosszú távú megőrzése, illetve a többségi társadalomba való szükséges mértékű beilleszkedésük érdekében legfontosabb nyelvi célként az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regisztereinek megerősítését, kiteljesítését, s újabbaknak (a standard nyelvváltozatnak, a különféle szaknyelveknek stb.) alapos elsajátítását, valamint a második nyelv szükséges mértékű megtanítását határozzák meg. Térségünkben tehát e kisebbségi közösségek alapvető nyelvi célként a funkcionális kétnyelvűség elérését határozzák meg (Lanstyák 1996: 11–15). Ugyanakkor nem kell nyelvésznek lenni ahhoz, hogy valaki, különösen az a személy, aki aktívan érintett a kérdésben, választ adjon arra, hogy miért is alkalmaz anyanyelvi beszédében másodnyelvi elemeket. Nézzünk tehát néhány laikus véleményt is a kölcsönszavak bekerülésével kapcsolatban:

– *Persze, ez az oroszból átvett szavakat ugyanúgy használjuk magyarul is, ... mert könnyebb az embereknek úgy használni, mint ahogyan a másik nyelvben használják. Tehát nem azt mondják, hogy személyigazolvány, hanem passzport vagy a kiflire nem azt mondják, hogy kifli, hanem bulocska.*

(170_MEZOGECSE_1981_NO_ANYTR; N=37)

– *...me rövidebb kimondani, hogy passzport, mint személyi.*

(150_MAKKOSJANOSI_1959_F_ANYTR)

– *Hát, mert így ballottuk osztán így mondjuk ugyi már az urasabban, hogy személyigazolvány vagy igazolvány mi már csak így mondjuk, hogy passzport.*

(345_RAFAJNAUJFALU_1931_NO_GYAK N=19)

– ... *itten ukránok is élnek, oroszok is élnek így mi is átvettük tőlük egyes szavakat, még nem is tudjuk magyarul, hogy mi az. Gondolkozni kell, hogy megfejtjük, hogy mit akarunk mondani.*

(430_NAGYBAKTA_KOSZTYO_ERZSEBET (1942)_ANYTR)

– *Há, ez ez má olyan beidegződés. Az emberek úgy, úgy megszokták. Mondjuk bemegy egy hivatalba, akkor nem ke, hogy megértse az az időb bácsi vagy néni, hogy most mit mondott teljesen, de at mondja, dájte pászport, akkor odaadja a pászportot.*

(322-CSETFALVA-1960-F-ANYH 1-2. RÉSZ N = 13, 14)

– *Hát tulajdonképpen Ukrajnában élünk, és nekünk ez a megnevezése a mindenféle iratoknak, igazolványoknak meg van a külön elnevezés ukrán elnevezés és nekünk az ukránul van.*

(D15 - BADALO-1962_NO_ANYTR. NO-24)

– *Az a nyelv amely a, amelyik erősebb, az valamilyen szinten bélyegét rányomja arra a kisebbségre ahol van.*

(246_HALABOR_1947_N_ANYTR; N= 6)

IRODALOM

BENŐ ATTILA 2004: *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései.* Erdélyi Tudományos Füzetek 246. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár

BENŐ ATTILA 2008: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai.* Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság – Kolozsvár.

CSERNICKÓ ISTVÁN 1995: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). — In. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, Budapest. 129–145.

KÓTYUK ISTVÁN 1991: A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv — In. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében.* Kiadja a Széchenyi Társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest. 66–69.

LANSTYÁK ISTVÁN 1996: Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. — In. Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 11–15. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

ZLINSZKY ALADÁR 1914: *Stilisztika és verstan* — In. Szathmári István szerk. *A magyar stilisztikakútja.* Budapest, Gondolat, 1961. HTML formátum: Budapest: Neumann Kht., 2002. Forrás: <http://mek.oszk.hu/06500/06592>. Megtekintés: 2017-09-28.

Az idegen szavakhoz való viszony kérdése

Az idegen szavak használatával szemben, főleg a nyelvművelői körökben, erős ellenállást figyelhetünk meg. Nyelvészeink közül sokan hangoztatták, s vannak olyanok, akik még ma is hangoztatják, hogy e szavak feleslegesek a magyar nyelvben, ugyanis ezek használatát a laikusok a nyelvromlás egyik legszembetűnőbb jeleként értékelik. Így volt ezzel Simonyi Zsigmond (1885: 285–286) is, aki egyik tanulmányában így fogalmazott: „Vannak most is akárhányan kivált hírlapíróink és szaktudósaink közt, a kik folyton folyvást idegen szókkal tarkázzák nyelvüket, ott is, a hol minden nehézség nélkül elkerülhetnék: *momentumot* írnak mozzanat helyett, *nisust* a törekvés helyett stb. stb. Ennek részint restség és kényelmesség az oka, részint pedig az a hiú törekvés, hogy a mit írnak, tudósabb színt mutasson a hozzá nem értőnek” (Simonyi 1885: 285). Bár azt ő maga is elismeri, hogy „az idegen szók fölös használata még korántsem olyan baj, mint a hibás szóképzés vagy éppen az idegenszerű szófüzés”, illetve, hogy „számos idegen műszót szükségképen kell használnia a szakembernek, sőt mindenkinek, a ki az illető tárgyat vagy fogalmat szabatosan, kétértelműség és körülírás nélkül ki akarja fejezni”.

Hasonló véleményt fogalmaz meg a kölcsönszavak használatával kapcsolatban Kótyuk István (1991: 67) is, aki úgy véli, hogy „e szavak túlnyomó többsége fölösleges a nyelvben, mivel az általuk jelölt fogalmaknak megvan a magyar neve”, ugyanakkor „magyar megfelelőjük legfeljebb akkor bukkan fel, ha a beszélő nagyon választékos akar lenni, és kínosan ügyel nyelvhasználatára”. Ezzel szemben Szarvas Gábor (1872: 302) azon a véleményen van, hogy „a meghonosult idegen szók többé nem idegenek, hanem sajátunk; s ennél fogva kiirtásukra, hisszük, még a legérzékenykedőbb, legtúlhajtottabb nemzetieskedés sem akar gondolni.” *Az idegen szók a magyar nyelvben* című székfoglaló értekezése (1872a) és a Ferenc legenda nyelvi jelenségeinek ismertetése során létrehozott idegenszó listája (1872b: 217–222) parázs nyelvészeti diskurzus kibontakozásához vezetett. A bírálók azt próbálták bizonygatni, hogy a Szarvas által idegennek (főként szláv eredetűnek) minősített szavak valójában „tösgyökeresnek ismert magyar szavak” (Csalomjai 1872: 298). A bírálatokra adott magyarázatában Szarvas Gábor felteszi a kérdést,

hogyan vajon miért is kell mindenáron cáfolni a magyar nyelvben lévő idegen szavak létét. S természetesen választ is ad az általa költőinek szánt kérdésre.¹

Szarvas Gábor fenti megállapításával egyetértve Kiss Jenő azt mondja, hogy az „idegen nyelvi hatással kapcsolatos félelmek elsősorban nem nyelvi eredetűek, hanem a népi, illetőleg kulturális veszélytudat nyelvi síkra terelődéséből eredeztethetők”. Hadrovics Lászlót (1979: 3) idézve megjegyzi azt is, hogy ez akkor következik be, amikor egy nép úgy érzékeli, „hogy nemzeti létét, hagyományait, kultúráját, nyelvét veszély fenyegeti egy vagy több fölényes, erősen terjeszkedő kultúra és nyelv részéről” (Kiss 2011a: 9). Hadrovics nyelvszemléletét illetően Kiss Jenő megjegyzi, hogy „Hadrovics nem ért egyet a leegyszerűsített szembeállítással, hogy tudniillik az anyanyelvi szavak előnyben részesítése provinciálissá tesz, az idegen szavak viszont a világkultúrához való utat jelentik. Nem a „vagy–vagy”, hanem az „is–is” a követendő út véleménye szerint, s a fő szempont a nyelvközösség egésze nyelvi kommunikációja minél zökkenőmentesebb voltának a biztosítása – s ebben bennfoglaltatik az anyanyelvi elemekből való lexikális építkezés támogatása” (Kiss 2011b: 122).

Márton Gyula véleménye szerint „A szókölcsonzés terén azonban, különösen tartós és egyben erős nyelvi hatás esetén gyakori jelenség, hogy az idegen eredetű szó valamelyik eredeti, már meglevő szó dublettjeként jelentkezik. [...] Vannak esetek, amikor az idegen eredetű szó dublett ugyan, azonban az eredeti szó az illető tárgy régebbi, egyszerűbb válfaját nevezvén meg, az idegen eredetű szó pedig az újabb, tökéletesebb változatot, az eredeti szó és a kölcsönszó közti ellentét jelentésmegoszlás formájában föloldódik, azaz mindkét szó fennmarad a nyelvben. Végző fokon a szókölcsonzés ebben az esetben is az átvevő nyelv vagy nyelvjárás szókészletének gazdagodását eredményezi.” (Márton 1956: 98) Ilyen esetekben pedig a szókölcsonzés, illetve a kölcsönszavak használata semmiképp sem értelmezhető a nyelvromlás jeleként. Hiszen, amint azt David Crystal (1998: 17) is megjegyzi „minden nyelv a használók szükségleteinek kifejezésére jött létre”. Így tehát nyelvromlásról csak akkor

¹A kérdésre adott választ lásd *A szláv nyelvi hatás mértékének megítélése a magyar nyelvudományban* című fejezet utolsó bekezdésében.

lehet beszélni „ha olyan változások lépnek föl valamely nyelvben, amelyeknek következtében az adott nyelv a korábbiakhoz képest kevésbé felel meg a közösség vele szemben támasztott nyelvi közlési és kifejezési igényeinek” (Kiss 2011a: 12). A magyar nyelv esetében, amint azt Balázs Géza is megjegyzi, jelenleg nem beszélhetünk nyelvromlásról, „hiszen ma magyar nyelven mindent ki tudunk fejezni, minden szakterület művelhető anyanyelven. Nem utolsósorban azért, mert elég sokan fáradoztak a magyar nyelv gazdagításán” (Balázs 2005: 65). Viszont felhívja a figyelmet arra is, „hogy a magyar nyelvet nem csak határokon belül beszélik, hanem egyre többen csak szórványokban, leszakadva a magyar nyelvterületről”, s „ott már valóban romlik a nyelvhasználat” (Uo).

IRODALOM

- BALÁZS GÉZA 2005: Romlásnak indult...? Nyelvművelés, nyelvi ismeretterjesztés, nyelvtanoktatás. — In. *Könyv és Nevelés*, VII. évfolyam, 2005/1. szám. 59–65.
- CRYSTAL, DAVID 1998: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris, 606.
- CSALOMJAI 1872: Az idegen szók I. — In. *Magyar Nyelvőr*, 1. kötet. VII. füzet. / 1872, 297–299.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1979: Az idegen szavak és a purizmus. — In. *Magyar Nyelv*, 75. évf. 1. sz. / 1979. 1–7.
- KISS JENŐ 2011A: Nyelvromlás? — In. *Magyar Nyelv*, 107. évf. 1. sz. / 2011. 9–20.
- KISS JENŐ 2011B: Hadrovics Lászlóra emlékezve — In. *Magyar Nyelv*, 107. évf. 1. sz. / 2011. 120–123.
- KÓTYUK ISTVÁN 1991. A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. — In. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Kiadja a Széchenyi Társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest 1991. 66–69.
- MÁRTON GYULA 1956: A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról. — In. *Magyar Nyelv*, 52. évf. 1. sz. / 1956. 92–100.
- SIMONYI ZSIGMOND 1885: Az idegen szók irodalma. — In. *Budapesti Szemle*, 13. évf. 42. köt., 101. sz. / 1885. 285–298.
- SZARVAS GÁBOR 1872A: Az idegen szók a magyar nyelvben — In. *Pesti Napló*, 1872. október 24.
- SZARVAS GÁBOR 1872B: A Ferencz legenda — In. *Magyar Nyelvőr*, 1. kötet. V. füzet. / 1872, 215–225.
- SZARVAS GÁBOR 1872C: Az idegen szók II. — In. *Magyar Nyelvőr*, 1. kötet. VII. füzet. / 1872, 299–303.

BETEKINTÉS
A MAGYARORSZÁGI SZLAVISZTIKA
KUTATÁSTÖRTÉNETÉBE

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok korábbi kutatástörténetei

A több évszázad során felhalmozódott tudásanyag kutatástörténeti szempontból való teljes körű összefoglalására a mai napig nem került sor. Az egyes nyelvészeti munkák rendre foglalkoztak és foglalkoznak a korábbi, általában az adott kérdéskör kapcsán született munkák bemutatásával és elemzésével.

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok kutatástörténetének a kezdeti időszakát Gáldi László dolgozta fel, s adta közre a *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* című folyóirat első és második számában (1955, 1956). Gáldihoz hasonlóan Fried István is több tanulmány keretében foglalkozott a korai magyarországi szlavisztika alakulásával (vö. Fried 1969; 1974). E munkái elsősorban Štefan Leschka szlavisztikai tevékenységének az ismertetésével foglalkoznak. A magyar nyelv jövevényszavait vizsgáló kutatásokat, s itt természetesen a szláv jövevényszavakkal kapcsolatos vizsgálódásokat is Bárcki Géza foglalta össze a *Magyar szókincs eredete* (1951: 24–91) című munkájában.

A Bárcki-féle kutatástörténet kiegészítéseként, pontosabban egyfajta folytatásaként készítette el Mollay Károly a *Jövevényszó-kutatásunk 1945-től 1957-ig* című tanulmányát, mely ugyancsak kitér a szláv jövevényszavak kutatására is (1958: 152–153), megjegyezve, hogy a vizsgált korszak e témakörben született legjelentősebb terméke Kniezsa István 1955-ben napvilágot látott *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I.* című munkája.

Kniezsa az említett munkájának a bevezetőjében a második, sajnos el nem készült kötettel kapcsolatban a következőket írja: „a magyar nyelv szláv jövevényszavai kutatásának részletes történetét, az eddigi vélemények általános jellemzését és kritikáját csak e munka második kötete fogja tartalmazni” (Kniezsa 1955: 3).

H. Tóth Imre *Bevezetés a szláv nyelvtudományba* (1991) című munkája tizenharmadik fejezete a magyarországi szlavisztika történetének a rövid bemutatásával foglalkozik. Ebben a szerző célszerűnek tartja a

magyarországi szláv nyelvtudomány történetét a felszabadulás előtti és a felszabadulás utáni korszakokra osztani. Ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy „e két szakasz között merev határvonalat nem lehet húzni, mert tudásainknak egy jelentős része már a felszabadulás előtt megkezdte tudományos tevékenységét, bár az csak a felszabadulás után teljesedett ki” (H. Tóth 1991: 132–133).

A magyarországi szláv nyelvtudomány történetének eddigi legteljesebb feldolgozását az 1990-ben megjelent *A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig* képezi.

IRODALOM

- A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig.* Szerkesztette NYOMÁRKAY ISTVÁN vezetésével a szerkesztő bizottság: Gregor Ferenc, Hollós Attila, Zoltán András. Készült az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával az ELTE Szláv Filológiai Tanszék műhelyében. Budapest, 1990.
- BÁRCZI GÉZA 1951: *A magyar szókincs eredete.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- FRIED ISTVÁN 1969: A magyarországi szlavisztika kezdeteihez. — In. *Helikon: irodalomtudományi szemle*, 10. évf. 2–3. sz. / 1964. 295–301.
- FRIED ISTVÁN 1974: Szláv jövevényszavaink kutatásának történetéből. — In. *Magyar Nyelv*, 70. évf. 2. sz. / 1974. 245–249.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1955: Sur quelques pionniers des rapprochements étymologiques slavo-hongrois. — In. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1. szám / 1955. 5–28.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1956: De Gyarmathi à Miklosich: un chapitre de l'histoire des recherches étymologiques slavo-hongroises — In. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2. szám / 1956. 289–329.
- H. TÓTH IMRE 1991: *Bevezetés a szláv nyelvtudományba.* Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* I. k. 1–2. Akadémia Kiadó, Budapest.
- MOLLAY KÁROLY 1958: Jövevényszó-kutatásunk 1945-től 1957-ig. — In. *Magyar Nyelv*, 54. évf. 1. sz. / 1958. 146–157.

Mikorra is tehető a magyar–szláv etnikai és nyelvi érintkezések kezdete

Asbóth Oszkár (1893: 42) a magyar nyelvben meghonosodott szláv szavak hangtani sajátosságai alapján úgy gondolja, hogy „a szláv szók javarésze egy, az ószlovén nyelvvel a legszorosabb rokonságban lévő nyelvből került nyelvünkbe, még pedig valószínűleg a honfoglalásra következő legelső századokban”.

Munkácsi Bernát (1897: 29–30) ezzel szemben a magyar–szláv etnikai és nyelvi kapcsolatok kezdeti időszakát vizsgálva a következő megállapításokra jutott:

1. A magyarok és szlávok etnikai, valamint nyelvi érintkezésének kezdetei tetemesen régebbiek a honfoglalásnál, s a magyarok Fekete-tenger melléki tartózkodásának korszakába teendők.

2. Különösen a nyelvi hatás terén, ezen korból valóknak kell tekintenünk – hacsak határozott történeti, vagy nyelvészeti körülmények az ellenkezőt nem bizonyítják – közkeletű, valamint ószlovén, oláh-szláv és orosz hangalkotású szláv jövevényszavainkat.

3. Mai hazánk területén a honfoglaló magyarok a jelenleg is élő szláv nemzetektől különböző, velük nem azonosítható szláv népséget legfeljebb csak igen jelentéktelen, az etnikai és nyelvi hatás szempontjából tekintetbe alig vehető számban találhattak.

4. A magyar nyelv szláv elemeiből levonható műveltség- és őstörténeti következtetések tehát (pl. a házi életre, földművelésre, iparra és a keresztyénséggel való első megismerkedésre vonatkozólag) szintén régiebb, a honfoglalást megelőző korban gondolandók.

5. Szemben a szláv etnikai és nyelvi hatás ezen ősi rétegével van egy újabbkori, a jelen haza területén történt érintkezésből származott réteg is, mely főképp délszláv jellegű. Ilyen legrégebb állami intézményeink egyik legfontosabb szava a megye, régi megya is (= horv., szerb medja), mely, ha hazánk szláv lakosságának főtömege ószlovén fajta nyelvet beszélt volna, mindenesetre mesgyének (ószlov. mezda) hangzanék.

Melich János (1902: 39–40) Asbóth Oszkár fenti kijelentését kétségbe vonva felhívja a figyelmet arra is, hogy Asbóth maga is belátja, hogy a kérdés vizsgálata meglehetősen kezdeti szakaszában jár, s hogy az új szempontok szerint végzett kutatások az eddigiektől eltérő eredményekre is vezethetnek. Az új eredmények lehetőségének igazolásául említi Asbóthnak azt az Oblák, Vondrák és Jágic által már cáfolt nézetét is, miszerint a keresztény terminológia „a nagy morva birodalomban alakult meg”.

IRODALOM

- ASBÓTH OSZKÁR 1893: Szláv szók a magyar nyelvben. — In. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből*. XVI. kötet, 3. szám / 1893.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1897: A magyar–szláv ethnikai érintkezés kezdetei. — In. *Ethnographia*. VIII. évf. 1–2. sz. / 1897. 1–30.
- MELICH JÁNOS 1902: Szláv jövevényszavaink. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, XXXII. kötet. 1. füzet 1902. márczius. 39–81.

A szláv nyelvi hatás mértékének megítélése a magyar nyelvtudományban

A honfoglalás után az idegen környezetbe került magyarság nyelve a gazdasági és kulturális átnevelődés során számos európai nyelvvel érintkezett, és sok idegen szót vett át. A leggyakrabban és a legnagyobb intenzitással az itt talált szláv lakossággal került kapcsolatba. E kapcsolat eredménye a tekintélyes számú szláv jövevényszó (Bárczi 1996:115), melyek mennyiség messze meghaladja minden más ismert nyelvből átvett szavaink számát (Zoltán 2004: 671).

A szláv jövevényszavak száma ugyanis főleg azzal magyarázható, hogy a magyarság a honfoglalás után kultúráját az európai, közelebről a közép európai kultúrával cserélte fel, ezt a kultúrát pedig – különösen kezdetben – az itt talált szláv népek közvetítették (Kniezsa 2003). Melich János szerint „a magyar köznyelvben 600–650 körül van azoknak a szavaknak a száma, amelyek kétségtelenül a szláv nyelvekből kerültek” (Melich 1926: 110). Papp Ferenc számításai alapján a szláv eredetű tőszavak aránya (9,36%) megközelíti a finnugor (10,10%), és meghaladja a magyar belső keletkezésű (8,18%) szavaink mennyiségét (1974: 55–56).

A nagymértékű szláv hatás jelentőségét azonban azzal szokás csökkenteni, hogy a magyarság sohasem érintkezett az ősszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Így tehát téves az a felfogás, hogy „a szláv hatás nyelvünkben egységes, egy szláv nyelv részéről eredő hatás volna” (Melich 1926: 110). „Ezért voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk” (Bárczi 1996: 116; Kniezsa 2000: 144), „s ha idővel képesek leszünk szláv szavaink mindegyikéről kimutatni, hogy melyik szláv nyelvből való, akkor fogjuk látni, hogy bár összességében a szláv nyelvi hatás nyelvünkben igen nagy, egy-egy szláv nyelvnek a hatása azonban nem nagyobb, mint pl. a régi török vagy az olasz nyelvi hatás” (Melich 1910: 447).

Emellett meg kell azt is jegyezni, hogy a magyar nyelv szláv elemei „főtömegükben egy, az élő szláv nyelvek egyikével sem azonosítható, s

nyelvemlékek híján biztossággal meg nem határozható szláv nyelvből valók” (Munkácsi 1897: 1).

Felmerül azonban a kérdés, hogy miért is volt szükség az idegen, főleg a szláv nyelvi hatás mértékének a kicsinyítésére. A választ Szarvas Gábor a következőképp fogalmazta meg: „Azért, mert – azt tartják sokan, mondhatni a nagy rész – mert szégyen volna a magyarra [...], ha bebizonyulna, hogy mi oly nagy falca szót kölcsönöztünk különösen a szláv, de meg egyéb népektől is; mert ez semmi egyéb nem volna, mint nyílt bevallása annak, hogy őseink műveletlenek voltak, s a mi fő, műveletlenebbek a szlávoknál” (Szarvas 1872: 302).

IRODALOM

- BÁRCZI GÉZA 1996: *A magyar nyelv életrajza*, Custos Kiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942: Magyar–szláv nyelvi érintkezések. — In. Szekfű Gyula szerk. *A magyarság és a szlávok*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete és a Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest. 189–205, újabb kiadás: Bp., Lucidus Kiadó, 2000. 137–153.
- KNIEZSA ISTVÁN 2003: A megtelepedett magyarság népi alkata. — In. Domanovszky Sándor et. al. szerk. *Magyar művelődéstörténet*, Budapest, Arcanum 2003.
- MELICH JÁNOS 1910: A magyar nyelv szláv jövevényei. — In. *Magyar Nyelv*, 6. köt. 10. sz. / 1910. 443–447.
- MELICH JÁNOS 1926: Régi magyar hatás a tót nyelvre. — In. *Magyar Nyelv*, 22. köt. 3–4. sz. / 1926. 110–117.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1897: A magyar–szláv ethnikai érintkezés kezdetei. — In. *Ethnographia* VII. évf. 1–2. szám. 1–30.
- PAPP FERENC 1974: A lexémák szófaja, alaktani szerkezete és eredete. — In. *Magyar Nyelv*, 70. évf. 1. sz. / 1974, 55–68.
- SZARVAS GÁBOR 1872: Az idegen szók II. — In. *Magyar Nyelvőr*, 1. kötet. VII. füzet. / 1872, 299–303.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2004: A magyar nyelv régi szláv jövevénytörzsei és a szláv nyelvtörténet — In. *Kisebbségkutatás. Minorities Studies and Reviews*. 13. évfolyam, 2004. évi 4. szám. 671–674.

A magyar–szláv rokonság kérdése

Az európai nyelvészet korai időszakában (a XVI–XVII. század) a szláv szavak magyar nyelvben való tömeges jelenléte, illetve a huzamos ideig élő szlávos helyesírás miatt voltak olyan tudósok, akik a szláv rokonság lehetőségét is felvetették (Kerecsényi 1929: 545).

Hegedüs József a kérdés vizsgálata kapcsán az 1663-as, ismeretlen szerzőjű, *Hungar-und Siebenbürgische Chronica*, és Bochart azon kijelentésére hívja fel a figyelmet, mely szerint a magyar, más szláv nyelvekkel együtt, a szláv (alap)nyelvből származik, s megjegyzi azt is, hogy az általa idézett művek „szóegybevetéseket nem közöltek, a rokonságot semmivel sem támasztották alá, s inkább csak a magyarság földrajzi elhelyezkedéséből indultak ki” (Hegedüs 1966: 139). Ezzel kapcsolatban Nagy Sándor viszont azt mondja, hogy „magyar szavaknak szláv szavakkal való egyezése esetén nem mi vagyunk a kölcsönvevők, mint ahogyan eddigi nyelvészeink és historikusaink egész kara zengte, hanem a világ minden része felé szétszóródott sumér ősök nyelvéből kerültek a mi nyelvi örökségünkkel egyező értelmű szavak olyan nyelvekbe is, amelyek sem a nyelv-szerkezetére, sem a szókincs egyezése tekintetében nem rokonaink” (Nagy 1956: 258).

Moór Elemér a szláv származású, s általa „feleslegesnek” minősített idegen szavak társadalomtörténeti kiértékelése alapján ugyancsak arra a megállapításra jutott, hogy „nekünk és a szomszédos szláv népeknek közös őseink is vannak” (Moór 1960: 501). Véleménye szerint a „szláv származású helyneveink ugyanis azt tanúsítják, hogy a magyar honfoglalás előtt itt élt szlávokat nem űzték el vagy irtották ki azok az őseink, akik Kelet-Európából egy hosszantartó és intenzív szárazsági periódus folyamán, illetőleg következtében a nyájaik számára legelőterületet kereső besenyők nyomására 896-ban költöztek e földre”, azaz ezek „nyilván beleolvadtak a magyarságba, vagyis az ő utódaik is mi vagyunk” (uo.).

A mai magyar nyelvészeti szakirodalomban egyre elfogadottabbá válik az a nézet, mely szerint nyelvünk több őstre vezethető vissza,

vagyis „legvastagabbik gyökere finnugor, a másik – az sem vékony – török, a harmadik szláv, a negyedik német, az ötödik latin, a hatodik ... de ne is folytassuk. Mind, mind együtt, egymás mellett – ettől magyar a mi nyelvünk” (Szilágyi N. 1999: 363). Vagyis az effajta, konnekcionista modell azáltal, hogy „egyetlen, stabil nyelvtani váznak tekintett sajátosságcsoportot kiemelve, majd elkülönítené az ehhez állítólag jórészt csak lexikális többletként járuló újabb elemektől”, a nyelvek alakulástörténetét az előzmények egymással hálószerűen találkozó dinamikus összjátékának tulajdonítja, s ezzel átrendezi a klasszikus nyelvcsaládok képét is (Fehér 2011: 86).

IRODALOM

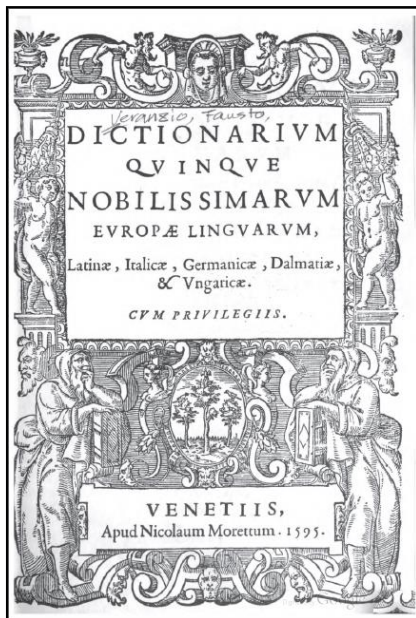
- FEHÉR KRISZTINA 2011: *Útban egy más nyelvészet felé*. Elméleti-módszertani problémák a 20. századi magyar nyelvtudományban. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Doktori (PhD) értekezés. (Kézirat).
- HEGEDŰS JÓZSEF 1966: A magyar nyelv értékelése a XVI–XVII. században. — In. *Filológiai Közöny*, XII. évf. 1–2. sz. / 1966. 134–145.
- KERECSENYI DEZSŐ 1929: Régi magyar nyelvtanok. — In. *Protestáns Szemle*. XXXVIII. évf. 8. sz. / 1929. 543–546.
- MOÓR ELEMÉR 1960: Magyarok és szlávok (Válasz Kubinyi Lászlónak „A tudománybeli romantikáról” című cikkére: MNy. LV, 402.). — In. *Magyar Nyelv* 56. évf. 4. sz. / 1960. 500–505
- NAGY SÁNDOR (DR.) 1956: *A magyar nép kialakulásának története*. Editorial Transsylvania Könyvkiadó Vállalat.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1999: A szent mókus, avagy a módszer buktatói. — In. Pozsgai Péter szerk. *Tűzcsiboló. Írások a 90 éves Lükkő Gábor tiszteletére*. Budapest. 345–365.

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok kutatásának kezdetei

A magyar nyelv szláv elemeire vonatkozó kutatások kezdetének Verancsics Faustus *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Vngaricae* c. ötnyelvű szótárát szokás tekinteni, mely 1595-ben Velencében került kiadásra, s közel 4500 címszót tartalmaz.

Verancsics műve a magyar és a horvát lexikográfiában is kiemelkedő helyet foglal el, ugyanis ez a horvát nyelv első nyomtatott szótára (Fóris 2003: 121), illetve az első horvát–magyar szótár is (Nyomárkay 2004: 57).

„A munkának nemzetörténeti szempontból is nagy a fontossága, hiszen a magyar nyelv «felfedezésének» szinte nyitó akkordja. Nem véletlen, hogy a szerző nobilisnak mondja a latin mellé besorolt nemzeti nyelveket, mivel olyan korszakban jelent meg a mű, amikor a nemzetfölötti latin nyelv

1. ábra: Verancsics szótárának borítója

egyenrangú társaként kér jogot a közép-európai tudatban több nemzeti nyelv, köztük a magyar is. A nemzeti öntudat érzékelésének fontos tanúja ez az ötnyelvű szótár, s talán egyúttal többnyelvű birodalom nyelvi sokszínűségében való egységességének híradója” (Erdődi 1975: 95). Magyar nyelvészeti jelentőségét elsősorban az adja, hogy ez „az első magyar etimológiai szótár, még akkor is, ha csak szláv eredetűnek tartott magyar szavakat tartalmaz” (Vig 2010: 15). Annak ellenére, hogy a szótár a magyar elemek viszonylag szűk rétegét, Melich János (1906: 168) szavaival élve „csakis a legszükségesebbeket foglalja magában”,

mégis sokan forgatták és adták azt újra ki vagy használták fel saját munkáik megalkotása során, melynek bizonyítékául számos munka megemlíthető.² Laczkó Géza véleménye szerint épp ez, mármint a számos feldolgozás, tanúsítja a legjobban Verancsics művének értékét és fontosságát (Laczkó 1906: 438).

A szótár máig számos vitás kérdés alapjául szolgál. Pl. nem tisztázott, hogy Verancsics egyedül, vagy más tudósok segítségével alkotta-e meg e nagyszabású művét, illetve az sem egyértelmű, hogy milyen céllal és kiknek (nyelvtanuló diákok vagy falusi papok) is íródott a szótár. Vig István az utóbbi kapcsán megjegyzi, hogy a mű keletkezésének valódi okát teljes bizonyossággal addig nem lehet megállapítani, amíg a latin címszavak fogalomköri csoportosítására sor nem kerül (2010: 35–36).

A *Dictionarium* tartalmi szempontból több részre osztható: A mű nyitányát az Arconatus Jeromos, II. Rudolf udvari titkára által írt költemény adja, mely arról számol be, hogy a mű szerzője Fausti Verantij, vagyis Verancsics Faustus. Ezt egy ajánlólevél követi, melyet a szerző Carillius Alfonsushoz intézett. Ebben Verancsics arról

118

VOCABVLA
DALMATICA
QVAE VNGARI
SIBI VSVRPARVNT.

DALMATICE.	VNGARICE.	DALMATICE.	VNGARICE.
A	↔↔↔	C	↔↔↔
Argya	Rogy	Cakar	Cáker
		Ciarzak	Fáczák
B	↔↔↔	Ciaá	Ciaa
Baba	Baba	Cinyad	Ciaed
Barrifan	Barrifan	Cimer	Cimer
Bat	Bat	Cnp	Cnap
Bazac	Bazac	Cnvarzak	Cnyvarzak
Barda	Barda	Cnyak	Cnyak
Barlagh	Barlagh	Cnyetrik	Cnyetrik
Batgh	Batgh	Cnyuk	Cnyuk
Buzica	Buzica	Cnyina	Cnyina
Buzicini	Buzicini	Cnyina	Cnyina
Biligh	Biligh	Cnyis	Cnyis
Bir	Bir	Cnyida	Cnyida
Bilzo	Bilzo	Cnyfya	Cnyfya
Bab	Bab	Cnyry	Cnyry
Brae	Brae	Cnyab	Cnyab
Bruca	Bruca	Cnyidija	Cnyidija
Briis	Briis	Cnyza	Cnyza
Buba	Buba	Cnyly	Cnyly
zvarain	zvarain	Cnyu	Cnyu
		D	↔↔↔
		Dak	Dak
		Dichijg	Dichijg
		Dichijfy	Dichijfy
		Dil	Dil

2. ábra: A horvát-magyar szöveggyezések listájának első oldala Verancsics *Dictionarium*ában

² Vö. pl.: *Dictionarivm Septem diversarum linguarum*, videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemicè, Polonicè, Germanicè, et Vngaricè, vnà cum cuiuslibet Linguae Registro siue Repertorio vernaculo, in quo candidus Lector, sui Idiomatis Vocabulum, facile inuenire poterit. Singulari studio et industria collectum a Petro LODERECERO Prageno, Bohemo etc. Cum gratia et Priuilegio Imperiali. *Colophon*: Praga, E Typographaeo Ottmariano. Impensis Authoris. MDCV.; vagy *Dictionarium pentaglotum*. Recudi curavit Josephus THEWREWK DE PONOR. Posonii, Typis Belnayanis 1834.

is szót ejt, hogy a szótár elkészítése a megjelenése előtt sok évvel, rövid idő alatt történt.

Az ezt követő olvasói előszóból, többek közt azt is megtudhatjuk, hogy nála a német nyelvet az osztrák–bajor nyelvjárás, míg a szláv nyelvet a szerző saját anyanyelve a régi horvát nyelv (a mai *csa* nyelvjárás) képviseli. Itt számol be a dalmát–horvát és magyar szavakban követett helyesírási elveiről, melyek olasz hatást mutatnak.

A továbbiakban latin szavak magyarázat nélküli felsorolása következik az olasz, német, horvát és magyar értelmezésekkel együtt. Megjegyzendő, hogy a Magyar- és Olaszországban iskolázott sebenicói dalmata szerző, mind a latin szavakat, mind az értelmező négy nyelv szavait saját tudásából merítette, ugyanis mindegyiket bírta.

Verancsics művének 118–122. lapján 305 horvát–magyar szóegyeztést közöl. „Ezek többségéről ugyan nem bizonyítható, hogy éppen a horvátból kerültek volna a magyarba, mégis meglepően sok köztük a későbbi tudományos kutatás által is megerősített szláv eredetű szó (pl. *ablak, abrak, ábrázat, abroncs, abrosz, acél, apáca, asztal, asztal, bab, bába, barát, barlang, bélyeg, beszéd, beszél, bodza, bolha, borda, borostyán, borotva/beretva, borotvál/beretvál*)” (Zoltán 2005: 12).

Viszont, ha a magyar nyelvészek használni akarják Verancsics munkáját, vagy a korban készült más szójegyzékeket és szótárakat is, akkor igen nehéz helyzetbe kerülnek, ugyanis ábécérendje csak a latin szavakra vonatkozik, s így egy-egy magyar adat kedvéért gyakran az egész szótárt végig kell böngészni (E. Abaffy 1961: 117).

E csorbát igyekszik kiküszöbölni Simond Renée 1959-ben megjelent monográfiája, „mely nem egyszerűen szómutató, hanem szómutató és szótár egyszerre”, ugyanis „a címszóul tett köznyelvi alak mellett ott találjuk a szónak Verancsicsnál előforduló összes adatát betűhív közlésben, az adat lelőhelyére utaló lapszámot és a latin megfelelőt” (E. Abaffy 1961: 117) is.

Természetesen Verancsics munkáját követően is történtek kísérletek a magyar nyelv szláv szavainak a kimutatására. Ilyen volt például a *Debreczeni Grammatika* (1795) is „mely korához képest elég józansággal állította össze a más idegen nemzetek szavaival egyező

magyar szókat”. Kezdi a zsidón és folytatva török, perzsa, arab, görög, deák, német és francia nyelveken, mint legfontosabbal a „tót” szókkal végzi, melyekből 168-at talált a magyarral egyezőnek (Kúnos 1884: 266–267). Ugyanakkor e munkák (pl. Gyarmathy Sámuel *Affinitas linguae Hungaricae cum fennicae originis grammaticae demonstrata* (1799); Dankovszky Gergely *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum* (1833) stb.) „a magyar nyelvben található szláv szók felemlítésénél a hasonlatra támaszkodva, a gyöknyomozó nyelvészet legfőbb elemeit mellőzve, oly túlzásba estek, miből sem a nyelvtudomány, sem az ethnographia, sem a történetírás hasznot nem látott” (Majláth 1882: 11). „Hiányzik náluk a szélesebb látókör, a valódi tudományos készültség és a gondos kritika. Mindehhez Dankovszkynál talán még a rosszakarat is járult”, ugyanis szerinte a magyar nyelv 4668 gyökérszava közül csupán 962 eredeti magyar, míg például a szláv eredetűek száma 1898 (Halász 1881: 195). Épp a fent említett hiányosságok miatt mondta már Kniezsa István is azt, hogy „nem érdemes ugyanis múlt század eleji (vagy még inkább XVI. század végi) kutatóknak amúgy is tisztára dilettáns vélekedéseit komolyan cáfolgatni. Ha tehát egy szómagyarázat csak e szerzők valamelyikénél található és véleményem szerint a magyar szó nem szláv eredetű, a szómagyarázat nálam nem is szerepel” (Kniezsa 1955: 18–19). Így ezekre bővebb formában mi sem szándékozunk kitérni.

IRODALOM

- DEBRECZENI GRAMMATIKA 1795 = Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság. Bétsbenn A Magyar Hírmondó íróinak költségével, Alberti betűivel 1795.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 1961: B. Simond Renée: Verancsics Faustus Dictionariumának magyar szókészlete betűrendben, a latin értelmezésekkel. — In. *Magyar Nyelvőr*, 85. évf. 1. szám, 1961. 116–118.
- ERDÓDI JÓZSEF 1975: Verancsics Faustus ötnyelvű szótárának új kiadása. — In. *Magyar Nyelvőr*, 99. évf. 1. sz. / 1975. 94–95.
- FÓRIS ÁGOTA 2003: Sulyok Hedvig: Magyar–olasz és olasz–magyar szójegyzék Verancsics Faustus Dictionariuma alapján. — In. *Modern filológiai közlemények*, 5. évf. 2. szám, 2003. 121–122.

- HALÁSZ IGNÁC 1881: „Visszahódított” magyar szók. — In. *Magyar Nyelvőr*, 10. évfolyam, 5. füzet, 1881. 193–198.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. k. 1–2. Akadémia Kiadó, Budapest
- KÚNOS IGNÁC 1884: Miklosich und die magyarische Sprachwissenschaft. — In. *Magyar Nyelvőr*, 13. köt. 6. füzet / 1884. 265–269.
- LACZKÓ GÉZA 1906: A magyar nyelv régi szótárai II. — *Magyar Nyelv*. II. köt. 10. sz. / 1906. 433–448.
- MAJLÁTH BÉLA 1882: Adatok a helynevek történetéhez. — In. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 9. kötet (1880–1882) – XII., Budapest, 23 p.
- MELICH JÁNOS 1906: A magyar szótárirodalom (Negyedik közlemény). — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 36. kötet, 2. füzet, 1906. 165–206.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 2004: A horvát és szerb szótárirodalom. — In. *Kis szláv lexikográfia*. Szerk. Nyomárkay István és Vig István. Opera Slavica Budapestinensia. 2004. 50–110.
- SIMOND RENÉE 1959: *Verancsics Faustus Dictionariumának magyar szókészlete betűrendben, a latin értelmezésekkel*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- VIG ISTVÁN 2010: *Verancsics Faustus Dictionariuma a korabeli európai kontextusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2010.

A XIX. századi magyarországi szlavisztika

A magyarországi nyelvészet mindig is szoros összefüggésben állt a nemzetközi nyelvészeti kutatásokkal, ha néha csak megkésve is, de a szakemberek igyekeztek annak eredményeire reflektálni: kiegészíteni vagy akár megcáfolni a született eredményeket. Ezért természetszerű az a jelenség, hogy a két – a hazai és a nemzetközi – nyelvészeti szakirodalom tanulmányozása során hasonló fejlődési irányt figyelhetünk meg. Jelen munka keretében nem áll szándékunkban a nemzetközi szakirodalom részletes ismertetése, viszont néhány fragmentum felvillantásával talán segítséget adhatunk a magyarországi nyelvészet alakulásának a megértéséhez is, hiszen „XIX. század 50-es éveiben a magyarországi nyelvtudomány (nyomon követve az európai nyelvészet elméleti és módszertani változásait, tematikájának fejlődését) is bekapcsolódik az egyetemes nyelvészeti tevékenységbe” (Máté 1997: 83). A XIX. század nyelvészetében egyre inkább teret hódít az összehasonlító-történeti módszer, melynek segítségével a világ nyelveinek fejlődési jellegzetességeire és rokonsági kapcsolataira kívánnak fényt deríteni. „Új nyelvészeti diszciplínák alakulnak ki, melyek eredményesebbé és megbízhatóbbá teszik az összehasonlító-történeti módszerrel végzett kutatásokat. Az etimológia, a szószármazástan nélkülözhetetlen ága a történeti nyelvészetnek a nyelvek összehasonlító történeti vizsgálatában” (Máté 1997: 81). Ezzel egy időben intenzívebbé válik a nyelvjáráskutatás is. August Schleicher és Max Müller is nagy hangsúlyt fektet az élő nyelvek és nyelvjárások módszeres, tudományos igényű vizsgálatára (uo.: 131).

A szláv nyelvek egymás közötti viszonyára vonatkozó kutatások Vosztokov *Bevezető értékezés a szláv nyelvekről* (1820) c. munkájával indulnak jelentős fejlődésnek. Viszont kutatásait ő még nem kapcsolta össze az indoeurópai nyelvek vizsgálatával. A rendszeres, immár nem csak a szláv nyelvcsaládra vonatkozó kutatások az ötvenes években indulnak meg. E kutatások legjelesebb képviselője Franz Miklosich (Máté 1997: 56, 84), aki a szláv nyelvek sokrétű vizsgálata mellett foglalkozott az azokban meghonosodott idegen nyelvi elemekkel, illetve számos olyan munka

megalkotója is, melyek a különböző (újjörög, román, albán, cigány) nyelvekben meghonosodott szláv lexikai elemek vizsgálataival foglalkoznak. Ezért érthető, hogy Miklosich munkássága nemcsak a szlavisták érdeklődését keltette fel, hanem más európai nyelvészekét, köztük a hungarológusokét is (Jovanovic 1983: 7). A magyar filológia számára különösen nagy jelentőséggel bíró munkája *Die slavischen Elemente im Magyarischen* címmel 1872-ben jelent meg Császári Tudományos Akadémia Filozófia és Történeti Osztálya tudományos sorozatának huszonegyedik köteteként.

Franz Miklosich munkája és a körülötte kialakult tudományos diskurzus

A magyarországi szlavisztikai kutatások megindítójának Franz Miklosichot kell tekintenünk, aki a korábbi „egyeztetéseket megrostálta, a hibásakat elhagyta s a megmaradtakat újjakkal toldotta meg”, „de a magyar nyelvet, ennek történetét s rokonságát nem ismerte annyira, hogy műve, a hibáktól ment maradhatott volna”. (Simonyi 1885: 291). Miklosich munkájának a jelentősége elsősorban „abban áll, hogy hibáival mintegy kiprovokálta a magyar szlavisztika kialakulását” (Zoltán 2005:13).

Miklosich 75 oldalas tanulmánya 15 fejezetből áll. A tizenharmadik fejezet az általa szláv eredetűnek minősített 956 szó adatbázisát (18–63), míg az azt követő a magyar megfelelők ábécé szerint rendezett regiszterét tartalmazza (63–73). A munkát egy közel háromoldalas 36 tételből álló

3. ábra: A *Die slavischen Elemente im Magyarischen* borítólapja

irodalomjegyzék zárja. A mindössze 18 oldalas elméleti részben Miklosich az idegen szavak kutatásának a fontosságával, a magyar nyelv szláv elemeire vonatkozó korábbi kutatásokkal, a szláv elemek fogalomköri kategóriák szerinti csoportosításával, valamint a szláv és a magyar alakok hangtani sajátosságokból fakadó eltéréseivel is foglalkozik. Véleménye szerint a kölcsönszavakat az átvétel során lezajlott módosulásaik alapján két csoportba kell sorolni. Az egyik csoportba azok a szavak tartoznak, amelyek az átadó nyelvi alakjukhoz képest csak minimális, az átvevő nyelv hangtörvényeihez igazodó módosulásokon estek át (pl. *bába* < *baba*; *baj* < *boj*; *beležna* v. *bilježna* < *blěžna*). A második csoportba pedig azok a szavak, melyek teljes átalakuláson estek át az átvevő nyelvben (pl. *belénd* < *blěmb*; *ordosics* < *otročič*) (Miklosich 1872: 5). Az átvett szavak hangtani változásait a magyar és a szláv nyelvek közötti hangtani különbségekkel magyarázza, melyek közül a legfontosabbak a mássalhangzó törvények és a magánhangzó harmónia. Ezeket tizenkét pont és számos alpont segítségével vázolja fel (uo.: 6–9). Az egyes nyelvek idegen szavainak az elbírálása kapcsán megjegyzi, hogy abban fontos szerep jut a nemzeti öntudatnak is. Hiszen az idegen szavak létének bizonyítása révén csökkenhet az adott nemzet kulturális státusza. Épp ezért számos nemzet egyfajta „keresztes hadjáratot” hirdet az idegen szavak léte és használata ellen (uo.: 10).

A *Die slavischen Elemente im Magyarischen* c. munkájában Miklosich nemcsak összegyűjtötte a magyar nyelv szláv lexikai elemeit, hanem a könnyebb áttekinthetőség kedvéért azokat tematikai csoportokba is besorolta. Az általa létrehozott fogalomkörök a következők: 1. Egyház: emberek, dolgok, idő, házimunka, babona, bűnök. 2. Állam: jog, jogviszonyok, adók, hercegek és az ő udvari tisztviselőik, poroszlók, büntetések. 3. Érmék és mértékek. 4. Háború, harcosok, háborús fegyverzet, raktárak, őrszolgálat. 5. Állatvilág. 6. Növényvilág. 7. Ásványi kincsek. 8. A mezőgazdaság és annak minden ága; a szántóföld és annak minősége. 9. Kézművesség, kereskedelem, eszközök és anyagok. 10. Hajózás. 11. Épületek, lakás, azok kialakítása és berendezése; 12. Ruhák, ékszerek, fejfedők, lábbelik. 13. Színek. 14. Ételek és italok; 15. Edények és tárolóeszközök. 16. Ünnepség, zene, játék. 17. Család, társasági élet.

18. Emberek és foglalkozások. 19. Test és testrészek. 20. A test és a lélek betegségei és gyengeségei. 21. Nép- és földrajz: népek, országok és folyók nevei. (lásd Miklosich 1872: 11–18). Miklosich német nyelvű munkája Szarvas Gábor szavaival élve „magyarokra nézve fölötte fontos és nagybecsű” (Szarvas 1882: 68). Ugyanakkor a munka csak nehezen hozzáférhető a magyarok körében. E problémát áthidalandó Miklosich beleegyezésével a mű szótári részének a magyar nyelvű fordítása és közzététele mellett döntöttek. A fordítás Szarvas Gábor megjegyzéseivel 11 részben került publikálásra a *Magyar Nyelvőr* 1882 évi 11. kötetében. A munka élénk tudományos diskurzust váltott ki a magyar nyelvészeti körökben, sokan bírálták azt a különféle hiányosságai és pontatlanságai miatt.

Imre Sándor például felhívja a figyelmet arra, hogy Miklosich munkájának közel „egy harmadrésze oly szók, melyeket se az irodalom, se a tiszántúli magyar nép nem ismer” (Imre 1873: 63), vagyis ezek magyar elemekként való számontartása nem teljesen helyénvaló, hiszen csak regionális szinten használatosak. Ezzel szemben Munkácsi Bernát pedig épp avégett marasztalja el Miklosich munkáját, mert az „nem felelhet meg a magyar nyelvész igényeinek” (Munkácsi 1881: 338). Véleménye szerint ez nemcsak azzal igazolható, hogy „sok benne a tévedés, sokszor tulajdonít szláv származást ugor eredetű szónak, felvesz olyan anyagot is, mely nem alkalmas kölcsönvételre, pl. hangutánzó szók; nem tekintve azt sem, hogy sokszor nem találjuk meg benne a valódi forrást, honnan valamely magyar–szláv szó eredetét vette; hanem főképpen azért, mert hiányos, nem öleli fel a nyelvjárások összes anyagát s mi legjelentékenyebb – mivel az adatokat csak szláv szempontból vizsgálja s nem mutatja azok fejlődését a magyar nyelvtörténetben is” (Uo.).

Hasonlóan vélekedik Vámbéry Ármin is, aki *A magyarok eredete* c. munkájában hangsúlyozza, hogy Miklosich tanulmánya „alapfogólatában hibás felfogáson alapszik”, ugyanis „a kölcsön vett szók és idegen szók közt nem tett szabatos különbséget” (Vámbéry 1882: 401–402). Majd pedig felhívja a figyelmet, hogy könyve ötödik mellékletében 54 olyan török–magyar kultúrászót listáz, melyet Miklosich tévesen szláv eredetűnek tartott (uo.: 656–661). Thúry József szerint pedig azáltal, hogy

Miklosich a magyar nyelv forrásai közül kizárta a török–tatar nyelveket „a török eredetű magyar szókat a szláv dicsőség emelésére használta” (Thúry 1885: 297). Miklosich munkáját 1882-ben tanítványa, Ludwig Wagner egy bevezető tanulmánnyal ellátva újra kiadta. A munka azonban, mivel az gyakorlatilag módosítás nélkül került megjelentetésre, nagy visszhangot váltott ki a magyar nyelvésztársadalom körében. Balassa József Miklosich művének második kiadására írt bírálatában pedig azt rója fel a munkát sajtó alá rendező Wagnernek, hogy nem ismerteti az első kiadás megjelenése óta született magyar szlavisztikai munkákat. Pedig „aki figyelemmel kísérte a magyar nyelvészek működését, láthatta, hogy ez idő óta különös gondot fordítottak a magyar nyelv szláv elemeinek kimutatására” (Balassa 1885: 290), kutatásaikkal szinte kijelölve a kortársak és a következő nemzedékek munkaterületeit, és meghatározva módszereik alapját (Nyomárkay 2000: 207). Balassa Józseffel egyetértve, Simonyi Zsigmond is azon a véleményen van, hogy Wagner hibát követett el azzal, hogy legalább a Szarvas Gábor által a *Magyar Nyelvőr*-ben kiadott magyar nyelvű fordításhoz fűzött megjegyzéseket nem vette figyelembe. Ezek elmulasztása által a munkának ugyanis „a hazai szakember most már semmi hasznát nem veheti; a külföldit pedig, a ki reá szorúl, sok esetben tévedésbe viszi olyan szókra nézve, melyekről már jobb fölvilágosítást kaphatott volna” (Simonyi 1885: 293). Balassa felhívja a figyelmet arra is, hogy Miklosich 1872-ben megjelent munkája kapcsán, a Wagner által kiadott változat megjelenéséig, az időközben végzett kutatások több mint 100 szóról bizonyították be, hogy azok szláv nyelv eredeztetése téves, illetve, számos olyan szóról mutatták ki, hogy szláv eredetűek, melyek annak idején elkerülték Miklosich figyelmét (Balassa 1885: 291–294). Balassa alaposágát tanúsítja az is, hogy az egyes szavak kapcsán megadja az azokra vonatkozó tanulmányok bibliográfiáját is. Fentebb már említett bírálatában egy olyan munka szükségességét hangsúlyozza, mely „elfogulatlanul és kellő tudományos készséggel tárgyalná a magyar és szláv nyelvek viszonyát egymáshoz” (Balassa 1885: 294).

IRODALOM

- BALASSA JÓZSEF 1885: Miklosich F., Die slaw. Elemente im Magyarischen I. — In. *Egyetemes Philologiai Közlemény*. IX. évf. 1885. 288–294.
- IMRE SÁNDOR 1873: A magyar nyelvújítás és tévedései. — In. *Budapesti Szemle*. 1873. 1. kötet, 1. szám, 46–89.
- JOVANOVIĆ, GORDANA 1983: Miklošić munkásságának magyar vonatkozásai és lexikon paleoslovenico–graeco–latinum c. művének jelentősége az ószláv nyelvészetben. — In. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. 54. XV. évfolyam. 1983. március., 7–10.
- MÁTÉ JAKAB 1997: *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- MIKLOSICH, FRANZ 1872: *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe 21. Band, Wien. 1–74.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1881: Szláv kölcsönszók I. — In. *Magyar nyelvőr*, 10. köt. 8. füz. / 1881. 337–345.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 2000: A magyar szlavisztika hagyományai. — In. *Magyar Nyelv*. 96. évf. 2. sz. / 2000. 206–209.
- SIMONYI ZSIGMOND 1885: Az idegen szók irodalma. — In. *Budapesti Szemle*. 13. évf. 42. köt., 101. sz. / 1885. 285–298.
- SZARVAS GÁBOR 1882: A magyar nyelvbeli szláv szók. Egybeállította Miklosich Ferencz. — In. *Magyar Nyelvőr* 11. évfolyam/ 1882, 68–73, 114–121, 161–169, 219–225, 268–273, 316–321, 359–366, 411–417, 456–459, 511–515, 563–568.
- THÚRY JÓZSEF 1885: Miklosich F., Die slaw. Elemente im Magyarischen II. — In. *Egyetemes Philologiai Közlemény*. IX. évf. 1885. 295–303.
- VÁMBÉRY ÁRMIN 1882: *A magyarok eredete: ethnologiai tanulmány*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1882. – VIII, [4], 705 p.
- WAGNER, LUDWIG 1884: *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Von Dr. Franz Miklosich. Zweite Auflage. Mit Zustimmung des Verfassers und der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, besorgt und eingeleitet von Dr. L. Wagner. Wien und Teschen. Verlag der k. k. Hofbuchhandlung K. Prohaszka. 1884.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2005: *Szavak, szólások, szövegek*. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok, Budapest.

A modern kori magyar szlavisztika

Asbóth Oszkár munkássága

Amint arra Nyomárkay István is felhívja a figyelmet, „tudományosan művelt szláv filológiáról hazánkban a XIX. század nyolcvanas éveitől, Asbóth Oszkár munkásságának kezdeteitől beszélhetünk” (Nyomárkay 2000: 206). Mint ismeretes, Asbóth érdeklődési körét főleg az kötötte le, hogy milyen hatást gyakoroltak a szláv nyelvek a magyarra; „tanulmányozta a szláv nyelvek hangsúlyát, a magyar nyelv szláv jövevényszavait és a szláv népköltészetet” (Bihari 1964: 655).

A szláv szók a magyar nyelvben című munkájában arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon milyen szláv nyelvből is kölcsönözte a magyar nyelv a honfoglalás utáni időkben meghonosodott szláv szavakat. Ezzel kapcsolatban maga is belátja, hogy a kérdés kutatóinak következtetésekbe kell bocsátkoznia, ugyanis nem rendelkezünk arra vonatkozó adatokkal, „hogymilyen nyelven beszéltek azok a szlávok, akikkel a magyarok bejövetelük után a legsűrűbben érintkeztek: történeti oklevelek erről tiszta képet nem adnak, nem is adhatnak, nyelvemlékek pedig sem abból, sem későbbi korból nem jutott ránk, amelyekről biztosan mondhatnánk, hogy éppen ezt a nyelvet őrizték meg”. Viszont „szembeötlő a rokonság, amely ezt a csakis a magyar nyelvbe került szláv szók alapján ismert nyelvet az úgynevezett ószlovén nyelvhez fűzi, azaz ahhoz a szláv nyelvhez, amelyre Cyrillus és Methodius a szentírást fordították” (Asbóth 1893a: 3–4). A munka második részében Miklosich korábban már ismertetett munkájának a magyar nyelvészet alakulására gyakorolt hatását mutatja be, hangsúlyozva azt is, hogy Miklosich állításait „nem bizonyította, nem is akarta bizonyítani” (uo. 53). Megjegyzi azt is, hogy saját kötelességének érzi, hogy Miklosich munkáját egy új, pontosabb munkával helyettesítse.

Asbóth felhívja a figyelmet arra is, hogy „azzal a kérdéssel, hogy melyik nyelvből vettük át szláv szavaink többségét, szorosan összefügg az a kérdés, hogy az egyik vagy másik szó milyen korban került a nyelvünkbe” (Asbóth 1893b: 390). A magyar nyelvben meghonosodott

igék vizsgálata kapcsán felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy „a szlávból került magyar igék csaknem egytől egyig olyan alakot öltöttek, hogy épp úgy magyar képzővel főnévből származott igéknek volnának tekinthetők, mint egyenesen szláv igékből módosultaknak” (Asbóth 1896a: 114). S ennek igazolásául említi a magyar keresztel igét, megjegyezve, hogy a kereszt szó szláv mivoltát senki sem vonja kétségbe, viszont a keresztel igét sokan magyar képzésnek tartják. Viszont az ő véleménye szerint ez „semmi egyéb, mint az egy jelentésű ószlovén kristiti mása” (uo.).

Az 1907-ben napvilágot látott *Szláv jövevényszavaink I. Bevezetés és a különböző rétegek* kérdése című munkája első részében Melich ugyancsak a *Szláv jövevényszavaink* címet viselő munkája 1. részét, azaz az *Óbolgár nyelvemlékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai* című részt veszi alapos vizsgálat alá. Asbóth felhívja a figyelmet arra is, hogy Melich a magyar nyelvbe került szláv szavak közt több réteget különböztet meg, viszont még csak nagy vonalakban sem mutatja ki az egyes, egymástól valóban csak homályos körvonalak mentén elhatárolható rétegek létezését (Asbóth 1907: 21). Kiemeli azt is, hogy a Melich véleménye alapján nyelvünk bolgár szavai még a honfoglalás előtt kerültek átvételre, vagyis azokat a magyarok nem vehették fel a mai Bulgária területén. Ehhez képest az egyes szavak tárgyalása végén közölt térképeken „csaknem kivétel nélkül a mai bolgár szó van bele rajzolva [...], valamint a többi szláv nyelveknek mindig csak a mai nyelvhasználata van föltüntetve, és a bolgár szó mindig olyan helyre van írva, a mai Bulgáriába, a hol természetesen nem hathatott sem ma, sem 1000 és több évvel ezelőtt a mi nyelvünkre”, vagyis „e térképek valóságos csúfot űznek a jámbor olvasóval és egészen nyilvánvaló – hamisítványok (Asbóth 1907: 22). A könyv további részében azokat a szavakat tárgyalja, amelyekről Melich azt állítja, hogy a bolgár nyelvben soha nem voltak meg. E rész keretében összesen 28 szó kerül alapos etimológiai és hangtani vizsgálat alá (olyan szavak, mint pl.: *ablak*, *dorong*, *kakas*, *király*, *szamár* stb.). Összességében végül is Asbóth a következőképp nyilatkozik Melich művével kapcsolatban: „Az I. kötet első részét elhibáztottnak tartom. Ezt annál nyugodtabban jelenthetem ki, mert az I. kötet második részének nagy érdemeit én sem tagadom. Hiba

van ebben is elég, de azt elismerem, hogy két nagy kérdést végleges megoldásához elég közel vitt: a magyar helyesírás eredetének és a magyar keresztény terminológiának kérdését, olyan két kérdést, a melyek nemzetünk történetének egy nagy jelentős fordulójával, a keresztény hitre való térésével, a legszorosabb kapcsolatban állnak” (Asbóth 1907: 101–102). Asbóth egy igen terjedelmes (107 oldal) tanulmányt szentelt a magyar keresztény terminológiában észlelhető szláv hatásnak is. Tanulmányában megkülönbözteti azokat a szavakat, amelyek az ószlovén nyelvből kerültek átvételre, azoktól, amelyek ugyanebből a nyelvből lettek fordítva (Asbóth 1884: 321–427). Asbóth nagy figyelmet szentelt a hangtani kérdések vizsgálatának, különösen a magyar és szláv hangok megfeleléseinek (Asbóth 1896b; 1911).

IRODALOM

- Asbóth Oszkár 1884: Szlávtság a magyar keresztény terminológiában. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 18. kötet 3. füzet / 1884. 321–427.
- ASBÓTH OSZKÁR 1893A: *A szláv szók a magyar nyelvben*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- ASBÓTH OSZKÁR 1893B: A szláv szók a magyar nyelvben. (Kivonat Ásbóth Oszkár lt. április 10-én tartott értekezéséből). — In. *Akadémiai Értesítő*, IV. kötet. 7. füzet. / 1893. július 15. 389–392.
- ASBÓTH OSZKÁR 1896: Magyar o – szláv o. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 26. kötet 4. füzet / 1896. 455–486; befejezése 27. kötet 1. füzet 64–76.
- ASBÓTH OSZKÁR 1896A: Szláv igék a magyar nyelvben. — In. *Magyar nyelvőr* 25. kötet 2. füzet / 1896. 113–116.
- ASBÓTH OSZKÁR 1907: Szláv jövevényszavaink. I. Bevezetés és a különböző rétegek kérdése. (Felolvasta a M. Tud. Akadémia 1907. április 8-iki ülésén). Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- ASBÓTH OSZKÁR 1911: Szláv o – magyar a. — In. *Nyelvtudományi Közlemények* 41. kötet 4. füzet / 1911. 381–400.
- BIHARI JÓZSEF (DR.) 1964: Asbóth Oszkár néhány nyelvészeti megjegyzése. — In. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Tom. 2. / 1964. 655–664.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 2000: A magyar szlavisztika hagyományai. — In. *Magyar Nyelv*. 96. évf. 2. sz. / 2000. 206–209.

Melich János szlavisztikai munkássága

Melich János a magyarországi szlavisztikai kutatások egyik kiemelkedő alakja volt. Vizsgálataiban a nyelvtudomány több részterületét (névtan, etimológia) is érintette.

Melich véleménye szerint „A magyar nyelv szláv jövevényszavai hosszas történeti fejlődés eredménye. E jövevényszavak közt mindazon szláv nyelvekből vannak kölcsönzések, a mely szláv nyelvekkel, illetőleg népekkel a magyarok történetük folyamán hosszabb-rövidebb ideig érintkeztek” (Melich 1910: 289). Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a magyar nyelvben már a honfoglalást megelőző időkben is voltak szláv eredetű jövevényszók. E nézetét a veréb és szarka szavak etimológiai és hangtani elemzésével próbálja igazolni (Melich 1896: 123–126), viszont megjegyzi azt is, hogy e két szó által nem lehet kifogástalanul bebizonyítani a honfoglalás előtti szláv hatás meglétét. A *Szláv jövevényszavaink* (1902–1905) című munkájáról a szerző egyik későbbi tanulmányában a következő ismertetést adja: „Munkám első kötete első részében vizsgálom, milyen viszony van az ó-bolgár nyelvemlékek szó-készlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai közt. A hangalakok szigorú mérlegelésével figyelembe veszem a szavak jelentését, a szláv szavak geográfiai elterjedését, művelődéstörténeti szavaknál a kultúr-történelmi háttérrel stb., s így arra az általános eredményre jutok, hogy a magyar nyelv X., XI., XII. századi szláv jövevényszavai közt különböző szláv nyelvekből való átvételi rétegek vannak, s ezek közt a bolgár nyelvek mellett a legfontosabb a Dunán-túli szlovén réteg. [...] Az első kötet második részében aztán részletesen vizsgálom az első részben kifejtett elvekkel a magyar nyelv keresztény terminológiáját, első sorban pedig annak szláv részét. E fejtegetésekben is a hangalakok szigorú mérlegelése mellett azt találom, hogy valamennyi szláv eredetű kifejezésünk nem lehet görög keleti bolgár, nem pedig többek közt azért sem, mert az illető szavak vagy nincsenek meg a görög keleti terminológiában, vagy mást jelentenek, vagy pedig a rítus alapján egyáltalán meg se lehetnek az illető szavak a görög keleti Bolgárban” (Melich 1907a: 155). A magyar nyelv keresztény terminológiájában

megtalálható szláv jövevényszavakkal kapcsolatban megjegyzi, hogy „e szláv szavak nem újabb átvételek, hanem a kereszténység felvételével egykorúak” (Melich 1903: 115). Véleménye szerint „a magyarság kereszténységre térése lassú, fokozatos fejlődésbeli productum, a mely megindul a hon-foglalás előtt, nemzedékről-nemzedékre erősödik, míg végre a szeretet tanának erős védőjévé kifejlődik. E lassú folyamatnál a döntő momentum a területváltás, a honfoglalás, a mely új milieube juttatja a még csak cseperedő keresztény hitet, s ez új milieu tiszta róm. kath. terület. Itt van a teljes megtérés, s e területi kérdés az oka a magyarság róm. katholikusságának, a melyre a német-szlovén papság térítette” (uo.: 123).

Melich nyelvészeti tevékenységében különös hangsúlyt kap az Asbóth Oszkárral folytatott szakmai polémia. Alapos és kimerítő nyelvészeti vizsgálatok révén rendre korrigálja és/vagy megcáfolja az Asbóth által tett kijelentéseket. Gyakran már-már ironikus hangvétellel hívja fel a figyelmet az Asbóth által elkövetett szakmai hibákra. Így tesz például akkor is, amikor a következőket írja: „Asbóth Tisza menti bolgárai egyszer olyan nyelvet beszélnek, amely a mai bolgár nyelvjárások közül a nyugatiakhoz hasonlít, másszor olyat, amely a keletiekre emlékeztet. Csodálom, hogy a teljesség kedvéért ki nem mutatott még macedóniai-bolgár sajtásokat is” (Melich 1907: 165).

Etimológiáit az aprólékos kidolgozottság jellemezte, fő erényük a rendkívül precíz hangtörténeti levezetés (Hoffmann 2007: 14). Ennek bizonyítékául értékelhető a Gombocz Zoltánnal közösen írt *Magyar etymológiai szótár* (1914–1944) is, „amelynek anyagában minden eddigi (több száz) kisebb nyelvészeti cikke és nagyobb tanulmánykötete eredményei mintegy leszűrve, együtt található: a nyelvészettel érintkező néprajzi és művelődéstörténeti adalékokkal” (Gergely 1964: 175). Szlavisztikai munkásságában a szóetimológia mellett különös figyelmet szentelt a magyar hely- és településnevek etimológiai vizsgálatának is. 1925–1929 között hat füzetben közölte *A honfoglalás kori Magyarország* című munkáját, melyben arra a kérdésre kereste a választ, hogy „mit vallanak a honfoglalás korabeli földrajzi

nevek mint kétségbevonhatatlan hitelességű bizonyítékok a régi Magyarország honfoglaláskori lakosságáról” (Csűry 1930: 94). A neveket mindig teljes rokonsági rendszerükben vizsgálta meg a magyar nyelvterület egészére kiterjedően, de – mivel érdeklődését elsősorban a szláv eredetű nevek kötötték le – e nyelveknek a Kárpát-medencén kívüli területeiről is bőven idézett példákat (Hoffmann 2007: 14).

A földrajzi nevek mellett foglalkozott a személynév vizsgálatával is. S a kérdés kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy „minden egyes tulajdonnév köznyelvi használatú szóból ered. E tétel egyetemes érvényességét nem rontja le az, hogy sok tulajdonnévnek alapjául szolgáló szó köznyelvi értelmét nem tudjuk megmondani, nem tudjuk pedig sokszor azért, mert az a nyelv, a melyből egy-egy tulajdonnév megfejtethető volna, régen nyom nélkül eltűnt” (Melich 1907b: 166).

Amint azt Kiss Lajos is megjegyzi, Melich „a magyar nyelv-tudomány történetének hosszú és jelentős korszakát [...] akarva-akaratlan saját képére és hasonlatosságára formálta.” (Kiss 1995: 88)

IRODALOM

- CSŰRY BÁLINT (DR.) 1930: Melich János: A honfoglaláskori Magyarország (utolsó füzet). A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I., 6. szám. Budapest, 1929. — In. *Erdélyi Múzeum*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Szakosztályainak Közlönye. 1. (35.) évf. 1–3. sz. / 1930. 94–96.
- GERGELY PÁL 1964: Melich János (1872–1963). — In. *Magyar Könyvszemle*, 1964. 2. szám 175–176.
- GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS 1914–1944: *Magyar etymológiai szótár* I–XVIII. füzet MTA. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007: Nyelvi rekonstrukció – etnikai rekonstrukció. — In. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Szerkesztette: Hoffmann István, Juhász Dezső. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest.
- KISS LAJOS 1995: *Melich János*. A Múlt Magyar Tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MELICH JÁNOS 1896: Adatok a szláv jövevényszók korához. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 26. kötet, 1. füzet / 1896. 123–126.
- MELICH JÁNOS 1902–1905: Szláv jövevényszavaink. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, XXXII. kötet 1. füzet, 39–81; 2. füzet 161–181; 3. füzet

303–342; 4. füzet 399–448; XXXIII. kötet 1. füzet 45–92; 2. füzet 164–215; 3–4. füzet 273–372; XXXIV. kötet 1. füzet 12–54; 2. füzet 173–216; 3–4. füzet 241–354; XXXV. kötet 1. füzet 1–49 és 152–164.

MELICH JÁNOS 1903: A magyar nyelv keresztény terminológiája (Melich János lev. tag székfoglalója; felolvasta 1902. decz. 1-én). — In. *Akadémiai Értesítő*, XIV. kötet. 3. füzet. / 1903. márczius 15. 113–123.

MELICH JÁNOS 1907A: Szláv jövevényszavainkról. — In. *Magyar Nyelvőr*, 36. évf. 3. szám. / 1907. 155–165.

MELICH JÁNOS 1907B: Az Árpád-kori becéző keresztnevek egy csoportjáról. — In. *Magyar Nyelv*, 3. köt. 4. sz. / 1907. 165–176.

MELICH JÁNOS 1910: A magyar nyelv szláv jövevényei (Első közlemény). — In. *Magyar Nyelv*, 6. köt. 7. sz. / 1910. 289–299.

MELICH JÁNOS 1925–1929: A honfoglaláskori Magyarország. — In. Melich János–Gombocz Zoltán–Németh Gyula szerk. *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

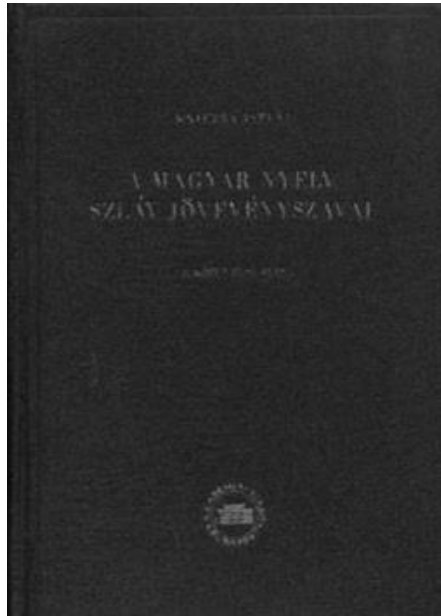
Kniezsa István szlavisztikai tevékenysége

Kniezsa István tudományos pályafutása a nyelvtudomány szinte mindegyik ágát érintette. Foglalkozott például a magyar helyesírás történetével (1952), hely- és családnévkutatással (Kniezsa 1934; 1943), illetve azok rendszerezésével is (1965). Munkásságának jelentős részét az etimológiai vizsgálatok képezik. Több tucatra tehető a nyelvészeti folyóiratokban megjelent, e témakörben született tanulmányainak száma.³

Kniezsa az 1930-as évektől folytatott etimológiai munkálatok eredményeit *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* címmel megjelent munkájában foglalta össze. A kétkötetesre tervezett munka első része 1955-ben látott napvilágot. A mű a magyar nyelv szláv jövevényszavainak máig legteljesebb feldolgozását adta, s ezáltal a magyarországi szlavisztika egyik alpművévé vált.

Kniezsa a munka bevezetőjében, az el nem készült második kötetről a következőket

írja: „A magyar nyelv szláv jövevényszavai kutatásának részletes történetét, az eddigi vélemények általános jellemzését és kritikáját, csak e munka második kötete fogja tartalmazni, vagyis az, amely a szláv jövevényszavaink, hangtanával, szóképzésével, a szláv jövevényszavak rétegeinek kérdésével, szláv és magyar társadalmi háttérével és még néhány egyéb részlettel fog foglalkozni” (Kniezsa 1955 I/1: 3).

4. ábra: A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1955-ös borítója

³ Erről lásd *A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig* című kiadvány vonatkozó adatait.

A munka a magyar szókincs szláv eredetű elemeire vonatkozó kutatásokat szintetizálja. Hadrovics László véleménye alapján „Kniezsa István ezzel a munkával a magyar szlavisztika nagy adósságát törlesztette. A magyar nyelv szláv jövevényszavai iránt megnyilvánuló, századokra visszamenő tudományos érdeklődés mindeddig nem hozott olyan összefoglaló művet, amely a nyelvészeti és művelődéstörténeti érvek figyelembevételével kritikailag végigvizsgálta volna nyelvünk valamennyi szláv elemét, illetőleg mindazt, amit szláv elemnek tartottak” (Hadrovics 1956: 132). Viszont, amint arra Balassa Iván is felhívja a figyelmet, „e műnek is, mint általában az összefoglaló munkáknak, nemcsak az a jelentősége, hogy egy területen összegezi az eddigi ismereteket, továbbépíti a szerző tudásanyagával, hanem az is, hogy mozgósít a további kutatásokra”, hiszen az effajta munkáknál „derülnek ki a hiányosságok, melyeket kutatni lehet és kell; az összegezés nyomán kiegészítő cikkek, tanulmányok sora szokott megindulni” (Balassa 1956: 376). Gáldi László szerint „a mű egyik legnagyobb érdemét, európai jelentőségét mindenki abban látja, hogy méltóképpen képviseli, idehaza és a külföld előtt, a magyar jövevény szókutatás minden módszerbeli erényét, valósággal felrzza a tespedtségből az eddig oly kevésbé művelt szláv szótörténeti vizsgálódásokat, és sokoldalú tudományos dokumentációjával maradandó hidat ver a magyar és a külföldi tudomány eredményei közé” (Gáldi 1958: 13).

E munka kitűnő vizsgálati anyagként szolgálhat mind a nyelvtörténettel foglalkozók, mind a dialektológusok számára, hiszen a szerző felgyűjtötte azokat a lexikai elemeket is, melyek mára már esetleg kivesztek a mindennapi szóhasználatból, vagy csupán az egyes nyelvjárásokban élnek. A több mint ezeroldalas munka szóanyagát a szerző három nagy csoportra osztva mutatja be.

1. A *Kétségtelenül szláv eredetű szavak* c. fejezet szócikkei a következőképpen épülnek fel: elől a címszó, mely általában a szó mai köznyelvi alakját tükrözi. Ezt követi első adat megjelölése (ha van, akkor további változatok felsorolása). Minden változatnál külön szerepel első előfordulása és valamennyi feldolgozott forrás megjelölése. A szóra

vonatkozó adatok felsorolása után esetleg egy-egy szótörténeti megjegyzés következik. A következő bekezdés a jelentéseket tartalmazza, melyeket a szerző a források alapján latinul és németül, illetve a tájszavaknál vagy elavult szavaknál, magyarul is közöl. Ezt, szintén újbekezdésből, a szláv megfelelések követik: elől az az alak áll, melyből vélhetőleg a magyar szó származik, majd *vö.*-vel a további szláv nyelvi adatok jönnek délkeletről nyugat felé körbe egészen keletre a nagyoroszig. A szláv szavakat a szerző latin betűkkel közli: azoknak a nyelveknek a szavait, melyek a latin írást használják, a hivatalos helyesírással, a cirill írásúakat pedig transliterált (írás szerinti) formában adja meg. Az egyes szláv nyelvi adatokat a közös összsláv szó követi, amennyiben az kikövetkeztethető. A következő bekezdés a magyar szóra vonatkozó esetleges megjegyzéseket tartalmazza. Végül a szó irodalma zárja a szócikket (Kniezsa 1955 I/1: 6–16).

2. *Kétes szláv eredetű szavak.* Itt azokat a szavakat tárgyalja a szerző, melyek nem bizonyítottan szláv eredetűek, vagy azért, mert eredetük ismeretlen, vagy mert maguk is idegen eredetűek, s nem mutathatók ki rajtuk kétséget kizáróan a szláv közvetítés jegyei. A kétes eredetű szavak esetében a szócikkek kisebb módosítással kerülnek közlésre: a szláv szavak felsorolása a szövegben belül található, az irodalom sem a szócikk végén található, hanem a szó eredetére vonatkozó fejtegetésekbe van beledolgozva (Kniezsa 1955 I/1: 16–18).

3. *Nem szláv eredetű szavak.* E fejezetbe azokat a szavakat (több mint 400 szó) sorolta a szerző, melyeket, véleménye szerint, a múltban tévesen minősítettek szláv eredetűnek. Kniezsa itt elsősorban Franz Miklosich, Munkácsi Bernát, valamint Simonyi Zsigmond etimológia magyarázatait kérdőjelezi meg. A szócikkek felépítése itt teljes mértékben eltér a két előző fejezetétől. Ugyanis a szerző legfontosabb célja itt az, hogy bebizonyítsa, az adott szó nem lehet szláv eredetű, bár több helyen rámutat a szó helyes etimológiájára is. Ám a szerző maga is belátja, hogy további kutatások révén, esetleg az általa helyesnek tekintett etimológiáról is kiderülhet, hogy azok sem helytállóak (Kniezsa 1955 I/1: 18–22). Kniezsa műve etimológiai szótár formájában feldolgozza a magyar nyelv

minden szláv szavát. Az irodalmi nyelv szavain kívül felveszi az elavult elemeket és a tájszavakat is (Hadrovics 1956: 133). Kniezsa főként a szótári jellegű munkákat és a folyóiratokban felhalmozódott cikkanyagot használta fel forrássul munkájához. Arról egyébként, hogy mit használt fel és mit nem, a *Bevezetésben* ő maga ad számot (Kovács 1958: 261).

A munka bevezetőjében azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy gyűjtése csupán az 1914-es adatokig terjed ki, vagyis, hogy nem került összegyűjtésre az első világháború katonai nyelvének szláv (ukrán, orosz, lengyel, szerb) része, illetve hogy nem volt tekintettel „az 1918. utáni csehszlovák, illetve jugoszláv uralom alá került magyarságnak a szlovákból, a kárpátaljai ukránból, illetőleg a szerbből átvett nagyszámú szavaira sem”, illetve hogy nem dolgozta fel „azt a jelentékeny hatást sem, amely a nagy társadalmi átalakulás során a magyarságot a szovjet-orosz részről érte” (Kniezsa 1955 I/1: 5).

„A Bevezetés különben többet nyújt a szokványos tájékoztatásnál, mert benne a szerző elvi kérdéseket is felvet, rámutat továbbá soron lévő s elvégzendő feladatokra. Így itt is szóvá teszi a szláv szótörténeti kutatások hiányosságát. Igen fontos feladatként jelöli meg annak a hatásnak aprólékos és gondos felderítését, amely a német és a török nyelv részéről a szláv nyelveket érte” (Kovács 1958: 261).

Kniezsa munkájával kapcsolatban a nyelvész pályatársak számos pozitív dologra hívták fel a figyelmet. Gáldi szerint nagy mértékletességről tanúskodik az a tény, hogy a Kniezsa nem kívánta feldolgozni a modern kor szláv jövevényszavait, hiszen az messze túlhaladta volna egy ilyen jellegű munka feladatkörét (Gáldi 1958: 2–3), s ezzel egy olyan végeleáthatatlan munkába fogott volna, melynek eredményeit rövid időn belül nem, vagy csak tudományos szempontból kevésbé értékes formában adhatta volna közre. Kovács Ferenc véleményével egyetértve ugyancsak fontos pozitívumként kell értékelnünk azt aényt is, hogy „az egyes szavaknak valamelyik csoportba való beosztását a szerző gondos mérlegelés alapján végezte el. Szlavista elfogultsággal nem vádolható; célja nem az volt, hogy minél több szóról bizonyítsa be a szláv eredetet, hanem az igazság keresése (Kovács 1958:

262). Kovács Ferenc fentebb idézett kijelentéseivel homlokegyenest szembenálló véleményen van Csöke Sándor, aki a következőképp fogalmaz: „Kniezsa dolgozata két vaskos kötet, ezer oldallal. A szókincs feldolgozása, tálalása jellemzően finnugoros: mindent felhasználunk arra, hogy a magyar szókincs elszlávosítása minél tökéletesebb legyen. Nem riadunk vissza az elhallgatástól, a tények elferdítésétől, a látszatkeltéstől, egyszóval felhasználunk arra minden lehetőséget, hogy meggyőzzük az olvasót arról, hogy a magyar nyelv egy primitív idióma” (Csöke 1976: 2–3). Persze az mindenki számára nyilvánvaló, „hogy egy ilyen hatalmas munkának vannak hiányosságai is. Némely kiegészítéseket maga a szerző fűzött hozzá munkájához. A kiegészítések s a helyesbítések száma a jövőben valószínűleg még gyarapodni fog (Kovács 1958: 262). Vizsgálataiban Kniezsa István nem csupán felgyűjtötte, de fogalomkörü kategóriák szerint is csoportosította a szláv elemeket. A Szekfű Gyula által szerkesztett, s 1942-ben napvilágot látott *A magyarság és a szlávok* című kötetben közölt írásában a következőképp kategorizálta a magyar nyelv szláv elemeit: 1. növény- és állatvilág; 2. halászat és vadászat; 3. földművelés és állattenyésztés; 4. ház és berendezése; 5. ruházkodás; 6. mesterségek; 7. kereszténység; 8. társadalmi és állami szervezet, valamint számos más terület, amelynek szláv elemei elenyésző voltak miatt nem kerültek külön kategóriába (Kniezsa 1942: 190–196). Az utolsó fogalomkörü kategória kapcsán Kniezsa felhívja a figyelmet arra is, hogy István Király az állami berendezkedés kialakítása során „nyugati mintákat követett és Nagy Károly rendszerét utánozta, az állami szervezet terminológiája mégsem német vagy francia, hanem szláv” (Kniezsa 1942: 195). Emellett viszont azt is megjegyzi, hogy „Ami az államszervezet szláv eredetű kifejezéseit illeti, jellemző, hogy – egy-két szót nem tekintve – pontos másuk egyik szláv államban sem mutatható ki. Több kifejezés pedig egyenesen hiányzik (pl. nádorispán). Ez a mellett bizonyít, hogy ez a terminológia itt, a magyar állam területén önállóan alakult ki, s alig van valami kapcsolata a szomszédos szláv államok intézményeivel” (uo.).

Kniezsa Istvánt a szláv jövevényszók etimológiai vizsgálatain és csoportosításán túl hangtani kérdések is foglalkoztatták (1933; 1943 stb.).

IRODALOM

- BALASSA IVÁN 1956: Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. kötet 1–2. rész. 1043 l. Akadémiai Kiadó. – Budapest 1955. — In. *Ethnographia*. 67. évfolyam, Budapest, 1956. 375–377.
- CSŐKE SÁNDOR 1976: *A magyar nyelv állítólagos szláv jövevényszavai*. Kézirat helyett. Eberstein.1976. – Minden jog: Körösi Csorna Sándor Historische Gesellschafte. V. c/o A.Katona-Rubinstr.12. 8-München-50.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1958: Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. kötet. (Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. – 1043 lap). — In. *Magyar Nyelv* 54. évf. 1. sz. / 1958, 1–13.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1956: Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. I. köt. 1. rész. 1–582. lap. I. köt. 2. rész. 583–1044. lap. — In. *Magyar Nyelvőr* 80. évf. 1. sz. / 1956, 132–135.
- KNIEZSA ISTVÁN 1933: A magyar zs hang eredete. — In. *Magyar Nyelv* 29. évf. 3-4. sz. / 1933. 94–104, illetve 29. évf. 5–6. sz. / 1933. 142–157.
- KNIEZSA ISTVÁN 1933: Szláv jövevényeink tövégi magánhangzóinak történetéhez. — In. *Magyar Nyelv* 39. évf. 1–2. sz. / 1943. 1–12.
- KNIEZSA ISTVÁN 1934: *Felvidéki családnevek*, A XVI-XVIII. századi felvidéki tót, rutén és magyar családnevek nyelvészeti vizsgálata. Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942: Magyar–szláv nyelvi érintkezések. — In. Szekfű Gyula szerk. *A magyarság és a szlávok*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete és a Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest. 189–205; újabb kiadás: Bp., Lucidus Kiadó, 2000. 137–153.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943: *Erdély víznevei*. Kolozsvár.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952: *Hehysírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. k. 1–2. Akadémia Kiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1965: *A magyar és szlovák családnevek rendszere*. Budapest.
- KOVÁCS FERENC 1958: Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai I./1–2. rész. Budapest 1955. Akadémiai Kiadó. 1044 l. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*. 60. kötet / 1958, 261–263.

Hadrovics László szlavisztikai tevékenysége

Nyelvész körökben Hadrovics László leginkább a délszláv nyelvek kutatójaként ismert, de neve akár azok számára is ismerős lehet, akik nem nyelvészként, hanem nyelvtanulási szándékkal kerültek kapcsolatba az orosz, vagy akár a szerbhorvát nyelvvel.

A Gáldi Lászlóval közösen szerkesztett, számos kiadást megért *Orosz-magyar* (1959, 1960, 1964, 1968, 1971, 1977) és *Magyar–orosz* (1952, 1953, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1964, 1969, 1971, 1972, 1974, 1975, 1978) szótárak több generáción át segítettek az orosz nyelvvel ismerkedőket. Ezen túl azonban más tekintetben is foglalkoztatták a keleti szláv nyelvek. Érdeklődésének ilyen formájú alakulása talán annak is betudható, hogy berlini ösztöndíjasként annak a Max Vasmernek látogatta az óráit, aki később megírta az orosz nyelv etimológiai szótárát is (Bolla 1997: 5).

Jelen fejezet keretein belül, a munka tematikájához igazodva Hadrovics László munkásságát elsősorban a keleti szláv nyelvekhez fűződő kutatásai alapján kívánom bemutatni.

A magyar nyelvészet és a magyar–szláv egyetemes kapcsolatok szempontjából is kiemelkedő jelentőségű a Zoltán Andrással közösen szerkesztett, a cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírását bemutató munkája (Hadrovics–Zoltán 1985). A munka összesen öt cirill betűs helyesírást használó szláv nyelv (orosz, ukrán, belorusz, bolgár és macedón) neveinek a magyar nyelvű átírására vonatkozóan ad útmutatást, bár az ezekhez kapcsolódó előszóban az is tisztázásra kerül, hogy „a cirill írást jelenleg több mint hatvan nyelv írására alkalmazzák. Az 1930-as évek második felében cirill betűs ábécét kapott a Szovjetunió számos, korábban írásbeliséggel nem rendelkező vagy más (arab, latin) betűsoron alapuló ábécét használó nyelve” (Hadrovics–Zoltán 1985: 18). A függelékben megtalálható a cirill betűs szláv ábécék mellékjeles és betűkapcsolásos átírását bemutató táblázat is.

Kiss Lajos véleménye alapján a mű megjelenésével „teljessé vált az idegen írásrendszerű nyelvek neveinek magyar használatát szabályozó útmutató” (Kiss 1986: 390), viszont felhívja a figyelmet arra is, hogy „az

ukrán vagy belorusz valóságot, népeletet, történelmet közvetlenül ábrázoló szépirodalmi, tudományos stb. művek magyar fordítóinak hasznos volna megtudniuk azt is, hogyan kell átírni valamely ukrán vagy belorusz földrajzi név népnyelvi alakját. Éppen ezért az orosz Берегово : Beregovo : Beregszász, Виноградов : Vinogradov : Nagyszőlős, Мукачево : Mukacsevo : Munkács, Тячев : Tyacsev : Técső, Ужгород : Uzsgorod : Ungvár stb. átírási példákat célszerű lett volna kiegészíteni az ukrán példatárban az ukrán Бєрєгове : Berehove : Beregszász, Виноградів : Vinohradiv : Nagyszőlős, Мукачеве : Mukacseve : Munkács, Тячів : Tyacsiv : Técső, Ужгород : Uzshorod : Ungvár stb. átírási javaslattal” (uo. 391–392).

Hadrovics László érdeklődésének fontos szegmensét képezték az etimológiai vizsgálatok. Közel tíz év etimológiai kutatásainak eredményeit mutatja be a *Jövevényszó vizsgálatok* (1965) című munkájában, mely három fejezet keretein belül összesen 57 szó eredetét vizsgálja. A „kötet tanulmányai azt szemléltetik és igazolják, hogy a pusztán «szótárforgató etimologizálás» eredményeivel szemben mennyivel többet, minőségileg mennyivel jobbat tud nyújtani a «forrásolvasó etimologizálás», a szótörténeti és tárgytörténeti adatoknak minél teljesebb feltárása. Csupán ez adhat megfelelő alapot jövevényszavaink vizsgálatában a helyes kiindulásra: a szavaknak tárgyi oldalról való megközelítésére, a jelentés, a használat, a földrajzi elterjedés kérdéseinek tisztázására” (Hexendorf 1966: 322).

Az 1975-ben közreadott *Szavak és szólások* című munkájának előszavában megjegyzi, „hogy jövevényszavaink vizsgálatában a továbbképzett alakoknak több figyelmet kell szentelnünk, és ezt a jelenséget egyszer monografikusan fel kell dolgoznunk” (Hadrovics 1975: 13).

A munka tematikáját tekintve jelentős mértékben túlmutat a szlavisztikai kutatások határvonalán, ugyanis abban Hadrovics a szláv jövevényszók mellett külön fejezetet szentel az olasz, a német és a bizonytalan eredetű jövevényszavaknak, valamint a frazeológia tárgykörébe tartozó szólások vizsgálatának is. A szláv és olasz jövevényszavakkal foglalkozó fejezetekben „több olyan szóval is találkozik az olvasó,

amelynek eddig nem volt valószínűsíthető magyarázata sem (pl. *csere, elmélkedik ~ emlékezik, óriás; káva, korsolya, mankó* stb.) (Papp 1979: 198). Gregor Ferenc szerint Hadrovicsnak „teljes mértékben igaza van, amikor úgy véli, hogy a legrégebbi magyar–oroszl nyelvi és történelmi kapcsolatokat tüzetesen újra át kell vizsgálni, mivel azok korai szakaszából több olyan elem is föllelhető a magyar nyelvben, amelyekre a szakemberek eddig nem fordítottak kellő figyelmet” (Gregor 1977: 359–360).

Hadrovics Kniezsa István munkássága kapcsán megjegyzi, hogy a *tanya, naszúd* és talán *halom* szavakon kívül mások kapcsán is bizonyítható az óoroszl eredet, s ennek igazolásául megemlíti azt, hogy az *óriás* szavunk kapcsán végzett vizsgálatai alapján bebizonyosodott, hogy „szavunk az óoroszl *varjag* népnév többes számú *varjazsi* alakjának átvétele, mint ahogy az olasz név is a délszláv többes számú *Vlasi* népnévből származik (Hadrovics 1975: 67). Hasonló módon valószínűnek tartja a *por, lánc, vászon, mókus* és még néhány általa pontosan meg nem nevezett szónak az óoroszlból való származását (Hadrovics 1989: 24), melyek kielégítő etimológiai besorolását Zoltán András feladatául tűzte ki, aki a rá bízott feladatot teljesítette is (Zoltán 2011).

Tevékenysége során külön figyelmet szentelt a magyar–szláv kulturális és irodalmi kapcsolatok vizsgálatának. Utóbbi kapcsán sajnálkozva fogalmazza meg azt, hogy „ezek a kapcsolatok még részleteikben felderítve nincsenek s ez filológianknak és irodalomtörténet-írásunknak egyik legnagyobb fogyatékosága” (Hadrovics 2000: 153, eredeti kiadás: 1942). Ezzel egyidejűleg ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy „magyarság és a szlávok irodalmi érintkezéseit vizsgálva, nem lesz tehát feltűnő, hogyha túlnyomó többségben a magyarságot látjuk az átadó szerepében különösen a szlovákokkal, szerbekkel és a horvátokkal kapcsolatban” (uo.). Az orosz irodalmi hatás kapcsán megjegyzi, hogy „oroszl irodalom különben mindig kerülő úton jutott hozzánk. Lermontovot, Tolsztojt, Dosztojevskit közönségünk előbb olvasta német vagy francia fordításban, mint magyarul” (uo. 163).

IRODALOM

- BOLLA KÁLMÁN (szerk.) 1997: *Hadrovics László (1910–1977). A betvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallomások.* ELTE Fonetikai Tanszék.
- GREGOR FERENC 1977: Hadrovics László: Szavak és szólások. Nyelvtudományi Értekezések 88. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 135 l. — In. *Nyelvtudományi Közlemények* 79. kötet. 358–361.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1975: *Szavak és szólások. Nyelvtudományi Értekezések 88.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1989: A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága. — In. Balázs János szerk. *Nyelünk a Duna-tájon.* Tankönyvkiadó, Budapest. 7–46.
- HADROVICS LÁSZLÓ 2000: Magyar–szláv irodalmi érintkezések. — In. Szekfű Gyula (szerk.) *A magyarság és a szlávok* Lucidus Kiadó, Budapest, 2000. 153–164. Eredeti kiadás: Franklin, Budapest, 1942. 189–204.
- HADROVICS LÁSZLÓ–ZOLTÁN ANDRÁS (szerk.) 1985: A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása//Az újgörög nevek magyar helyesírása. Akadémiai Kiadó Budapest.
- HEXENDORF EDIT 1966: Hadrovics László: Jövevényszó-vizsgálatok. Nyelvtudományi Értekezések 50. sz. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó. 116. lap — In. *Magyar Nyelvőr* 90. évf. 3. sz. / 1966. 322–325.
- KISS LAJOS 1986: A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása Az újgörög nevek magyar helyesírása. Főszerkesztő Hadrovics László. Szerkesztő Zoltán András Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 240 l. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 88. kötet. 1–2. szám. Budapest, 1986. 390–392.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2011: Hadrovics László, az etimológus. — In. *Magyar Nyelv*, 107. évf. 3. sz. / 2011. 340–344.
- PAPP LÁSZLÓ 1979: Hadrovics László: Szavak és szólások. Nyelvtudományi Értekezések 88. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 135 l. — In. *Nyelvtudományi Közlemények* 81. kötet. 198–199.

Kiss Lajos szlavisztikai tevékenysége

Kiss Lajos tudományos munkásságát a magyar nyelvtudomány több részterülete is méltán tekinti a magáénak (Hoffmann 2012: 402). Amint azonban azt Zoltán András a Kiss Lajos Emlékülésen elhangzott előadásában is megjegyezte „Kiss Lajos egész tudományos életművét végigkísérte a szlavisztika, hiszen mind etimológiai, mind azon belül névtani, mind pedig lexikográfiai munkásságának jelentős része szlavisztikai vonatkozású” (Zoltán 2012: 418). Kutatásai során „következtesen szem előtt tartotta az onomasziológiai szempontot, a művelődés-történeti, néprajzi, szaknyelvi stb. vonatkozásokat, kitekintéssel volt más nyelvekre, bőségesen hozott analóg példákat, az eredetet kutatva a végső forrás feltárására törekedett” (Kiss J. 2003: 130). Szakmai érdeklődése középpontjában leginkább a szó állt: eredményei közül legtöbb a lexikológia és a lexikográfia területéhez tartozik (Hoffmann 2004: 218). Vizsgálatai során a szláv eredetű szavak mellett a más nyelvekből átvett, illetőleg a magyarban keletkezett szavak etimológiájának a feltárásával is foglalkozott (Gerstner 2012: 397).

Kiss Lajos több tanulmányt is szentelt az egyes szláv népek magyar nyelvi népneveinek a tanulmányozására: pl. ukrán (1957); szláv (1963); albánok (1964); lett, litván, cselák (1965).

Hosszú éveken át rendszeres és céltudatos kutatások keretében vizsgálta a magyar nyelv szláv tükörszavait és tükörjelentéseit. A munka eredményeit az 1976-ban napvilágot látott *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban* című művében tárta az olvasók elé. A bevezetés keretében igencsak tömören, ám mégis rendkívül lényegre törően és világosan meghatározza a tükörszó és tükörjelentés fogalmát. Véleménye szerint tükörszó az, amikor „valamely elemezhető idegen nyelvi szó alkotó elemeinek lefordítása, utánzása útján új szó keletkezik”, melyet meg kell különböztetni a tükörjelentéstől, vagyis attól a jelenségtől, amikor „valamely már meglévő szó kap idegen minta hatására új jelentést” (Kiss L. 1976: 3). Ezt követően ismerteti a témával foglalkozó külföldi és hazai szakirodalmat. Emellett felhívja a figyelmet

arra is, hogy a tükörszavak és tükörjelentések eredetét illetően egyértelmű véleményalkotásra gyakran nincs mód, mivel a különböző nyelvekben azonos jelentéstartalmak és szerkezetek egymástól függetlenül is kialakulhatnak (Kiss L. 1976: 4).

A kötet törzsanyagát a betűrendbe szedett szómagyarázatok adják. Kiss Lajos műve 150 szócikket tartalmaz, melynek keretében a szerző nagyjából 170 szó magyarázatát kísérel meg elvégezni. Vizsgálata olyan szavak eredetére is kiterjedt, melyekről a laikus beszélők nem is feltételeznék, hogy e szavak keletkezése a szláv nyelvekhez kapcsolódik. Például: *adó, élet, ház, jegy, lángos, nyelv, szabó, világ* stb. A szavak magyarázatán túl a szerző azokat fogalmi csoportokra is bontja (*állam, étkezés, földművelés, időjárás, katonaság, kereszfénység, mesterségek* stb.). Ez, és a kötetet záró szómutató jó áttekintést nyújt a kötetben található szavak hovatartozásáról és helyéről.

Gregor Ferenc a magyarországi szlavisztika egyik komoly jelentőségű műveként értékelte Kiss Lajos munkáját. Ugyanakkor felhívta arra is a figyelmet, hogy a szerző sok esetben „nagyon óvatosan fogalmaz és a tükörfordítást ilyenkor inkább csak lehetőségként említi, esetleg valószínűtlennek is tartja” (Gregor 1978: 238). S felveti azt is, hogy a Kniezsa által alkalmazott hármas tagolás alapján elvégezhető lett volna a tükörfordítások csoportosítása is (uo.):

1. biztosan vagy nagy valószínűséggel szláv eredetű tükörfordítások;
2. talán, esetleg szláv eredetű tükörfordítások;
3. nem szláv eredetű tükörfordítások.

Kiss Lajos műve azonban a Gregor által hiányolt felosztás ellenére is a magyar tükörszókutatás megindítójává vált. „Hatására széles körben indult meg a különféle háttérű tükörszók feltárása, és ez még ma is folytatódhat, hiszen számos, már régebben gyökeret vert, illetőleg újabb szóról is megállapítható, hogy valamilyen tükörszóval van dolgunk” (Gerstner 2012: 400). Nyelvészeti kutatásainak szerves részét képezték a helynév-etimológiai vizsgálatok. Már 1970-ben felvázolja a földrajzi nevekkkel foglalkozó etimológiai szótár megírásával kapcsolatos terveit, melyhez a mintát Bárczi Géza *Magyar szófjéző szótára* szolgáltathatná,

ugyanis „abban a magyar köznevek etimológiája van tömören, de ugyanakkor világosan, közérthetően bemutatva, a készítendőben pedig a földrajzi nevek etimológiájáról kell hasonló módon és igénnyel felvilágosítást nyújtani” (Kiss 1970: 335). A nagy mű végül is 1978-ban látott napvilágot. Viszont Kiss Lajos már a megjelenés évében a bővítésen dolgozott. A bővített és javított kiadás tíz év elteltével jelenhetett meg. Ugyanakkor, amint azt Hoffmann István is megjegyezte, „e kétkötetes munka nem csupán egy újabb kiadással, hanem valójában egy új művel gazdagította a magyar tudományt” (Hoffmann 2012: 405).

Kiss Lajos évtizedeken át tartó földrajzi nevekkal foglalkozó vizsgálatai ellenére, mindig újabb és újabb kihívást talált e témakörben. Ezzel kapcsolatban egyik írásában meg is jegyezte, hogy „a roppant gazdag névanyag szüntelenül kínál érdekesebbnél érdekesebb jelenségeket, amelyek felkeltik kíváncsiságomat, és utánajárársra, vizsgálódásra készítetnek” (2001a: 294).

IRODALOM

- GERSTNER KÁROLY 2012: Kiss Lajos, az etimológus. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 108. kötet, 2012. 394–402.
- GREGOR FERENC 1978: Kiss Lajos: Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban *Nyelvtudományi Értekezések* 92. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 231 l. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 80. kötet 1. szám, 1978. 234–238.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004: Kiss Lajos (1922–2003). — In. *Magyar nyelvjárások*, 42. köt. / 2004. 217–222.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012: Kiss Lajos, a helynévkutató. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 108. kötet, 2012. 402–411.
- KISS JENŐ 2003: Búcsú Kiss Lajostól. — In. *Magyar Nyelv*, 99. évf. 2. sz. / 2003. 129–133.
- KISS LAJOS 1957: Ukrán. — In. *Magyar Nyelvőr*. 81. évf. 4. sz. / 1957. 489–492.
- KISS LAJOS 1963: A szláv népnév és rokonsága. — In. *Nyelvtudományi Értekezések*. 40. évf. / 1963. 193–200.
- KISS LAJOS 1964: Az albánok elnevezései a magyarban. — In. *Magyar Nyelv*, 60. évf. 4. sz. / 1964. 472.

- KISS LAJOS 1965: Lett; Litván; Cselák. — In. *Magyar Nyelv*, 61. évf. 1. sz. / 1965. 92.
- KISS LAJOS 1970: A Földrajzi Nevek Etimológiai Szótárának tervezete. — In. *Magyar Nyelvőr*. 94. évf. 3. sz. / 1970. 334–344.
- KISS LAJOS 1976: *Szláv tükrözők és tükröjelentések a magyarban*. Nyelvtudományi Értekezések. 92. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS LAJOS 1978: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, 1978.
- KISS LAJOS 2001: Helynévfejtések és etimológiai felülvizsgálatok. — In. *Magyar Nyelv*, 97. évf. 3. sz. / 2001. 294–303.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2012: Kiss Lajos, a szlavista. — In. *Nyelvtudományi Közlemények*, 108. kötet, 2012. 418–427.

Egyéb szlavisztikai vonatkozású tanulmányok

A korábban bemutatott jeles szlavistáink nagyvonalakban vázolt kutatásait és korszakalkotó műveit természetesen többtucatnyi kisebb lélegzetvételű tanulmány előzte meg. Ezek javarésze olyan írás, melyben a szerzők egy, vagy esetleg néhány szó alapos etimológiai vizsgálatát ejtik meg. E tanulmányok bemutatását nem áll módunkban elvégezni, tételes formában való felsorolásukat pedig már elvégezték *A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig* című kötet szerkesztői.

Vannak azonban olyan nyelvészek is, akik fenti pályatársakkal ellentétben nem alkottak korszakalkotó műveket, de úgy érezzük, hogy néhány mondat erejéig az ő szlavisztikai jelleggel íródott munkáikról is szót kell, hogy ejtsünk. Sok nyelvész szlavisztikai témájú alkotását érintettük már korábban az olyan általános jellegű fejezetekben, mint például *A magyar–szláv rokonság kérdése*, *A szláv nyelvi hatás mértékének megítélése a magyar nyelvtudományban*, *Mikorra is tehető a magyar–szláv etnikai és nyelvi érintkezések kezdete*. Szép számmal vannak azonban még így is olyan szlavisztikai tárgyú munkák, amelyek kimaradtak az eddigi feldolgozásunkból. A továbbiakban, a teljesség igénye nélkül, ezek között próbálunk meg szemezgetni.

Moór Elemér egyik, 1958-ban megjelent tanulmányában a szláv jövevényszavak tükrében vizsgálja a magyarság gazdasági formáinak a kialakulását. Tanulmányában külön foglalkozik a lovas terminológiában, az állatok téli takarmányozásával kapcsolatos kifejezésekben jelentkező szláv hatással. Véleménye szerint „az a körülmény, hogy a magyarság nem egy időben került a maga egészében a régi Magyarország szláv lakosságának ráhatása alá, bizonyára jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy nem szlávosodott el, mint a dunai bolgárok vagy az oroszországi svédek (normannok), hanem mint népi és nyelvi egyéniség megmaradt (Moór 1958: 290). Egy későbbi írásában pedig a földműves életforma kialakulását vizsgálja, ugyancsak a szláv jövevényszavak tükrében, megjegyezve, hogy „a magyarság zöme körülbelül a XI. század közepéig, vagyis százötven év alatt több ütemben bekövetkezett fejlődés révén nomádosan élő népből közép-európaias módszerekkel gazdálkodó földműves néppé alakult át. Ezt az egész fejlődést a gazdasági

szükség indította el, amennyiben sok család a vándorlás folyamán elszervezett veszteségek következtében erősen megfogyatkozott állatállománnyal érkezett a Kárpát-medencébe, úgyhogy kénytelen volt a Felső-Tisza mellékén lakó szlovákoknak már a római kultúra hatását feltűnő gazdálkodását mintául véve áttérni a földművelésre” (Moór 1967: 182–183). Moór Elemér véleménye szerint a „nomádos gazdaságról az állandóan letelepült életmódot megkövetelő földműves életformára való átváltás őseinknél körülbelül száz év során négy ütemben következett be” (Moór: 1971: 305–306):

I. Őseink a Felső-Tisza mellékén megismerkedtek a földművelésnek rómaiiasnak mondható módjával, valamint a háziállatok téli takarmányozásával; a nők pedig esetleg az ott megismert lepénykenyérre átruházták a kásafélék ősi magyar nevét, a kenyér szót.

II. A X. század közepe táján pedig őseink a Dunakanyar táján bolgárok révén megismerkedtek a rozstermeléssel; a nők pedig eltanulták bolgár nőktől a kelesztett korpás rozskenyér készítését.

III. A Dunakanyartól északra nyomult magyarok 950 után szlovák feleségek révén már a kelesztés technikájának ismeretében megismerkedtek a szitált búzalisztból készült süteményfélékkel, valamint a sörkésztés és kenderfeldolgozás előrehaladottabb módszereivel.

IV. Végül a Dunántúlra költözött magyar csoportok 1000 körül eltanulták a szlovénektől a gabona betakarítás közép-európaias módszerét, a szlovén származású feleségek révén pedig a tojáshozamra alapozott baromfitartást.

Moór Elemér a gazdasági élet mellett foglalkozott még a természeti objektumok szláv eredetű neveivel is (Moór 1932: 12–18; 35–39; 68–73).

Gunda Béla egyik tanulmányában a szláv eredetű magyar gombanevekkel foglalkozva, felhívja a figyelmet arra, hogy „a nyelvi anyag azt mutatja, hogy a honfoglalás előtt a magyar nem volt gombaevő, s több évszázadnak kellett elmúlnia, míg népünk a gombaevéssel megbarátkozott. A vizsgált gombanevek legnagyobb része szlovák vagy legalább is feltehetően szlovák eredetű (cservenyak, csiperke, pecsérke, dubák, kozák, palánka, pencurák, plóka, potypinka, susulyka, rizike, suska, szömörcsög), ritkább a délszláv (vargánya,

herencs) elnevezés. Egyes gombanevek szlovák eredete mellett felmerülhet az ukrán (pisztric) eredet is. Az ópentis, hiribi gombaelnevezés román eredetű, de az utóbbi az ukrán nyelvből való átvétel is lehet. Több szláv nyelvből kerülhetett át a gilva” (Gunda 1976: 226). Tanulmányának kárpátaljai vonatkozású részében a következőket olvashatjuk: „Dercenben a következő gombákat ismerik és fogyasztják: bokros, csúszó, files vagy fingó (korhadt fatörzsön terem), galamb, keserő, mogyoróajja, picerke, szarvas, szilvafa, talló, tinó (barna és fehér), tövis, tyúk, vereshátú. A gombászó vesz egy utat s megy, keresi a gombát. Nők, ritkábban férfiak gombásznak. A gyerek, aki bejáró a paphoz, ajándékol viz neki a gombából. A keserő gombát megsózzák és szépen sütik. Szokás, hogy előbb kifőzik forró vízben, kimossák, s hagymás zsírban, tejfölben megsütik, elrotyogtatják. A tinó, vereshátú és mogyoróajja gombát kemencében aszalják, vagy felfűzik cérnára, és mint az orosz asszonyok, napon szárítják. A káposztás paszulyt megfőzik, majd a gombát is, berántják s a káposztás paszuly közé teszik. A gombát vesszőre felfűzik, s úgy viszik eladni” (Gunda 1976: 228).

Valló Albert 1904-ben egy külön tanulmányt szentelt a tót jövevényszavak vizsgálatának. Írásában megjegyezte, hogy „a tót szók bevándorlása nyelvjárásainkba még egyre tart, sőt növekszik s ennek többrendbeli oka van. Első helyen kell ezek között említeni a tótok magyarosodását, illetőleg a magyar nyelvismeretnek egyre fokozódó térfoglalását a tótok között az iskola, a katonaság, a hivatalok és egyéb tényezők által”, s felhívta a figyelmet arra is, hogy „tót jövevényszavaink legnagyobb része újabb keletű és csupán helyi jelentőségű; rendszerint csak a nép ajkán használatos” (Valló: 1904: 559). Ágner Lajos ugyancsak a tót jövevényszavak kérdésével foglalkozik (Ágner 1905: 24–25).

A magyar nyelvbe bekerült orosz szavakkal is több tanulmány foglalkozik. Trócsányi Zoltán az 1848–49-es szabadságharc idején és az azt követő időszakban meghonosodott orosz szavainkat vizsgálja, s megjegyzi, hogy e szavakat „a magyar nyelvérzék nem tekinti úgy a magáénak őket, mint a régi szláv jövevényszavakat” (Trócsányi 1948: 168). Orosz eredetű szavaink szakirodalmát Erdődi József munkássága is jelentős mértékben gazdagította (lásd pl. Erdődi 1949). Az 1945 után jelentkező orosz nyelvi hatás vizsgálatának egy több részben megjelent

terjedelmes tanulmányt szentelt (Erdődi 1953–1955), melyben külön vizsgálja a hangrendszerünket, helyesírásunkat, szóképzésünket; a szókészletünket és kifejezéseinket ért orosz nyelvi hatást, illetve az orosz minták alapján keletkezett szólásainkat.

Az ukrán nyelvi hatás érvényesülése elsősorban a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban mutatható ki. E témakör kutatástörténetét jelen munka harmadik fejezetében a *Betekintés a keleti szláv lexikai elemek kutatástörténetébe* című alfejezet alatt tárgyaljuk.

IRODALOM

A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig. Szerkesztette NYOMÁRKAY ISTVÁN vezetésével a szerkesztő bizottság: Gregor Ferenc, Hollós Attila, Zoltán András. Készült az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával az ELTE Szláv Filológiai Tanszék műhelyében. Budapest, 1990.

ÁGNER LAJOS 1905: Tót jövevényszavainkhoz. — In. *Magyar Nyelvőr*, 34. köt. 1. füz. / 1905. 24–25.

ERDŐDI JÓZSEF 1949: Orosz eredetű szavainkhoz. — In. *Magyar Nyelvőr*, 73. kötet / 1949. 95–96.

ERDŐDI JÓZSEF 1953–1955: Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945 óta. — In. *Magyar Nyelvőr*, 77. kötet / 1953. 295–300, 449–455; 78. kötet / 1954. 75–78, 220–225; 382–392; 79. kötet / 1955. 87–91; 220–222.

GUNDA BÉLA 1976: Néhány megjegyzés a szláv eredetű magyar gombanevekhez. — In. *Ethnographia*, 87. évf. 1–2. sz. / 1976. 226–228.

MOÓR ELEMÉR 1932: Szláv eredetű emelkedésnevek alföldi hely- és dűlőnevekben. — In. *Magyar Nyelvőr*, 61. kötet / 1932. 12–18; 35–39; 68–73

MOÓR ELEMÉR 1958: A magyarság gazdasági formáinak kialakulása szláv jövevényszavaink tükrében. — In. *Magyar Nyelv*, 54. évf. 2. sz. / 1958. 278–290.

MOÓR ELEMÉR 1967: A földműves életforma kialakulása népünknel a szláv jövevényszavak tükrében. — In. *Magyar Nyelv*, 63. évf. 2. sz. / 1967. 169–183.

MOÓR ELEMÉR 1971: Adalékok szláv származású „női” szavaink problémáihoz. — In. *Magyar nyelv*, 67. évf. 3. sz. / 1971. 297–306.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN 1948: Orosz szavak a magyarban 1848–49 óta. — In. *Magyar Nyelvőr*, 72. kötet / 1948. 166–168.

VALLÓ ALBERT 1904: Tót jövevényszók. — In. *Magyar Nyelvőr*, 33. köt. 10. füz. / 1904. 558–572.

**A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOKAT
ÉRT KELETI SZLÁV HATÁS**

Bevezetés

A kárpátaljai magyar nyelvjárások már Trianon előtt is a magyar nyelvterület peremvidékét alkották, ahol több nép mindennapi kapcsolatban élt egymás mellett. E népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással voltak egymásra. Így Kárpátalján a kétnyelvűség természetes jelenség. Ugyanakkor a XX. század első harmadáig a bilingvizmus nem a helyi magyarokra, hanem a terület más nemzetiségű lakóira volt jellemző (Lizanec 1970: 89; Csernicskó 1995: 129–130). A trianoni békeszerződés következtében azonban jelentős magyar nemzetiségű tömegek váltak kisebbségivé az új nemzetállamokban (Ablonczy, Bárdi 2010: 12), s ezzel együtt a magyar nyelvterület peremvidéke is határon túli magyar nyelvjárásokká vált, vagyis az intenzív nyelvi kapcsolatok színtere magyarországi szempontból nézve külföldre került (Zoltán 2005: 25).

A magyar nyelv helyi szinten elveszítve addigi státuszát, alárendelt szerepbe került a mindenkori államnyelvvvel szemben, ami a presztízsvesztés mellett a másodnyelvi hatás nagymértékű fokozódását, illetve a helyi és az anyaországi magyar nyelvváltozatok bizonyos mértékű elkülönülését is magával vonta. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 6). Viszont a határon túli, ún. őshonos magyar kisebbség többségi helyzete regionális szinten több helyütt, így Kárpátalja bizonyos részein is megmaradt (Kiss 2002: 183). Épp ennek köszönhető talán, hogy a határon túli magyar kisebbségeknek máig sikerült megőrizniük anyanyelv-dominanciájukat még akkor is, ha „a szórányosodási folyamatok, a vegyes házasságok egyre nagyobb aránya, az anyanyelv társadalmi presztízse, használatának jogi és kommunikációs akadályai napról napra csökkentik az anyanyelvhasználat körét” (Szarka 2004: 118).

A trianoni békeszerződés következtében az addig is alig vizsgált regionális nyelvterületek (peremnyelvjárások) egy csapásra a határ túloldalára kerültek, ami még inkább gátat szabott az ezeket érintő kutatások kibontakozásának. Ezenkívül a háborút követő gazdasági visszaesés sem maradt nyomtalanul a magyar nyelvtudomány életében.

A nyelvészeti folyóiratok tengődtek, nagyobb lélegzetű munkák, szintézisek megjelentetése ez okból is eléggé reménytelenné vált (Benkő 1991: 5). Így érthetővé válik az a tény is, hogy a határon túli magyar területek, közöttük a kárpátaljai magyar nyelvjárások is majdnem egészen kiestek a magyar nyelvjárás kutatás látószögéből.

De mit is takar a „kárpátaljai magyar nyelvjárások” kifejezés? A továbbiakban erre próbálunk meg választ adni.

IRODALOM

- ABLONCZY BALÁZS – BÁRDI NÁNDOR 2010: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. — In. *Határon túli magyarság a 21. században* konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006–2008. Szerkesztette: Bitskey Botond, Köztársasági Elnöki Hivatal.
- BENKŐ LORÁND 1991: A „budapesti iskolá”-ról. — In. *Magyar Nyelv.* 87. évf. 1. sz. / 1991, 1–14.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1995: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). — In. Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 129–145.
- KISS JENŐ 2002: *Társadalom és nyelvhasználat* Szociolingvisztikai alapfogalmak Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA 1997: *Magyar nyelvhasználat – iskola Kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram 6.
- LIZANEC PÉTER 1970: = Lizanec Petro. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem. Uzshorod.
- SZARKA LÁSZLÓ 2004: *Kisebbségi létbelyzetek – közösségi alternatívák*. Lucidus Kiadó, Budapest.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2005: *Szavak, szólások, szövegek*. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok, Budapest.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások

A kárpátaljai magyar nyelvjárások az úgynevezett északkeleti nyelvjárési régióhoz tartoznak, mely az abaúji *ö-ző* típustól keletre, kb. a Hernád alsó folyása, a Sajó–Tisza–Csap–Nagyszőlős vonaltól északra a nyelvhatárig terjed (Imre 1971: 365). Az északkeleti nyelvjárési régió nem kis része esik a mai Magyarország határain kívülre, mindenekelőtt Románia és Ukrajna területére; az ungi nyelvjárás csoport nyugati fele Kelet-Szlovákiához, a régi Szatmár jelentős része Romániához tartozik (Juhász 2001: 294). Az egyes nyelvjárési régiókat az anyaországi és a határon túli nyelvjárások egységeként kell szemlélnünk (P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 76).

Juhász Dezső (2001: 292) három nyelvjárás csoportba sorolja az északkeleti nyelvjárési régió magyar dialektusait:

1. szabolcs-szatmári, bereg-ugocsai, melybe a Munkács és Huszt közötti nyelvjárások tartoznak;

2. ungi, ide az Ungvári járás és a szomszédos Kelet-Szlovákia *í-ző* nyelvjárásait sorolja;

3. a volt Máramaros vármegye helyi nyelvjárásai, melyek nem alkotnak egységes csoportot.

Ugyanakkor nem beszélhetünk egységesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, mivel az egyes nyelvjárások között különbségek vannak mind a magánhangzórendszer fonéma állománya, mind pedig az egyes magánhangzók megterheltsége és ejtészváltozata tekintetében (Horváth 1976: 54). Ennek megfelelően a nyelvészek a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak is több típusát szokták megkülönböztetni. Horváth Katalin hangtani szempontú kategorizálása (1992) a következő típusokba sorolja a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat: **1.** A Rahói járás nyelvszigetei és Aknaszlatina nyelvjárása; **2.** Visk, nyelvjárásziget a Huszti járásban; **3.** A Nagyszőlősi és a Beregszászi járás nyelvjárásai; **4.** Salánk nyelvjárása a Nagyszőlősi járásban; **5.** Badaló (Beregszászi járás) és Dercen (Munkácsi járás) nyelvjárása; **6.** Nagydobrony (Ungvári járás) és Beregrákos (Munkácsi járás) palóc nyelvjárászigetekként; **7.** Az Ungvári és Munkácsi járás nyelvjárásai.

Lizanec Péter egy korábbi, ugyancsak hangtani és alaktani szempontokra támaszkodó osztályozásában a kerekhegyi nyelvjárást önálló nyelvjárás-ként kezelve viszont nyolc típust hoz létre (Lizanec 1990: 262; és 1995).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának a III. (Lizanec 2003) kötetében viszont a lexikai és szemantikai izoglosszák alapján három csoportot különít el: **1.** dél-ungi-latorcai; **2.** dél-borzasai; **3.** dél-máramarosi. Valamint a szerző hét nyelvjárászigetet is megkülönböztet: Nagydobrony (részletesen lásd Móricz 1993; Balogh–Debreceni 1995), Beregrákos, Badaló (bővebben lásd Hires 2004), Dercen (részletesen lásd Káposztai 1967; Balogh 2004), Salánk, Visk, Kerekhegy (bővebben Lizanec 2003: 727).

A kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak számos olyan hang- és alaktani, valamint szintaktikai jellemzője van, melyek egyrészt igazolják azok északkeleti nyelvjárástípushoz való tartozását, másrészt általánosságban jellemzik a kárpátaljai magyar nyelvterületet (Beregszászi–Csernicskó 2007: 20). Hangtani szempontból összefogja őket az erős *i*-zés (Horváth 1998; 2000; Kótyuk 1990) és *j*-zés, a felső nyelvállású hosszú magánhangzók megrövidülése, a magánhangzók kiesése (Csűry 1929a, b) és a diftongusok ejtése (Horváth 1976; Balogh 2004). A kárpátaljai magyar nyelvjárások zömében hét rövid és hét hosszú magánhangzó, valamint 25 mássalhangzó van (Lizanec–Horváth 1982: 3–4, Horváth–Lizanec 1993). A kárpátaljai magyar nyelvjárások nagy részében általánosan elterjedt az az alaktani jelenség, hogy a *-nál/ -nél* határozóragot *'-hoz/ -hez/ -höz'* jelentésben használják, míg a családi viszonyokat is kifejező *-énál* rag helyett az *-ékhöz* használatos: *tegnap voltunk Zékányékhöz*; tulajdonképpen: *Zékányénál* (Balogh 1994: 29; Kiss szerk. 2001: 293). Szintaktikai jellemzőjük az „hogy az ígékötő az ige után kerül olyan esetben is, amikor a köznyelvi norma szerint inkább az ige előtt kellene állnia. A mindennapi beszédben gyakran hallható, hogy *Szakad le a kezem, annyira fáj. Olyan szomjas vagyok, hogy halok meg*” (Balogh 1993: 226–227; Balogh–Heltainé 1992: 485).

Amiben azonban a leginkább eltérnek ezek a nyelvjárások az anyanyelviaktől, az nem más, mint az orosz és ukrán nyelvből vett kölcsön-

szavak nagyarányú használata. Ez elsősorban a kárpátaljai magyarság kétnyelvű mivoltával magyarázható. Hiszen „ahhoz, hogy egy másik nyelvből egy szót átvegyünk, és az az átvevő nyelvben meg is honosodjék, az átvevő nyelvi közösség tagjainak jól kell ismerniük az átadó nyelvet, vagyis legalább a részleges kétnyelvűség fokán kell állniuk, különben nem értenék a szavak jelentését, tehát nem is kerülhetne sor a szavak átvételére, legalábbis nem pontos jelentésük megtartásával” (Sulán 1963: 261).

IRODALOM

- BALOGH LAJOS 1993: Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. — In. *Magyar Nyelv*. 89. évf. 2. sz. / 1993, 225–229.
- BALOGH LAJOS 1994: A magyar nyelv Kárpátalján — In. *Magyar Nyelvőr*, 118. évf. 2. sz. / 1994, 26–38.
- BALOGH LAJOS 2004: A kettőshangzók fonológiai státusza a kárpátaljai Dercen nyelvjárásában. — In. P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 192–194.
- BALOGH LAJOS–DEBRECENI ANIKÓ 1995: Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében. — In. Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 155–161.
- BALOGH LAJOS–HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 1992: Hátravetett igekötő. — In. *Magyar Nyelvőr*, 116. évf. 4. sz. / 1992, 485–487.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN 2007: Beszélhetünk-e egységesen „kárpátaljai magyar nyelvjárások”-ról? — In. Csernicskó István–Márku Anita szerk. *„Hiába repülsz te akárbóvá...”* Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához PoliPrint Ungvár 2007.
- CSÜRY BÁLINT 1929A: Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásban. — In. *Magyar Nyelv* 25. köt. 5-6. sz. / 1929, 163–73.
- CSÜRY BÁLINT 1929B: Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugocsai elisióhoz. — In. *Magyar Nyelv* 25. köt. 9-10. sz. / 1929, 343–345.
- HIRES KORNÉLIA 2004: A badalói magyar közösség nyelvhasználati és nyelvjárási sajátosságainak vizsgálata. — In. P. Lakatos Katalin–T. Károlyi Margit szerk.: *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 130–134.

- HORVÁTH KATALIN 1976: *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Az USZSZK Felső- és Szakközépzési Minisztériuma – Uzshorodi Állami Egyetem, Ungvár.
- HORVÁTH KATALIN 1992: = Горват Е. И. Венгерские говоры Закарпаття. *Acta Hungarica* I: 20–21.
- HORVÁTH KATALIN 1998: A zárt *í*-zés jelenségéről a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In. Szabó Géza–Molnár Zoltán szerk. *III. Dialektológiai Szimpózium*. Szombathely, A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. 262–265.
- HORVÁTH KATALIN 2000: A zárt *í*-zés jelensége a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In. *Наукowy вiсник Ужгородського університету. Серія Філологія*. №5. Uzshorod.
- HORVÁTH KATALIN–LIZANEC PÉTER 1993: A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. — In. Lizanec Péter–Horváth Katalin szerk. *Az ungvári hungarológiai intézet tudományos gyűjteménye*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- IMRE SAMU 1971: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001: A magyar nyelvjárások területi egységei. — In. Kiss Jenő (szerk.) *Magyar Dialektológia* Osiris Kiadó, Budapest, 262–316.
- KÁPOSZTAI ERZSÉBET 1967: A derceni nyelvjárás diftongusai. — In. Imre Samu és Szathmári István (szerk.): *Magyar nyelv története és rendszere*. A debreceni nyelvészkongresszus előadásai: 1966. augusztus 24–28. Akadémiai Kiadó, Budapest, 350–353.
- KÓTYUK ISTVÁN 1990: A zárt *í*-zés az ungi nyelvjárásban. — In. Jakab László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor szerk. *Congressus septimus internationalis fenno-ugristarum. 3 A. Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica*. Debrecen, 267–271.
- LIZANEC PÉTER 1990: = Lizanec Petro M. A kárpátaljai magyar nyelvjárások osztályozása (előzetes eredmények). — In. Jakab László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor (szerk.): *Congressus septimus internationalis Fenno-ugristarum. 3 A. Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica*. Debrecen, 261–6.
- LIZANEC PÉTER 1995: Leíró és nyelvföldrajzi aspektus a kárpátaljai magyar nyelvjárások kutatásában. — In. *A Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei* 2. 1995. 24–39.
- LIZANEC PÉTER 2003: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* III. kötet, Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó, 2003.

- LIZANEC PETRO M.–HORVÁTH KATALIN 1982: A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. — In. *Magyar Nyelvjárások* 24. köt. / 1982, 3–18.
- MÓRICZ KÁLMÁN 1993: *Nagydobrony*. Ungvár, Hatodik Síp Alapítvány.
- P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT 2002: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. — In. P. Lakatos Ilona szerk. *Mutatványok a hármastár menti nyelvhasználat kutatásából*, 27–33. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- SULÁN BÉLA 1963: A kétnyelvűség néhány kérdéséhez — In. *Magyar Nyelv* 59. évf. 3. sz. / 1963, 253–265.

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének jellemzői

A kárpátaljai magyarság esetében *őshonos és elrendelt kisebbségi kétnyelvűségről* van szó. Vagyis a közösség nem területcsere, hanem politikai okok miatt vált kisebbségivé, tagjainak túlnyomó többsége általában csak az iskolában találkozik az államnyelvvvel (Beregszászi–Cserniczkó 2003a: 41), első nyelve (a magyar) jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhez (ukránhoz) képest (Cserniczkó 1998a:198). Ezenkívül a kárpátaljai magyarság jelentős része magyar domináns kétnyelvű (Beregszászi–Cserniczkó 2003a: 40–41), azaz a privát szférában a magyar nyelv használata szinte kizárólagos, míg a formális színtereken a nyelvhasználat az állami szabályozás és az egyén nyelvtudása alapján realizálódik. Ez azt jelenti, hogy a kisebbségi helyzet következtében a kárpátaljai magyarok csak korlátozott szituációkban használhatják anyanyelvüket, a formális szférában való kommunikáció során pedig kénytelenek az államnyelvet, illetve az orosz nyelvet használni (Cserniczkó, 1997: 88).

Az orosz nyelv, mint a volt Szovjetunió nem hivatalos államnyelve az oktatási rendszer minden fokozatában kötelező volt, így a kárpátaljai magyarság is többé-kevésbé elsajátította azt (Cserniczkó 1998a: 213, 2003a: 67). Egyrészt ennek is köszönhető, hogy az orosz „a mai napig jelentős befolyással bír a közéleti és a hivatalos szférában” (Márku 2008: 33, a közéleti szféra nyelvhasználatáról lásd még Cserniczkó 1998a: 157; 2003b: 74; Karmacsi 2003; Márku 2003). Másrészt az ukrán nyelv oktatását csak 1990-ben vezették be minden ukránjai, így a kisebbségi tannyelvű iskolákban is (Cserniczkó 1998b: 8; 1998c), viszont nem lett szabályozva az, hogy mely osztályokban és milyen óraszámokban is folyjon az oktatás (a kezdeti helyzetről lásd Lizanec 1994), illetve máig nincsen biztosítva hozzá a megfelelő módszertani háttér (Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001: 85–91; Beregszászi–Cserniczkó 2004a). Ezt tetézendő az utóbbi évek során Ukrajnában több olyan rendeletet is kiadtak, amelyek jelentős mértékben korlátozzák a kisebbségek oktatási nyelvi jogait (Orosz 2010: 93–106; Molnár 2010: 188–190; Séra 2010: 168). 2005-ben Ukrajna az Európai Unióhoz való közeledés, illetve az

oktatási rendszer és a felsőoktatás reformjának érdekében csatlakozott a bolognai folyamathoz. Evégett Sztaniszlav Nyikolajenko oktatási miniszter 2007. július 13-án kiadott 607. számú rendelete (lásd a <http://oipop.ed-sp.net/content/view/218/36> oldalon) bevezette a továbbtanulás feltételeként is szolgáló az egységes érettségi tesztrendszert. „Csakhogy míg az Európai Unióban a középiskolák végzősei azon a nyelven adhatják le a vizsgáikat, amelyiken tanultak, a nemzeti-ségi iskolák diákjai számára pedig kötelező érettségi vizsgatárgy az adott nemzetiség nyelve és irodalma, addig nálunk nem is választhatják a nevezett tárgyat, sőt az ő számukra is kötelezővé akarták tenni, hogy minden tantárgyból ukrán nyelven vizsgázzanak” (*Kárpátalja* hetilap, X. évf., 38. 505. szám). Igaz, „a későbbi oktatási miniszter, Ivan Vakarczuk 2008. január 28-i 33. számú rendeletében engedélyezte az oktatás nyelvén történő vizsgákat a szaktantárgyak esetében a 2008-as és a 2009-es években, de ez hosszú távon jelenleg sincs törvényileg biztosítva” (Kulin 2009: 269–285). Ehhez kapcsolódik az oktatási tárca 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete (lásd a http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/953 oldalon).

A fentebb ismertetett rendeletek jelentős hatást gyakorolnak a kisebbségi iskolák végzőseinek a pályaválasztási döntéseire is, hisz az érvényben lévő felvételi rendszer a „kisebbségek érdekeit szem előtt tartó” folyamatos változtatásaival együtt is hátrányos helyzetbe hozza őket ukrán társaikkal szemben (*Kárpátalja* hetilap, IX. évf., 6. 421. szám), aminek eredményeként „az anyanyelvi beszélőben az a vélemény alakul ki, hogy saját anyanyelve korlátozza érvényesülési esélyeit” (Péntek 2001: 105). Emiatt a magyar szülők egyre nagyobb része írta gyermekét ukrán tannyelvű iskolába, annak reményében, hogy így az államnyelv tökéletes elsajátítása révén módja nyílik majd továbbtanulni és szakmát szerezni (Cserniczkó szerk. 2010; Séra 2009; Molnár 2010). Ez, vagyis a másodnyelven folyó iskoláztatás természetesen kihat az anyanyelven folyó kommunikációra, és nagymértékben befolyásolja az érintett személy azonosságtudatát is (bővebben lásd Cserniczkó–Göncz 2009; Cserniczkó 2008, 2009; Molnár 2009a, b; Gazdag 2011, 2012). Épp ezért fontos el-

gondolkodni azon is, hogy efféle döntések révén pontosan mire is „ítélik” gyermeküket azok a szülők, akik az államnyelvi oktatás „mellett teszik le voksukat”. Hiszen a legtöbb gyermek számára, ha csak ideiglenesen is, de nehézséget jelent az iskolakezdés, hiszen „az iskolában teljesen új nyelvi közegbe kerülnek [...], ahol gondosan megkülönböztetik a formális és informális beszédszinteket, és hangsúlyt fektetnek a nyelvhelyesség normáira. Az iskolában szokatlan, témafüggő beszédstílusok egész sorával találkozhatnak. Több új nyelvi készséget kell elsajátítaniuk: az olvasást, az írást” (Crystal 1998: 313). E helyzetet jelentős mértékben súlyosbíthatja az, ha ezzel egyidejűleg a gyermek egy számára eddig teljesen ismeretlen nyelvvél találja szembe magát. Ugyanis „a családban csak magyar szót halló gyerek, ha többségi (esetünkben ukrán) tannyelvű iskolába kerül, kezdetben gyakorlatilag semmit se ért abból, ami körülötte történik. Egy idő múlva (néhány hónap alatt) elsajátíthatja a legalapvetőbb nyelvi formákat, s már megérti a pedagógus mondatait (kialakul a felszíni kompetencia). Fokozatosan képessé válik arra is, hogy betanulja a tananyagot, ám arra nem, hogy értő módon megtanulja, elsajátítsa. Így mindenképpen lemarad azokhoz a kortársaihoz képest, akiknek nem okoz gondot a magyarázat nyelvének megértése, s végig a tananyagra koncentrálnak” (Csernicskó–Göncz 2009: 3). Emellett viszont a gyermek nyelvi fejlődésében is radikális változás megy végbe, mivel a beiskolázásig „az anyanyelv fejlődését serkentette a környezet, ezután pedig a többségi nyelv fejlődéséhez alakulnak ki a megfelelő feltételek”, ami az anyanyelvi fejlődés megtorpanásához vezet. A helyébe lépő másik nyelv viszont csak késéssel kezd el intenzíven fejlődni (Göncz 2004: 274; vagy Csernicskó szerk. 2010: 71–71). A tannyelvválasztás lehetséges hatásai már rövid távon megmutatkoznak, viszont számolni kell azokkal a következményekkel is, amelyek csak hosszútávon, akár több évtized múltán bontakoznak ki. Ahogyan azt Péntek János is megfogalmazta „mindannyian, akik kisebbségben élünk, az anyanyelvi és a másodnyelvi egynyelvűség közötti zsilipben vagyunk benne: kétnyelvűsödés, dominanciaváltás, nyelvcsere, ezek a jellemző, egymással összefüggő folyamatok”. A folyamat kritikus pontja a dominanciaváltás, vagyis, amikor a másodnyelv válik

fontosabbá. Ez nagyobb valószínűséggel következik be azoknál, akik nem anyanyelvükön végzik iskolai tanulmányaikat (Péntek 2001: 113). Hiszen „ha az egyik nyelv hatásai és használata csak a családra, esetleg a legszűkebb környezetre korlátozódik, az élet minden más területén a másik nyelv és kultúra hatásai érik a gyereket, világos, hogy az első nyelv elsorvad, és helyét az erősebb hatásokkal bíró veszi át” (Göncz 2004: 274). Ugyanis egy nyelv fennmaradásához alapvetően négy tényező szükséges: beszélők, akik fenntartják a nyelvet; helyzetek, ahol használhatják a nyelvet; a nyelv használatát biztosító jogi keretek; a beszélők használati szándéka e nyelvvel kapcsolatban (Csernicskó szerk. 2010: 12).

A 2012. július 3-án elfogadott új ukrán nyelvtörvény pozitívan kell, hogy hasson a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetére, illetve az anyanyelvi oktatáshoz fűződő viszonyára is (a törvény eredeti ukrán nyelvű szövegét lásd a <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> oldalon) ugyanis lehetővé teszi, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv beszélői elérik a 10%-os arányt, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható lehet az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb. (A törvény nem hivatalos orosz, magyar és angol nyelvű fordítása elektronikus formátumban a <http://www.r-u.org.ua/akt/2078-news.html> oldalon érhető el). Ugyanakkor egyelőre még kérdés az, hogy a törvény gyakorlatban is alkalmazásra kerül-e majd, illetve, „hogy az állam megteremti-e az alkalmazáshoz szükséges feltételeket, tudnak és akarnak-e biztosítani a kisebbségi ügyintézésre is képes hivatalnokokat, állami tisztviselőket, lesznek-e kétnyelvű úrlapok, formanyomtatványok stb.” (Fedinec–Csernicskó 2012: 588).

Az anyanyelv megtartásáért, átörökítéséért, ápolásáért és oktatásáért (Kelemen–Szoták–Göncz 2009: 2) folytatott „harcban” az oktatás és a vallás mellett fontos szerepe van az anyanyelvi médianak is. Ugyanis az optimális gyakoriságú anyanyelvű műsorszolgáltatás, a kisebbségekkel kapcsolatos sajtótermékek és a sztenderdizált nemzeti nyelv szétterjesztése révén nagymértékben hozzájárul az anyanyelvi identitás fenntartásához és a nemzeti kapcsolatok megerősödéséhez (Papp Z. 2009: 3–20; Péntek 2008:

136–152; Szoták 2009: 1325). Ehhez azonban a magyarországi mellett mindenképp szükséges a helyi magyar nyelvű média megléte is, ugyanis a regionális színezetet, a kisebbség számára nagy jelentőséggel bíró eseményeket csak ez tudja valós formájában, értékvesztés nélkül bemutatni. Ilyen regionális sajátosság például a másodnyelvi elemek használata a helyi magyar sajtóban, ami e szavak meghonosodásának egy újabb lépcsőfokaként is értelmezhető. Hiszen egy ún. „kodifikációs” folyamat is kezdetét veszi azáltal, hogy a regionális magyar nyelv „hivatalos” (beszélt/írott) formáiban is megjelennek e szavak. S ezzel egyidejűleg a média egyfajta normaként is szolgál, azaz magában foglalja az ismeret (tudás) és a minta, a van és kell mozzanatát, tehát tükör és példa is egyben (Balázs 2000: 18). Vagyis a másodnyelvi elemek használata kapcsán egyfajta megerősítésként is szolgál az adott médiatermék „fogyasztói” számára. Az anyanyelvi sajtó megteremtéséhez és fenntartásához az anyagi háttér mellett szükség van a kisebbségi jogokat, az anyanyelvhasználatot és a médiát is érintő törvényi szavatolásra, valamint a megfelelő jogszabályi háttérre is. Az ukrainai magyar kisebbség e szempontból pozitív helyzetűnek érezheti magát, hisz az állam az országban élő kisebbségek számára garantálja az anyanyelvű média által történő információszolgáltatás lehetőségét. Az *Információról szóló törvény* (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>) 8. cikkelye kimondja, hogy „az információszolgáltatás nyelvét Ukrajna Nyelvtörvénye, az ezirányú jogszabályok és Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által ratifikált nemzetközi szerződések határozzák meg”. Ukrajna 2012. július 3-án elfogadott nyelvtörvényének 24. cikkelye *A tömegkommunikációs eszközök és a kiadók nyelve* kapcsán kimondja, hogy „mindenki számára biztosított a tömegkommunikációs eszközök információs termékeihez bármilyen nyelven való hozzáférés joga”. A nyomtatott tömegtájékoztatói eszközök nyelve kapcsán kimondja, hogy annak megválasztása az alapító okiratnak megfelelően az alapítók joga. Hasonlóképpen fogalmaz a *Nyomtatott médiáról (sajtóról) szóló törvény* (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>) 4. cikkelye is. E szerint az ukrainai nyomtatott média nyelve az államnyelv és más nyelvek. Ugyanakkor a stílus és a szókincs meg kell, hogy feleljen az általánosan elfogadott erkölcsi és etikai normáknak.

IRODALOM

- BALÁZS GÉZA 2000: A média nyelvi normája. — In. *Magyar Nyelvőr* 124. évfolyam 1. sz. 2000. január–március, 5–24.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN 2003A: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben. — In. Csernicsekó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 34–42.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN 2004B: Kárpátaljai szójegyzék (az ÉKSz.²-ben megjelent kárpátaljai szavak és szójelentések). — In. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 137–138.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN–OROSZ ILDIKÓ 2001: *Nyelv, oktatás, politika* Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász.
- CRYSTAL, DAVID 1998: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest.
- CSERNICKÓ ISTVÁN (Szerk.) 2010: *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Hodinka Antal Intézet, Budapest – Beregszász.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1997: Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk. — In. *Szavak–Nevek–Szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára* Kiss Gábor és Zaicz Gábor szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Budapest, 88–92.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1998A: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1998B: Az ukrán nyelv Kárpátalján. — In. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 9. évf. 1. sz. / 1998, 5–48.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1998C: Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskolaiban. — In. Lanstyák István és Szabómihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpári kétnyelvűsége*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 44–59.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2003A: A kárpátaljai magyar lakosság által használt orosz nyelvváltozatok. — In. Csernicsekó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 66–67.

- CSERNICKÓ ISTVÁN 2003B: A hivatali ügyintézés. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 74.
- FEDINEC CSILLA—CSERNICKÓ ISTVÁN 2012: Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: A lezáratlan 2012-es fejezet. — In. *Kisebbségkutatás. Minorities Studies and Reviews*. 21. évfolyam, 2012. évi 3. szám. 568–609.
- GAZDAG VILMOS 2011: Az ukrán tannyelvű iskolák magyar tanulóinak nyelvhasználata, különös tekintettel a keleti szláv kölcsönszavak fokozott használatára. — In. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban* A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai Szerkesztette: Hires-László Kornélia, Karmacszi Zoltán, Márku Anita Tinta Könyvkiadó II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete Budapest – Beregszász, 2011. 355–363.
- GAZDAG VILMOS 2012: = Газдаг Вільмош. Використання мов (рідної та державної) угорськомовними учнями Закарпаття. — In. *Prolinání Slovanských Prostředí*. Editoři: PhDr. Marcel Černý, Ph.D. (literárněvědná část), Mgr. Kateřina Kedron, Ph.D. (jazykovědná část), PhDr. Marek Příhoda, (historická část) Červený Kostelec / Praha 2012. 185–194.
- GÖNCZ LAJOS 2004: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége Nyelvelpszichológiai vonatkozások*, MTT Könyvtár 8, Szabadka.
- KARMACSI ZOLTÁN 2003: A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 93–100
- KELEMEN LÁSZLÓ—SZOTÁK SZILVIA—GÖNCZ LAJOS 2009: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. január.
- KULIN JÚLIA 2009: Magyar nyelvű matematika-tankönyvkiadás Ukrajnában — In. *Határbizonylatok II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika* Szerkesztő: Kötél Emőke – Szarka László Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 269–285.
- MÁRKU ANITA 2003: A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 100–104.

- MÁRKU ANITA 2008: *Érvényes történetek*. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár–Beregszász
- MOLNÁR ANITA 2010: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. — In. *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 186–212.
- OROSZ ILDIKÓ 2010: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). — In. *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Levegő Tyúdar Intézetének tanulmánygyűjteménye*, 87–137.
- PAPP Z. ATTILA 2009: A kisebbségi sajtó értelmezési keretei. — In. *Pro Minoritate* 2009. tél. 3–20.
- PÉNTEK JÁNOS 2001: *A nyelv ritkuló légköre*. Szociolingvisztikai dolgozatok, Komp-Press Kolozsvár
- PÉNTEK JÁNOS 2008: A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. — In. Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Budapest, 136–152.
- SÉRA MAGDOLNA 2009: Az iskolai tannyelvválasztás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából — In. *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika* Szerkesztő: Kötél Emőke – Szarka László Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest 2009. 241–268.
- SÉRA MAGDOLNA 2010: Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) — In. *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 161–185.
- SZOTÁK SZILVIA 2009: Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében. — In. *Magyar Tudomány*. A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata. 170. évf. 11. sz., 1321–1328.

A kárpátaljai magyar–ukrán kétnyelvűség típusai

A kárpátaljai magyarság közösségi szinten kétnyelvűnek számít, mivel tagjai kétnyelvű helyzetben élnek: azaz olyan körülmények között, amikor bizonyos helyzetekben anyanyelvük mellett egy másik nyelvet is használniuk kell vagy kellene (Csernicskó 1998: 196–198; Beregszászi–Csernicskó 2003: 34–42, 2010: 10). Ugyanakkor nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy általában vett egyetemes kétnyelvűség nem létezik. A kétnyelvűségnek számos típusa ismeretes. Ezek viszont nem a kétnyelvű egyének különböző szempontú elhatárolására, hanem a kétnyelvűségben belüli típusok és alcsoportok létrehozására szolgálnak (Csernicskó 1998a: 196). A kárpátaljai magyar–ukrán kétnyelvűség tipologizálásával Rot Sándor próbálkozott meg először, leszögezve, hogy „mindkét etnikai tömb határ menti sávján, a nyelvjárászigeteken, valamint azon településeken, ahol vegyes ukrán–magyar lakosság van, magyar–ukrán, valamint ukrán–magyar szociális részleges vagy teljes kétnyelvűséggel találkozunk” (Rot 1967a:188). Ő a következő kétnyelvűségi típusokat különítette el: *(a)* szociális részleges magyar–ukrán kétnyelvűség; *(b)* szociális részleges ukrán–magyar kétnyelvűség; *(c)* szociális teljes magyar–ukrán kétnyelvűség; *(d)* szociális teljes ukrán–magyar kétnyelvűség. Azonban a négy csoport valójában csak kettőt takar, mivel az *a)*, *c)* illetve a *b)*, *d)* típusok jellege azonos, s csak az érintett etnikumok kapcsán térnek el egymástól. Rot felhívja a figyelmet arra is, hogy „a részleges kétnyelvűség esetében az interferáló nyelvek behatolnak egymásba, és az anyanyelven beszélő egyének vagy etnikai csoportok nyelvében spontánul működnek a szomszéd nyelvből jött nyelvi elemek, tipológiai modellek” (Rot 1968a: 261). Ezzel szemben „a teljes kétnyelvűség esetében az interferáló nyelvek behatolnak egymásba, és ezek a kétnyelvű egyének vagy etnikai csoportok spontánul váltanak át az egyik nyelvről a másikra” (Rot 1967a: 189). A keleti szláv és a magyar kölcsönhatás eredményének tanulmányozása során Rot Sándor (1967b; 1973a, b; c) arra a következtetésre jutott,

„hogy a nyelvi interferencia dinamikája, hatékonysága, a nyelvi szintekbe való behatolás mértéke a nyelvek genealógiai és tipológiai alkatától, a nyelvi kontaktusok típusától, intenzitásától, időtartamától és más extern és intern nyelvi tényezőktől függ” (Rot 1975: 425). Véleménye szerint nem fér kétség ahhoz, hogy a XII. századtól kezdve Kárpát-Ukrajnában intenzív marginális és intraregionális nyelvi kontaktusok léteztek, melyek során mind a magyar, mind az ukrán nyelv hatással volt egymásra. Ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy a XIV. század óta különböző formákban létező nem marginális orosz–magyar kapcsolatok a Tanácsköztársaság idején érték el a legnagyobb intenzitást (Rot 1968: 40–41).

IRODALOM

- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2003: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben. — In. Cserniczkó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 34–42.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2010: Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” a többnyelvű közösségekben. — In. Cserniczkó István szerk.: *Nyelvek, emberek, helyzetek* A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben. PoliPrint Kft. Ungvár, 7–13.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 1998: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- ROT SÁNDOR 1967A: = Rot, A. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. — In. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. / 1967, 185–191.
- ROT SÁNDOR 1967B: = A. M. Рот. Особенности взаимодействия языков и диалектов Карпатского бассейна и венгерско-украинская языковая интерференция. — In. *Studia Slavica* XIII. / 1967, 247–268.
- ROT SÁNDOR 1968: = Rot A. M. A magyar nyelv keleti szláv jövevényszavai fonológiai meghonosodásának kérdései — In. *Magyar Nyelv* 64. évf. 1. sz. / 1968, 38–47.
- ROT SÁNDOR 1973A: = Рот А.М. Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт, 1973.

- ROT SÁNDOR 1973B: = A. M. Rot. *Особенности взаимодействия языков и диалектов Карпатского ареала*. Ужгородский гос. университет, Ужгород.
- ROT SÁNDOR 1973C: = A. M. Rot. Структурно-типологические особенности языков и диалектов карпатского ареала и проблемы языкового сродства. — In. *Симпозиум по проблемам карпатского языкознания* /24-26 апреля 1973 г./, Тезисы докладов и сообщений. М.: Издательство "Наука", 1973. 46–48.
- ROT SÁNDOR 1975: A kárpátizmusok és a magyar jelentéstan nyelvtipológiai jelenségei. — In. *Magyar Nyelv* 71. évf. 4. sz. / 1975, 424–432.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei

Ahogy azt munkánk elején már jeleztük az anyaországi nyelvjáráskutatás politikai korlátok miatt nem terjedt ki a határon túli területekre. A kárpátaljai magyar nyelvjárások vizsgálata így a helyi nyelvészekre hárult. Ugyanakkor ezt jelentős mértékben megnehezítette az intézményi háttér hiánya, s a rájuk is nehezedő politikai nyomás. Evégett egészen 1960-as évek derekáig, vagyis az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének a megnyitásáig lényegében nem is folytak a kárpátaljai magyar nyelvhasználatot érintő tudományos kutatások (Csernicskó 1998: 19–20). A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei elsőként néhány nyelvművelő célzatú szószedet formájában kerültek rögzítésre. Ilyen nyelvművelő szószedet volt például Drávai Gizella *Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így* című írása, melyben közel száz mondatba foglalt orosz és ukrán kölcsönszót közölt szembeállítva magyar standardbeli megfelelőjükkel (Drávai 1969).

Rot Sándor a Kárpát-Ukrajnában érvényesülő magyar–ukrán, ukrán–magyar kétnyelvűségi kapcsolatok elemzése során az egyes nyelvi szinteket külön-külön is megvizsgálja. A lexikai szintet ért ukrán hatást néhány spontánul idézett szóval példázza, megjegyezve, hogy a felsorolás még hosszasan folytatható lenne (Rot 1967: 189, 1968: 255–256). Hasonló jellegű felsorolást közöl Petro Lizanec *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások alapján* (1970: 38–39) című munkája is. Fodó Sándor épp e munkák kapcsán jegyzi meg, bár Rot Sándor és Lizanec Petro munkájának sem elsődleges célja a magyar nyelvjárások vizsgálata, de igencsak sajnálatos, hogy lemondva a „felsorolt szavak tudományos tárgyalásáról, a vélemények és az idevágó irodalom idézéséről minden magyarázat és etimológizálás nélkül” közlik szólistájukat, főleg mivel több szót is tévesen sorolnak az ukrán eredetű szavak közé. Tanulmányában több, Lizanec és Rot által szláv eredetűnek vélt szó kapcsán is igazolja azok téves etimológiáját (Fodó 1973: 42).

Fodó Sándor is azon kárpátaljai magyar nyelvészek egyike, akik a Tartui Egyetemen folytatták tanulmányaikat (rajta kívül ott tanult még

Zékány Imre, Mokány Sándor és Mokány Katalin is), és ott a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat és a Kárpátalján érvényesülő nyelvi kapcsolatokat tanulmányozták (Palmeos 1973: 256). Négyük közül azonban csak ő foglalkozott kimondottan a szláv jövevényszavak vizsgálatával. Foglalkozott például a terület szláv eredetű földrajzi terminológiájával. Az 1971-ben e témakörben írt tanulmányában például 19 szláv eredetű nyelvjárási elem részletes elemzésével foglalkozik, megjegyezve, hogy ezek többsége a magyar nyelvterület más vidékein nem ismertek, s használati mértékük még a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban sem azonos (Fodó 1971). Egy későbbi tanulmányában (1972) Visk és Tácsó nyelvjárása alapján készít egy 50 szóból álló kiegészítő listát Kniezsa István (1955) munkájához. Szólistája olyan szavakat tartalmaz, melyek Kniezsa munkájában: 1. nem szerepelnek; 2. más a jelentésük; 3. más a hangalakjuk; 4. eredetük megítélése szerinte eltér a Kniezsa által rögzített etimológiától (Fodó 1972: 259–260). A *Szláv jövevényszóké a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban* c. tanulmányában a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról és az ezeket érintő nyelvészeti kutatásokról adott rövid ismertetést követően egy 31 szócikkből álló szótári adatállományt tár az olvasó elé (Fodó 1973: 43–52), melyben az általa gyűjtött és lejegyzett, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban előforduló szláv elemek részletes ismertetését adja (Sebestyén 1973 szerint a cikkben felsorolt szavak némelyike ismert a magyarországi nyelvjárásokban is). Fodó Sándor egyik fentebb már idézett munkájában (1973) megjegyzi, hogy a Kótyuk István által folytatott kutatások révén kezdetét vette a kárpátaljai magyar nyelvjárások szlavizmusainak rendszeres kutatása is.

Kótyuk Istvánnak az ungi magyar nyelvjárás vizsgálatával foglalkozó kutatásai (1965, 1969, 1972 stb.) az Ungvári Állami Egyetemen *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* címmel 1974-ben megvédett kandidátusi értekezésével teljessétek ki (nyomtatásban Kótyuk 2007). E munka tematikájában és jellegében még ma is egyedülének számít, hiszen a megírás és a nyomtatásban való megjelenés között eltelt közel 30 év alatt sem született e témakörben hasonló terjedelmű és színvonalú munka. Az orosz nyelvű disszertációban a

szerző az Ungvári járás 18 településén (Nagygejőc, Gállocs, Bátfa, Palágykomoróc, Koncháza, Kisgejőc, Minaj, Palló, Botfalva, Kis- és Nagyrát, Ketergény, Kisszelmenc, Szürte, Tarnóc, Homok, Kistéglás, Császlóc, Sislóc) gyűjtött ukrán nyelvi kölcsönzések részletes etimológiai elemzését adja.

A szerző által megvizsgált 247 elem közül 78 megtalálható Kniezsa István *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című munkájában is. Ám Kniezsa István a vizsgált 78 lexikai elem közül 33-at szlovák, míg 7-et ismeretlen eredetűnek tekint, melyek nagy valószínűséggel az ukránból kerültek át az ungi magyar nyelvjárásokba. Ugyanakkor közel 300 lexikai elem maradt feldolgozatlanul, melyről csak további részletes kutatás révén lehetne megállapítani, hogy melyik nyelvből is került át az ungi magyar nyelvjárásba. Ahhoz, hogy egy adott szót ukrainizmusnak minősítsen, figyelembe vette annak szemantikáját és fonéma-összetételét, a szó meglétét más kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, illetve hiányát más szláv nyelvekben vagy/és a velük szomszédos magyar nyelvjárásokban, a szó szemantikai azonosságát az ungi magyar nyelvjárásban és az ukrán nyelvjárásokban. Ugyancsak fontos körülménynek tekinti, ha a szó hangalakja kizárólag az ukrán nyelvből magyarázható. Az ukrán eredetre utaló kritériumokat minden szócikkben feltünteti a szerző. Külön figyelmet fordít arra is, hogy a bekerült ukrán elemek jelentése azonos-e az átadó, illetve az átvevő nyelvből. Kótyuk István külön osztályozza a lexikai elemeket aszerint is, hogy egy- vagy esetleg többjelentésűek-e. A megvizsgált elemek túlnyomó része egyjelentésű. A többjelentésű szavakat jelentésük száma szerint kategorizálta a szerző: két-, három-, négy-, öt-, hat-, sőt egy nyolcjentésű szót is adatolt. A *paszkuda* szónak például a következő jelentései ismeretesek: 1) gazember; 2) nem tiszta asszony; 3) aki beleavatkozik más dolgába; 4) búbos banka (állat); 5) begy; 6) pimasz, ronda; 7) szerénytelen ember; 8) utálatos, visszataszító (Kótyuk 2007: 77).

Györke Magdolna a kárpátaljai magyar nyelvjárások öltözködéssel kapcsolatos szókincsrétegét vizsgálta. Kutatásai során külön is foglalkozott a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv eredetű

ruhaneveivel (Györke 1979, 1982), s arra a következtetésre jut, hogy csak kevés olyan ruhanév használatos a kárpátaljai magyarok körében, melyek hiányoznának az anyaországi nyelvváltozatokból. Az ilyen ruhanévek általában ukrán vagy orosz átvételek, s többségük 1945 után került meghonosodásra (Györke 2002).

Lizanec Péter munkáiban annak ellenére, hogy ő a szláv–magyar kétnyelvűségi kapcsolatokat elsősorban a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárások lexikai hungarizmusai felől vizsgálja, rendre megtalálhatók a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv kölcsönszavaiból összeállított szólisták is (Lizanec 1987: 10–11, 1993: 53–55). Ugyancsak az ő nevéhez kötődik a kárpátaljai magyar nyelvet ért szláv hatások kutatásának egyik jelentős eredménye, nevezetesen általa szerkesztett háromkötetes *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* (Lizanec; 1992, 1996, 2003), mely a magyar nyelvjárásai elemek mellett közel kétszáz szláv eredetű kölcsönszót is feltérképezett.

Cserniczkó István a kétnyelvűség külső jeleiként értékeli a nyelvhasználatban felfedezhető másodnyelvi jelenségeket, melyeket számos példával illusztrálva a lexikális és morfológikus hatás csoportjaként különít el (Cserniczkó 1995: 139–144).

A Cserniczkó István–Beregszászi Anikó szerzőpáros által írt *...itt mennyit ér a szó?* című kötet *Kárpátaljai szójegyzéke* „azokat a kárpátaljai magyar szavakat és szójelentéseket tartalmazza, amelyek ’kárpátaljai magyar’ megjelöléssel bekerültek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott, 2003-ban megjelent kiadásába” (Beregszászi–Cserniczkó 2004: 137–138). E szavak többsége a szláv nyelvekből kölcsönzött jelentésbővüléssel jött létre.

Borbély Edit tanulmányában (2000) 120 a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott orosz és ukrán eredetű betű- és mozaikszót, valamint rövidítést adatol.

Márku Anita a kárpátaljai magyar fiatalok kommunikációs stratégiáinak vizsgálata során természetesen a kölcsönszavak használatát is érinti (Márku 2004). A 2008-ban megjelent monográfiájában közöl egy 82 szót tartalmazó kölcsönszólistát is, melynek elemeit az általa készített interjúkból gyűjtötte ki (Márku 2008: 80–84).

Gazdag Vilmos a Beregszászi járás településein készített irányított beszélgetések hanganyagait vizsgálta meg, s gyűjtötte ki belőlük az elhangzott orosz/ukrán lexikai elemeket. Az adatolt szavakat a vizsgált interjúkból vett példamondatokkal illusztrált értelmező-etimológiai szótári-adatállomány keretében adja közre, egyidejűleg elvégezve azok eredet szerinti, szófaji és fogalomkörü csoportosítását is (Gazdag 2010 a, b, 2012a).

A szaknyelvek szláv kölcsönszavai

A köznyelvi kommunikáció mellett mindenképp külön figyelmet kell fordítani a szaknyelvekre is. Hiszen ezeknél jobb esetben az államnyelvből fordított szak- és tankönyvek, rosszabb esetben pedig az államnyelvi oktatás kizárólagossága miatt fokozottan érvényesülnek a másodnyelvi hatások (Balázs 2009: 199). A határon túli magyar nyelvvaltozatokban ennek következtében gyakorlatilag eltűnnek a magyar szaknyelvek (Balázs 2003: 9). Különösen igaz ez a kárpátaljai magyar szaknyelvekre, mivel ezek többsége (kivéve a humán szakokat) csak szóbeli formában létezik (Csernicskó 2003: 62). A beszélt nyelvi változatok esetében ugyanis még nagyobb intenzitással érvényesülnek a kontaktushatások, hiszen „a szakiskolákban illetve az egyetemeken a tanulók orosz vagy ukrán nyelven sajátítják el a szakkifejezéseket, s így a magyar szakszavakat vagy nem is ismerik, vagy ha ismerik is, alig használják, mivel így a vegyes nyelvű munkaközösségekben könnyebben megértik egymást” (Györke 1991: 70–71).

Fodó Sándor kutatásai, amint azt a fentebb már idézett munkák is jól tanúsítják, elsősorban a Felső-Tisza-vidékének magyar nyelvjárásaira korlátozódtak. Ezen belül azonban igen szerteágazó vizsgálatokat végzett. Foglalkozott például a juhtenyésztés (1977), a szövs (1978), illetve az erdészet (1982) szókincsében meghonosodott szlavizmusok vizsgálatával is.

Györke Magdolna *A kárpátaljai magyar szaknyelvek* c. tanulmányában a melegházi gazdaságok, a cipészek, a gyertyakészítők,

és a diákság nyelvhasználatában meghonosodott szláv elemeket mutatja be néhány példával illusztrálva (Györke 1991: 70–71).

Perduk János a kender megmunkálásának terminológiáját vizsgálja a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Kutatásai során kitér az ott használatos szláv eredetű lexikai elemek vizsgálatára is (Perduk 1982).

A tanulók az iskolai nyelvhasználatban nagyszámú csak az iskolára jellemző lexikai elemet használnak. Így ez a nyelvhasználat szaknyelvként is felfogható, hisz saját terminológiája van. A kárpátaljai magyar iskolai szaknyelvben meghonosodott másodnyelvi elemekkel is foglalkozik Gazdag Vilmos *A nyelvválasztási stratégia és a pályaválasztás összefüggései a kárpátaljai beregszászi járás magyar középiskolásai körében* c. tanulmánya. A szerző megjegyzi, hogy a másodnyelvi elemek meghonosodása az iskolai szaknyelvben természetes jelenség, ugyanis a kárpátaljai magyar iskolák az állami oktatási hivatal irányítása alatt működnek, s e szavak egy része a tanulók iskolai nyelvhasználatába is bekerülhet (Gazdag 2013a: 216).

A fentebb már ismertetett oktatáspolitikai helyzetből fakadóan azonban nem hagyható figyelmen kívül azon jelentős számú magyar anyanyelvű tanuló réteg sem, amely ukrán tannyelvű iskolában folytatja tanulmányait, ugyanis e tanulók nyelvhasználatában hatványozottan érvényesül az államnyelvi hatás. A szaknyelvek kapcsán már rég bizonyítást nyert az a tény, hogy annak terminológiáját a megkérdozettek általában csak azon a nyelven (esetünkben ukránul) ismerik, amelyen elsajátították azt (pl. Györke 1991: 66–69). Így arra következtethetnénk, hogy az ukrán iskolába járó magyar anyanyelvű tanulók is hasonló helyzetben vannak, ha az iskolai dolgaikról kérdezzük őket. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy míg egy magyar, de ukrán szakiskolát végzett szakembernek csak ritkán nyílik lehetősége olyan kollégával kommunikálni, aki anyanyelvén, tehát magyarul szerzett végzettséget, addig a kisiskolások naponta kommunikálnak magyar iskolában tanuló barátaikkal is, s így mindkét nyelven megismerik az iskolai nyelvhasználat sajátos terminológiáját (Gazdag 2011: 357; 2012b: 83–87).

A kárpátaljai egészségügyi intézmények nyelvhasználatáról eddig meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Egy 2003-ban készült

vizsgálat keretében Márku Anita a Beregszászi Járási Poliklinika nyelvhasználatát is érintő írásában arról olvashatunk, hogy a kétnyelvű feliratok ellenére a magyar anyanyelvű betegek az ukrán és orosz nyelvű orvosokkal és nővérekkel csak nehézkesen tudják magukat megértetni (Márku 2003: 102–103). Gazdag Vilmos *Nyelvhasználati sajátosságok a Beregszászi Járási Kórházban* c. (2013b) tanulmánya a kórház traumatológiai osztályának a nyelvhasználatával és a magyar nyelvű kommunikációban használt orosz/ukrán lexikai elemek vizsgálatával foglalkozik.

A sajtónyelv és a szépirodalom szláv kölcsönszavai

Az eddig idézett és bemutatott munkákból arra lehetne következtetni, hogy a szláv lexikai elemek csak az élőbeszédben kerültek meghonosodásra, és az írott nyelvben egyáltalán nem használatosak. Ez természetesen nem így van. Bár az kétségtelen, hogy az e nyelvi szintereken való előfordulásuk és használatuk gyakorisága a beszélt nyelvénél jóval alacsonyabb, s vizsgálatuk is igencsak a kezdeti fázisban tart, de az anyaországi kutatások során adatolt (Csige 1998, Osváth 2006), illetve a Termini Kutatóhálózat *Ht-szólistájában* (<http://ht.nyud.hu/htonline>) rögzített, és általában a helyi magyar sajtóból vett példákkal illusztrált kárpátaljai szláv kölcsönszavak alapján arra lehet következtetni, hogy e szavak tetemes mennyiségben és viszonylag nagy gyakorisággal fordulnak elő a kárpátaljai magyar sajtótermékekben. Erről tanúskodik Gazdag Vilmos (2013c) tanulmánya is, melyben a szerző hangsúlyozza, hogy a kárpátaljai magyar sajtóban az orosz/ukrán lexikai elemek használata jelenleg nem egységes, s így többféle megjelenési formával találkozhatunk. A legtöbb esetben az adott írás szerzője saját belátása alapján döntheti el, hogy e szavakat milyen formában is kívánja használni. A leggyakoribb használati módok a következők: **1. A szláv szó kiemelése nélkül fut a szöveg**, vagyis a szó magyar nyelvi elemként kerül felhasználásra. Például: *Eladó egy saját készítésű kétkerekű pricept.* [Kárpátinfo, 2012. július 12.] **2. A szláv szó idézőjelben található a szövegben**, vagyis a szerző éreztetni kívánja e szó idegen jellegét. Például: *Pedig akkor még az a bizonyos „nakaž” meg sem született.*

[Kárpáti Igaz Szó, 2008. szeptember 9.] **3. A szláv szó zárójelben található**, azaz a szó a magyar megfelelő egyértelműsítésének eszközéül szolgál, hisz közismert tény az, hogy bár beszélő ismeri ezek magyar megfelelőjét, de mivel előnyelvi használatukra ritkán kerül sor, a passzív szókincsbe kerülnek át (Csernicskó 1995: 139–140). Például: *Január 1-től be kell jegyeztetniük járműüket az állami közlekedésrendészetnél (DAI)*. [Kárpátalja, 2010. január 8.] (Gazdag 2013c: 35)

A sajtónyelvhez hasonlóan a kárpátaljai magyar irodalmat ért szláv hatás vizsgálata is szinte teljesen kiesett mind az egyetemes, mind pedig a helyi magyar nyelvészet látószögéből. E témakörben született ugyan Gazdag Vilmos (2010c) tanulmánya, melyben Zelei Miklós *A kettézárt falu* című dokumentumregényét vizsgálta meg, s 111 orosz/ukrán lexikai elemet gyűjtött ki belőle. Azonban fontos megjegyezni azt is, hogy a dokumentumregény a bemutatott település(ek) (Kis- és Nagyszelmenc) XX. századi történelmébe nyújt betekintést az itt élők, vagy az egykor itt élők visszaemlékezései és levéltári anyagok segítségével, vagyis első soron az élőbeszédre alapul.

IRODALOM

- BALÁZS GÉZA 2003. Euroterminológia és a magyar nyelv. Szaknyelvi kommunikáció és nyelvstratégiai munka. — In. *Magyar Orvosi Nyelv* 2003. évfolyam 1. szám. 9–12.
- BALÁZS GÉZA 2009: Szaknyelvi nyelvhelyességi ajánlások. — In. Bősze Péter szerk. *A Magyar Orvosi Nyelv tankönyve* Medicina Könyvkiadó Budapest 2009. 197–211.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICSKÓ ISTVÁN 2004: Kárpátaljai szójegyzék (az ÉKSz.²-ben megjelent kárpátaljai szavak és szójelentések). — In. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 137–138.
- BORBÉLY EDIT 2000: Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. — In. *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*, Ungvári állami egyetem magyar filológiai tanszék hungarológiai központ, Ungvár, 113–119.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN 1995: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). — In. Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 129–145.

- CSERNICKÓ ISTVÁN 1998: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2003: A hivatali ügyintézés. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 74.
- CSIGE KATALIN 1998: Lexikai és szemantikai russzicizmusok a sajtónyelvben (1948–1951). — In. *Magyar Nyelvjárások* 35. köt. / 1998, 191–198.
- DRÁVAI GIZELLA 1969: Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így. — In. *Kárpáti Kalendárium*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1969, 65., 91., 135.
- FODÓ SÁNDOR 1971: = Фодо, Ш. Славянские заимствования в географической терминологии венгерских говоров района Верхней Тисы. — In. *Труды по русской и славянской филологии. Т. XIX. Серия лингвистическая*. Ученые записки Тартуского государственного университета. Выпуск 275. Тарту, 84–96.
- FODÓ SÁNDOR 1972: = Фодо, Ш. Некоторые данные о славянских заимствованиях в двух венгерских говорах Закарпатья (район Верхней Тисы) — In. *Карпатская диалектология и ономастика*. Москва, 258–276.
- FODÓ SÁNDOR 1973: Szláv jövevénytiszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In. *Magyar Nyelvjárások* 19. kötet / 1973, 41–52.
- FODÓ SÁNDOR 1977: = Фодов, Ш. А. Наблюдения над овцеводческой терминологией венгерских говоров района Верхней Тисы. — In. *Исследование финно-угорских языков и литератур в их взаимосвязях с языками и литературами народов СССР* (Тезисы докладов Всесоюзного научного совещания финно-угроведов) 27–30 октября. Ужгород, 79–80.
- FODÓ SÁNDOR 1978: = Фодов, Ш. А. До питання про українські елементи в угорській ткацькій термінології. — In. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови*. Тези доповідей. Ужгород. 190–191.
- FODÓ SÁNDOR 1982: = Фодов, Ш. А. 1982. Українські запозичення в галузі лісорубської термінології в угорських говорах р-ну Верхньої Тиси /говірки Вишкова й Тячева/. — In. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Тези доповідей. Ужгород. 146–147.
- GAZDAG VILMOS 2010A: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). — In. *Határbelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 124–160.

- GAZDAG VILMOS 2010B: Másodnyelvi elemek a Beregszászi járás (Kárpátalja) magyar nyelvjárásaiban. — In. Kozmács István, Vančioné Kremmer Ildikó szerk., *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért*, Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 109–130.
- GAZDAG VILMOS 2010C: A kárpátaljai magyar köznyelv szláv lexikai elemei Zelei Miklós A kettézárt falu c. dokumentumregényében. — In. *Acta Beregsasiensis* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve 2010. IX. évfolyam, 3. kötet 29–40.
- GAZDAG VILMOS 2011: Az ukrán tannyelvű iskolák magyar tanulóinak nyelvhasználata, különös tekintettel a keleti szláv kölcsönszavak fokozott használatára. — In. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelhpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban* A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai Szerkesztette: Hires-László Kornélia, Karmacszi Zoltán, Márku Anita Tinta Könyvkiadó II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete Budapest – Beregszász, 2011. 355–363.
- GAZDAG VILMOS 2012A: Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában. — In. Bárdosi Vilmos szerk. *A szótól a szövegig az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai Budapest, 2011. jún. 21–22.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat 137. tagja. Tinta Kiadó Budapest, 75–86.
- GAZDAG VILMOS 2012B: A Beregszászi Járás ukrán tannyelvű iskoláiban tanuló magyar diákok nyelvhasználati sajátosságai. — In. *Hungaro-Ruthenica VI.* Szerkesztette: Kocsis Mihály. Szeged, 2012. 77–91.
- GAZDAG VILMOS 2013A: A nyelvválasztási stratégia és a pályaválasztás összefüggései a kárpátaljai beregszászi járás magyar középiskoláisi körében. — In. *Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léhelyzetekben* Szerkesztő: Szoták Szilvia, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2013. 200–230.
- GAZDAG VILMOS 2013B: Nyelvhasználati sajátosságok a Beregszászi Járási Kórházban. — In. *Acta Academiae Beregsasiensis*, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, 2013. XII. évfolyam, 1. kötet, 229–238.
- GAZDAG VILMOS 2013C: Orosz/ukrán lexikai elemek a kárpátaljai magyar nyomtatott sajtóban. — In. Gecső Tamás, Sárdi Csilla szerk. *Nyelvhasználat a médiában*, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat 115. tagja. Tinta Kiadó Budapest, 2013. 33–39.

- GYÖRKE MAGDOLNA 1979: = Дэрке М. Славянизмы, связанные с названиями одежды в венгерских говорах Ужгородского района Закарпатской области УССР. — In. *Тезисы докладов XVI всесоюзной конференции финно-угроведов*. Сыктывкар, 101–102.
- GYÖRKE MAGDOLNA 1982: = Дэрке М. Славянизмы в названиях женской одежды в венгерских говорах Закарпатья. — In. *Лексика української мови її зв'язках з сусідними слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Тези доповідей. Ужгород, 126–127.
- GYÖRKE MAGDOLNA 1991: A kárpátaljai magyar szaknyelvek. — In. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest, 70–71.
- GYÖRKE MAGDOLNA 2002: = Дэрке Магдалина. *Назви одягу в угорських говорах Закарпаття*. Кандидатська дисертація. Ужгородський національний університет. Ужгород.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955: *A magyar nyelv szláv jövenyszavai*. I. k. 1–2. Akadémia Kiadó, Budapest.
- KÓTYUK ISTVÁN 1965: = Ковтюк С. Славянские заимствования в бытовой лексике венгерского говора Ужгородского района. — In. *Тези доповідей та повідомлення до XIX наукової конференції. Романо-германська та угорська філологія*. Ужгород, 73–77.
- KÓTYUK ISTVÁN 1969: = Ковтюк С. Славянизмы в венгерском говоре с. Ратовцы Ужгородского района. — In. *Всесоюзная конференция по финно-угроведению. Тезисы докладов и сообщений*. Йошкар-Ола, 40–42.
- KÓTYUK ISTVÁN 1972: = Ковтюк С. Украинизмы в венгерском говоре низовья реки Уж Закарпатской области (лексика, связанная с названиями физических и психических особенностей человека). — In. *Вопросы советского финно-угроведения. Языкознание*. Саранск, 115–117.
- KÓTYUK ISTVÁN 2007: = Ковтюк И. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.
- LIZANEC PÉTER 1970: = Lizanec Petro: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásiügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem. Uzshorod.
- LIZANEC PÉTER 1987: = P. N. Lizanec: Украинско-венгерские межязыковые (междialeктне) связи. — In. *Hungarian Studies*, a Journal of the

- International Association of the Hungarian Studies, Volume 3. 1987. Number 1–2., 1–17.
- LIZANEC PÉTER 1992: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* I. kötet Akadémiai Kiadó Budapest
- LIZANEC PÉTER 1993: = Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In. *Аз Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 50–56.
- LIZANEC PÉTER 1996: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* II. kötet Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- LIZANEC PÉTER 2003: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* III. kötet, Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó, 2003.
- MÁRKU ANITA 2003: A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 100–104.
- MÁRKU ANITA 2004: Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. — In. Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint, 44–55.
- MÁRKU ANITA 2008: *Érvényes történetek* Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár – Beregszász
- OSVÁTH GÁBOR 2006: Továrics, elvtárs, tongzhi: jelentés és társadalom. — In. *Külkereskedelmi főiskolai füzetek* 18. sz. / 2006, 112–116.
- PALMEOS PAULA 1973: A finnugor nyelvek kutatása az Észti SZSZK-ban. — In. *Nyelvtudományi közlemények* 75. kötet / 1973, 247–257.
- PERDUK JÁNOS 1982: = Пердук И. Славянские заимствования, связанные с обработкой конопли в венгерских говорах Ужгородского района. — In. *Лексика української мови її зв'язках з сусідними слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Тези доповідей. Ужгород, 138–139.
- ROT SÁNDOR 1967: = Rot, A. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában — In. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. / 1967, 185–191.
- ROT SÁNDOR 1968: = Rot Alexander. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1973: Jegyzet néhány kárpátaljai tájszóhoz. — In. *Magyar Nyelvjárások* 19. köt. / 1973, 53–56.

A kölcsönszavak csoportosítási lehetőségei

Kronológiai csoportosítás

Ezen csoportosítások egyike a kronológiai szempontú, vagyis az átvétel ideje alapján történő csoportosítás. Ahogyan azt Fodó Sándor is megjegyzi, a kölcsönszavak átvételi idejének a megállapítása nem egyszerű feladat, hiszen a nyelvjárási környezetben meghonosodott szavak sokszor csak évtizedek vagy évszázadok múltán kerültek be az írott nyelvbe. Véleménye szerint az átvétel idejét így a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei esetében is csak a történeti hangtan segítségével lehet és kell pontosan meghatározni (Fodó 1973: 60–61), melynek feltétlenül párosulnia kell az írott anyag, a kulturális és a történelmi tények vizsgálatával is. Lizanec Péter ettől egy lényegesen egyszerűbb kronológiai csoportosítást javasol. Ő a kárpátaljai magyar nyelv szláv lexikai elemeit az átvétel ideje alapján két csoportba sorolja: régi ukrán/ruszin és új ukrán/ruszin elemek. Véleménye szerint az első csoport a leggazdagabb, ami az ide tartozó lexikai elemek átvételének nagy időintervallumával magyarázható (a XII. századtól a XX. századig). A második csoportba pedig csak azokat a szavakat sorolja, amelyek 1945 után kerültek be a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba (Lizanec 1993: 51–54).

Az átadó nyelvek szerinti osztályozás

Az átadó nyelvek szerinti osztályozásra szintén nagy hangsúlyt helyeznek a nyelvészek. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokat ért szláv hatás, mely egyaránt lehet ukrán és orosz is, kétségtelenül a szovjet érában volt a legerősebb (Kótyuk 2007: 95), és ennek megfelelően az 1945 utáni átvételekben az orosz elemek túlsúlya figyelhető meg (Lizanec 1993: 54), ami elsősorban az általunk fentebb már ismertett politikai és oktatásügyi okokkal indokolható (Borbély 2000, Márku 2008, és Gazdag 2010 a, b, 2012). Az adatolt kölcsönszavak túlnyomó többsége esetében is egyértelműen bizonyítható az orosz nyelvi eredet.

Szófaji eloszlás

Az eredet mellett a kölcsönzött szavak szófaji eloszlását is többen vizsgálták, hiszen a kontaktológiai szakirodalom szerint nyelvi univerzálénak számít, hogy nyelvi kontaktushelyzetben a főnevek, az igék és a melléknevek kölcsönözhetőek egyik nyelvből a másikba a legkönnyebben (Bartha 1993: 105). Ez természetesen igaz a kárpátaljai magyar nyelvjárások esetén is. Kótyuk István disszertációjában (2007) a vizsgált 247 lexikai elem közül 172 főnév. Bár az ukrán nyelvben a főneveknek három nemük (hím-, nő- és semlegesnem) van (a hímnem és a nőnemnek a kárpátaljai magyarban történő megkülönböztetéséről lásd Rot 1967: 191), az ungi magyar nyelvjárásba bekerült ukrán főnevek jelentős része a magyar nyelvben egyes szám alanyesetben honosodott meg. A 172 főnév nemek szerinti megoszlása a következő: 106 nőnemű, 58 hímnemű és 8 semleges nemű főnév. A Márku Anita által közölt kölcsönöszavak közül 60 főnév, de szerepel a korpuszban 5 mondatszó, 4 határozószó, 3 melléknév, 2 főnévi igenév, 2 ige, 1–1 tagadószó, ragos névszó és indulatszó is (2008: 80), míg a Gazdag Vilmos által adatolt szláv lexikai elemekből csupán 7 ige, amelyek közül mindössze kettő az, amely nem főnévből képzett ige (2010a: 152).

Fogalomkörü kategorizáció

Egyes munkákban találkozhatunk még a szavak fogalomkörü csoportosításával is. A nyelvészek többsége szerint ez által ugyanis pontosabban kirajzolódnak azok a nyelvhasználati szinterek, melyeknél fokozott mértékben érvényesül a szláv nyelvi hatás. Így tehát a másodnyelvi elemek fogalomkörü csoportosítása nem újszerű dolog a nyelvészetben. Viszont az egyes fogalomkörü kategorizációk jelentős eltéréseket is mutathatnak, melyek főleg a katalogizált elemek eltéréséből fakadhatnak.

Bárczi Géza *A magyar nyelv életrajza* című munkájában a honfoglalás és a mohácsi vész közötti időszakban meghonosodott szláv jövevényszavakat 17 fogalomkörbe sorolja: 1. Egyház, vallás; 2. Állami, társadalmi, jogi élet; 3. Földművelés; 4. Állattenyésztés; 5. Ipar, mester-ségek; 6. Hajózás; 7. Hadi élet; 8. Család és rokonság; 9. Ház, lakás; 10.

Étkezés; 11. Ruházkodás, öltözködés; 12. Népnév; 13. Természeti tárgyak; 14. Vad növények; 15. Vad állatok; 16. Melléknevek; 17. Egyéb. (Bárczi 1963, újabb kiadás 1996: 117–120).

Kótyuk István disszertációjában a Lizanec (1993) szerint régi átvételnek tekintendő szavak csoportosítását Franz Miklosich (1871 vagy 1884), valamint Bárczi Géza (1963) klasszifikációinak ötvözésével és kibővítésével végezte, s 21 tematikai csoportra osztva tárja az olvasói elé a begyűjtött 247 lexikai elemet (Kótyuk 2007: 71–73): 1. az ember tulajdonsága, külseje, cselekedetei: *bida* < ukr. *бiда* 'baj'; 2. testrészek: *pup* < ukr. *пуп, пупок* 'köldök'; 3. rokoni és egyéb emberi kapcsolatok: *gyidu* < ukr. *дiдiць* 'öregember'; 4. ruházat, mosás: *dindik* < ukr. *дiдiцькa* 'függő, fityegő'; 5. gasztronómia, étkezés: *brindza* < ukr. *брундза* 'sós juhtúró'; 6. házi szövés-fonás: *csipke* < ukr. *цiпки* 'csipke, csipkefe'; 7. a ház berendezése: *bojda* < ukr. *бoйдaлкa* 'bölcső'; 8. gazdálkodási eszközök, épületek, helyiségek: *butyka* < ukr. *будкa* 'bódé'; 9. kultúrnövények, termesztésük, megművelésük: *petruska* < ukr. *петрушкa* 'petrezselyem'; 10. vadnövények: *lapótya* < ukr. *латаття* 'tavirózsa'; 11. állattenyésztés, az állatok sajátságai: *csinya* < ukr. *свиня* 'disznó'; 12. állatvilág: *bumbáriska* < ukr. *сонечкo, бoмбaрь* 'katicabogár'; 13. népi gyógyászat: *cservinka* < ukr. *пoнос, червiнкa* 'hasmenés'; 14. vallás, szokások; hiedelmek: *boha* < ukr. *бoг* 'isten'; 15. ének, tánc, szórakozás: *durák* < ukr. *дурaк* 'bolond', egyfajta kártyajáték'; 16. állami, társadalmi és politikai élet: *kuputál* < ukr. *кoпoтaти* 'igyekezni'; 17. nemzetek, népek megnevezései: *bojkó* < ukr. *бoйкo* 'bojkó, az ukrán nemzet egyik része'; 18. földrajz: *bábhony* < ukr. *бoлoтo, бaгнo* 'mocsár'; 19. elvont fogalmak: *bida* < ukr. *бiда* 'baj'; 20. határozószók, indulatszók, segédszók: *nyjadasoha* < ukr. *нiкoли* 'soha'; 21. egyéb: *drugár* < ukr. *щoглa лiнii електрoпeредaчi* 'villanyoszlop'. Kótyuk az 1945 után átvett kölcsönzavakat Lizanec Péterrel (1993) egyetértve külön kezelve a következő csoportokba sorolja: 1. a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókinsz: *vikonkom* < ukr. *вiкoнкaм 'испoлкoм'* 'végrehajtó bizottság'; 2. az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak: *bolova* < ukr. *гoлoвa кoлхoзa или сoвхoзa* 'a kollektív gazdaság vezetője'; 3. a

hivatalos élet szavai: *zajáva* < ukr. *заява* ’заявление’ ’kérvény’; 4. az életkörülményekkel kapcsolatos szavak: *hrecska* < ukr. *гречка* ’гречка’ ’hajdina’; 5. a kereskedelemmel kapcsolatos szavak: *csájna* < ukr. *чайна* ’чайная’ ’teázó’; 6. az oktatás szókincsébe tartozó szavak: *csodennik* < *щоденник* ’дневник’ ’napló’ (Kótyuk 2007: 95–96).

Rot Sándor *A magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás* című munkájában az ósmagyar–órosz nyelvi kapcsolatok nyomán meghonosodott jövevényszavakat hét fogalomkörbe sorolja: 1. földművelés, 2. halászat; 3. lakóhely; 4. állatvilág; 5. természeti jelenségek; 6. társadalom, szellemi élet; 7. nép-, hely- és víznevek (1989: 357–364). A „kárpáti” nyelvjárásokban funkcionáló ukrán lexikai elemeket viszont már 13 fogalomkörbe gyűjti össze: 1. emberi testrészek, betegségek; 2. foglalkozások, munkaeszközök; 3. háztartás, élelem; 4. természetben előforduló képződmények, kisebb tájegységek; 5. növények; 6. állat- és madárnevek; 7. mezőgazdaság, állattenyésztés; 8. erdőgazdálkodás és fafeldolgozás; 9. halászat, tutajozás; 10. társadalmi és politikai élet; 11. katonai élet, hadfelszerelés; 12. kultúra, művészetek; 13. vallás, hiedelmek, szokások (uo. 372–378).

Gazdag Vilmos (2010 a, b, 2012) az általa adatolt szláv szavakat 17 tematikai csoport szerint osztályozza: 1. Mindennapi élet – 42 szó (pl. *família*); 2. Ruházat – 4 szó (pl. *kalosnyü*); 3. Gasztronómia, ételek, italok – 6 szó (pl. *bulocska*); 4. Növények – 1 szó (*murkó*); 5. Foglalkozások, tisztségek – 15 szó (pl. *buháter*); 6. Intézmények – 25 szó (pl. *ucsilicsse*); 7. Dokumentumok – 10 szó (pl. *dobovor*); 8. Járművek, közlekedési eszközök és azok részei – 8 szó (pl. *számoszváál*); 9. Nemzetek, népek megnevezése – 1 szó (*bucul*); 10. Vallás – 1 szó (*právoszláv*); 11. Pénzügy – 5 szó (pl. *grivnya*); 12. Fogalmak – 4 szó (pl. *bida*); 13. Egészségügy – 8 szó (pl. *ambulatórium*); 14. Edények – 3 szó (pl. *bánké*); 15. Szervezetek, pártok – 12 szó (pl. *bezspeka*); 16. Munkaeszközök – 3 szó (pl. *szsítóké*); 17. Közigazgatás – 2 szó (pl. *oblaszty*). Ugyanakkor fontos hangsúlyozni azt is, hogy a fogalomköri kategóriák létrehozásánál az egyes szavak besorolása igencsak esetleges, hiszen számos szó egyidejűleg több helyre is besorolható lenne. Ilyen pl. a *pászke* szó, mely egyaránt tartozhat az élelmiszerek és a vallás kategóriájába is, ugyanakkor a rögzített

példamondat, azaz a „*Húsvétko, miko pászkeát kee szentelni*” alapján a szó egyértelműen az ételek kategóriájába sorolandó. Megjegyzendő azonban az is, hogy bár mi nem adatoltuk, de a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a *pászka* szó használatos *húsvét* jelentésben is (Gazdag 2010a: 154–155).

A kölcsönszó-típusok szerinti csoportosítás

A nemzetközi és a magyarországi gyakorlatnak megfelelően a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv elemeit a kölcsönszavak típusai alapján is megpróbálták már kategorizálni. Csernicskó István (2003) kötetének a Hires Kornéliával írt fejezetében (125–138) és egy későbbi tanulmányában (Bárány–Csernicskó 2009) a magyarországi nyelvészek (Kontra 1981, Bartha 1999) munkáira alapozva a következő kölcsönszótípusokat különíti el:

- Közvetlen (lexikai) kölcsönzés: a szó eredeti hangalakjának a megtartásával kerül sor annak átvételére. Az ilyen kölcsönzések a leggyakoribbak. A fentebb már ismertetett szólisták is rendszerint e szavakat tartalmazzák. Pl. *bida*, *bulocska*, *ucsilisce*, *szpráwka* stb.

- Hangalakkölcönzés (fonetikai): az adott szó eltérő hangalakkal használatos az átvevő és az átadó nyelvben. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban e szavak általában a magyarban is használatos görög és latin eredetű szavak szláv nyelvbéli újrakölcsönzései. Pl. *agronóm* (agronómus), *diplom* (diploma), *referát* (referátum) stb.

- Hibrid kölcsönszavak: azok az összetett szavak, melyek egy közvetlen kölcsönszó és egy átvevő nyelvi elemből épülnek. Ezek száma igen alacsony. Ilyen szavak pl. *főszesztra* (főnövér), *kibrakkol* (kiselejtez), *porovotnyiklámpa* (indexlámpa) stb.

- Jelentéskölcsönzés: az átadó és az átvevő nyelv hasonló hangalakú és jelentésszerkezetű elemei között mehet végbe. Ilyenkor a szó a másik nyelv hatására új jelentéssel gazdagodik. Pl. *csenget* (telefonál), *dolgozik* (működik), *kimenő* (szabadnap) stb.

- Tükörszavak: a másodnyelvi modell alapján fordítás útján jönnek létre. Pl. ’szöveget’ átfordít (lefordít), ’pénzt’ cserél (vált), ’kérdést’ felad (feltesz).

IRODALOM

- BÁRÁNY ERZSÉBET–CSERNICKÓ ISTVÁN 2009: = Барань Єлизавета – Черничко Степан: Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці П. — In: *Acta Beregsasiensis a P. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve 2009. VIII. évfolyam, 1. kötet* 91–112.
- BÁRCZI GÉZA 1963: *A magyar nyelv életrajza*, Gondolat Budapest; újabb kiadás: Custos Kiadó, Budapest 1996.
- BARTHA CSILLA 1993: *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest.
- BARTHA CSILLA 1999: *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek* – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BORBÉLY EDIT 2000: Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. — In: *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*, Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszék, Hungarológiai Központ, Ungvár, 113–119.
- CSERNICKÓ ISTVÁN–HIRES KORNÉLIA 2003: A kölcsönzés — In: Cserniczkó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 125–138.
- FODÓ SÁNDOR 1973: = Фодо, П. А. К проблеме хронологизации славянских заимствований в венгерских говорах Закарпатья. — In: *Симпозиум по проблемам карпатского языкознания (24–26 апреля 1973 г.)*. Тезисы докладов и сообщений. Москва. 60–61.
- GAZDAG VILMOS 2010A: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). — In: *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri István–Kötél Emőke; Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 124–160.
- GAZDAG VILMOS 2010B: Másodnyelvi elemek a Beregszászi járás (Kárpátalja) magyar nyelvjárásaiban. — In: Kozmács István, Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science* Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 109–130.
- GAZDAG VILMOS 2012: Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában. — In: Bárdosi Vilmos szerk. *A szótól a szövegig az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának*

- előadásai Budapest, 2011. jún. 21–22.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat 137. tagja. Tinta Kiadó, Budapest, 75–86.
- KONTRA MIKLÓS 1981: A nyelvek közötti érintkezés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *Nyelvtudományi Értekezések*. 109. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÓTYUK ISTVÁN 2007: = Ковтюк И. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.
- LIZANEC PÉTER 1993: = Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 50–56.
- MÁRKU ANITA 2008: *Érvényes történetek* Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft.–KMF, Ungvár–Beregszász
- MIKLOSICH, FRANZ 1871: *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Denkschriften der phil.-hist. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften, 15. Band, Wien.
- ROT SÁNDOR 1967: = Rot, A. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. — In. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. / 1967, 185–191.
- ROT SÁNDOR 1989: Magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás. — In. Balázs János szerk. *Nyelvünk a Duna-tájon*, Tankönyvkiadó, Budapest, 351–401.

A kölcsönszavak asszimilációja

Fonetikai változások

Az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak fonetikai változásait vizsgálva Kótyuk István a magánhangzók tekintetében megjegyzi, hogy az ukrán kölcsönszavakban mindegyik hosszú magyar magánhangzó előfordulhat, sőt egyes esetekben esetleg diftongizálódhat is. Így tehát az ukrán *a, o, y, e, u, i* hangoknak a magyarban *a a* ($\sim\bar{a}$); *o* ($\sim\bar{o}$) $\sim a \sim \bar{o}$; *u* ($\sim\bar{u}$); *e* ($\sim\bar{e}$); *i* ($\sim\bar{i}$); *i* ($\sim\bar{i}$) megfelelőik vannak. A mássalhangzóknál csupán a lágy ukrán *đ', m', n'* mássalhangzóknak van magyar *gy, ty, ny* magyar megfelelője, így a többi lágy ukrán mássalhangzót annak kemény magyar párja helyettesíti (Kótyuk 2007: 99–111). Ezt Borbély Edit az általa vizsgált betű- és mozaikszavak hangtani jelenségei kapcsán a következő csoportokra bontott hangtani jelenségekkel egészíti ki: **1.** a szóvégi orosz *o* a magyar kiejtésben megnyúlik (*rajonó, szilpó*), míg a szóvégi orosz *a* megrövidül (*bezspeka, ráda*). **2.** az orosz *x* hangnak a magyar *ch* felel meg (*derzsasztrach, techoszmotr*); a szavakban jelentkező mássalhangzó-torlódás kiesés, hasonulás, zöngésedés, affrikálódás és palatalizáció segítségével oldódik fel (Borbély 2000: 114–115).

Alaktani asszimiláció

A hangtani asszimiláció mellett a kölcsönszavak elterjedésének előfeltétele az is, hogy azok alaktanilag beépüljenek az átvevő nyelv (esetünkben a magyar) nyelvtani rendszerébe.

Kótyuk István az általa vizsgált ukrainizmusok kapcsán megjegyzi, hogy az átvétel során egyes lexikai elemeknek megváltozott a szófaja. Így például egyes ukrán főnevek a magyarban vagy melléknévként, vagy pedig kettős szófajú szóként honosodtak meg: *bucul, miszerák, rusznyák* stb. Az igék elveszítve az ukrán igeképzés alapjául szolgáló morfológiai alakjukat $-l$ képzős formában honosodtak meg az átvevő nyelvben: *lapatyál* < *лaпoтaмy* 'fecseg'; *brizgál* < *бpизгaмy* 'fröcsköl'; *drimál* < *дpимaмy* 'álmodozik'. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a legtöbb kölcsönszó aktív résztvevője új szavak képzésének és az összetett szavaknak is. Például: *drimál* < ukr. *дpимaмy*

'álmódoszik': *drimálás, drimálás; kazal* < ukr. *cmic* 'szénarakás, *kazal'*: *kaźlaź, bűzakazal, szűnakazal, szalmakazal, űabkazal; brizgál* < ukr. *бpизкаму* 'fröcsköl': *be-, le-, össze-, szűjfelbrizgál, brizga, brizgálás* (Kótyuk 2007: 120–134).

Hasonlóképp vélekedik Cserniczkó István is. Szerinte a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv kölcsönszavainak a használata a magyar nyelv törvényszerűségeinek megfelelően történik. Az átvett szavak mindegyike toldalékolható és mondatba foglalható. A névszók általában változatlan alakban épülnek be a magyar nyelvjárásokba, míg az igék már az átvételkor magyar igeképzőt és személyragot kapnak, s ez az alak válik majd a későbbi toldalékolás alapjává: *ремонтуpем* > *remontol* → *megremontol*; *meuaem* > *misál* → *bemisál* (Cserniczkó 1995: 141–143).

A szláv hatás következtében végbement hangtani változások

Az eddigiek során a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv kölcsönszavainak a vizsgálatát próbáltuk meg nagyvonalakban bemutatni. Ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy bár kétségtelen tény az, hogy kétnyelvűségi körülmények között a szókölsönzés az egyik leggyakoribb jelenség, de nemcsak szavak, hanem más nyelvi elemek is kölcsönözhetőek egyik nyelvből a másikba (Cserniczkó–Hires 2003: 125).

A bilingvis környezet nagy hatást gyakorol például az egyes nyelvváltozatok hangállományára és fonetikai rendszerére (Cserniczkó 1995: 143), viszont ezek műszeres mérése és részletes vizsgálata még nem vette kezdetét (Cserniczkó–Hires 2003: 138). A hangtani szinten észlelhető kölcsönhatás eredménye például a magyar–ukrán kétnyelvűségben az ukrán hatás révén hosszú–rövid mássalhangzók korrelációjának a felbomlása és a hosszú mássalhangzók időtartamának rövidülése, illetve a hosszú és rövid magánhangzók korrelációjában és a hosszú magánhangzók időtartamának rövidülése (Rot 1967: 190; 1968: 256, Horváth–Lizanec 1993: 57). Ezenkívül az meghonosodott kölcsönszavak ejtése során találkozni lehet az úgynevezett fonémakölcsönzés jelenségével is, ami a következő hangok ejtésében nyilvánul meg: orosz/ukrán kemény *x* (Rot 1968: 263), a lány *l'* és az illabiális *ä* (Kótyuk 1995: 8).

Szintaktikai kölcsönzések

A szavak és a fonémák mellett akár egész szintaktikai egységek formulái is kölcsönzésre kerülhetnek. Ezt Rot (1967: 190–191) a következő példákkal szemlélteti: **1.** az állítmány + tárgy vagy határozó (ige + főnév) szerkezetei, pl. „*Megy a poliklinikába*”; **2.** alany és az állítmány egyeztetésének sajátosságai, pl. „*Több kolbospáncikok jüttek a lekcijára*”; **3.** alanyi ragozás a tárgyas ragozás helyén, pl. „*Margitka ir a zjavával*”; **4.** szavak sorrendje a mondatban, pl. „*Ő megy ki*”. Kótyuk István véleménye szerint az egyes elemek olyannyira beépültek a magyar nyelvjárásokba, hogy megtalálhatjuk őket a köszöntésekben és más frazeológiai egységekben is: *forog, mint a kalakutya* < вертится, как вращающаяся колесо?; *Dáj bozse szerencse* < Даї, боже серенче! (Kótyuk 2007: 89)

IRODALOM

- BORBÉLY EDIT 2000: Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. — In. *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*, Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszék, Hungarológiai Központ, Ungvár, 113–119.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1995: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). — In. Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 129–145.
- CSERNICKÓ ISTVÁN–HIRES KORNÉLIA 2003: A kölcsönzés — In. Cserniczkó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 125–138.
- HORVÁTH KATALIN–LIZANEC PÉTER 1993: A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. — In. Lizanec Péter–Horváth Katalin szerk. *Az ungvári hungarológiai intézet tudományos gyűjteménye*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- KÓTYUK ISTVÁN 1995: *Anyanyelvünk peremén*. Kárpátaljai Magyar Könyvek 58. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- KÓTYUK ISTVÁN 2007: = Ковтюк И. Украинские заимствования в жанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхазя.
- ROT SÁNDOR 1967: = Rot, A. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában — In. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. / 1967, 185–191.
- ROT SÁNDOR 1968: = Rot Alexander. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.

A szláv hatás következtében jelentkező egyéb nyelvi sajátosságok

A kódváltások kérdése

A kárpátaljai magyarok beszédében a különböző típusú kölcsönzéseken kívül természetesen más, az erős másodnyelvi hatásra utaló jelenségek is megfigyelhetők. Ezek közül a leggyakrabban az úgynevezett kódváltás vagy kódkeverés jelenségével lehet találkozni, igaz, ennek a használata sokkal ritkább a kölcsönyszavakénál, mivel a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége egy homogén tömbön belül él (erről lásd pl. Beregszászi 2004). A kódváltás jelensége nem más, mint a beszélők által egy interperszonális szituáción, vagy akár egy mondaton belül alkalmazott váltás az egyes nyelvek vagy nyelvváltozatok között. Márku Anita véleménye szerint a kódváltásnak elsősorban nyelven kívüli okai vannak: a szituáció, a beszélők személye, egynyelvűek jelenléte, a nyelvtudás, a kontextus stb. (2008: 101). Ő a kódváltás következő típusait különíti el (Márku 2008: 101–135; 2013: 27–37): **1. Kontextuális** a kódváltás akkor, ha kiváltó oka a nyelvi hiány, nyelvi deficit, lapszus, a nyelvtudás hiányossága, funkciója pedig ezek megszüntetése. Ide sorolandó az anyanyelvi beszéd során alkalmazott másodnyelvi kitöltés, idézés, kiváltás és kötés, fordítás, ismétlés, magyarázat, közbevetés, személyes/objektív álláspont kinyilvánítása (2008: 107–112). **2. Metaforikus** a kódváltás, ha funkciója a saját vagy az idegen/másodnyelvhez, illetve annak beszélőjéhez való attitűd, viszony kifejezése, vagy ha a kontextusnak szimbolikus jelentése van. A metaforikus kódváltás szolgálhatja a szolidaritás, a kizárás, a státuszemelés, a nyelvi ellenállás, a bizalmasság, az érzelmi és nyelvi nyomoték kifejezését, illetve funkcionálhat a nyelvi játék eszközeként is (2008: 113–124). **3. Szituatív kódváltás** a mindenkor kommunikációs helyzet nem nyelvi körülményeitől (például a beszédhelyzet megváltozása, a beszédtema, a partner vagy partnerek cserélődése, egynyelvűek jelenléte) meghatározott kódváltás.

A kárpátaljai magyar közösségben a kódváltás fentebb idézett számos típusa közül az idézés fordul elő a leggyakrabban, mellyel a beszélő a korábban más nyelven elhangzott párbeszédet felidézi, szavainak alátámasztására használja, mintegy személyesíti, hitelesíti mondani-valóját (Csernicskó 2003: 122). Karmacsi Zoltán az etnikailag és nyelvileg vegyes családokban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatát vizsgálva megjegyzi, hogy ilyen körülmények között a gyermek által alkalmazott kódváltás oka elsősorban az, hogy a két szülő két különböző nyelvet beszél, így a gyermeknek kódot kell váltania, amikor egyik szülő után a másikhoz akarja intézni beszédét (Karmacsi 2007: 78; 2009: 64; 2011: 344–346).

Névhasználati sajátosságok

A szláv hatás a kárpátaljai magyarok névhasználatára is komoly befolyást gyakorol. Kárpátalján a keleti szláv szokás szerint a magyarokat is háromelemű névvel (családnév–keresztnev–apai név) anyakönyvezik (Beregszászi–Csernicskó 2003a: 154), illetve a magyar nevek is az ukrán írásrendnek megfelelően cirill betűkkel szerepelnek minden személyi okmányban (Beregszászi–Csernicskó 2003b: 164). Ezek természetesen nemcsak a hivatalos dokumentumokban rögzültek. A kárpátaljai magyar köznyelvben is rendszeresen használják őket. Szóbeli használatuk egyfajta metaforikus kódváltásként is felfogható, hiszen az a többségi kultúra megszólítási hagyományának a kisebbségi nyelvi reprezentációjaként is értelmezhető. Vagyis ez a nyelvi forma összemossa a „mi” és az „ők” csoportot (Márku 2008: 125). Emellett a helyi magyar sajtóban is gyakran találkozhatunk a háromtagú nevekkel, például a Beregi Hírlap 1995. március 16-i számából: *Nagy Ibojla Mihajlovna*. Ugyanakkor, ahogyan azt Csernicskó István is megjegyzi, ezek a névformák idegenül csengenek még az edzett kárpátaljai magyar füleknek is, ezért az „otcsesztvo”-t megpróbálták elfogadhatóbbá, magyarosabbá tenni azáltal, hogy tulajdonképpen lefordították magyarra a fenti típusú neveket. Az így keletkezett névalakok továbbra is háromeleműek maradtak ugyan, de talán több közülük van a magyar

nyelvhez, mint eredeti formájukban (Cserniczkó 1997: 164). Vagyis a fentebb idézett példán szemléltetve a *Nagy Ibohya Mihajlovna* helyett *Nagy Ibohya Mihályé*. Véleménye szerint apai név a kárpátaljai magyar nyelvű sajtóban a nemzetiség feltüntetésére is alkalmas, illetve annak feltüntetése vagy elhagyása is utalhat a név viselőjének nemzetiségére. Ha például egy névsorban egyes nevek mellett fel van tüntetve az apai név, mások mellett pedig nincs, ez azt jelzi, hogy a kételemű név viselője magyar nemzetiségű (Beregszászi–Cserniczkó 2003a: 159–160).

Az apai névhez hasonló bonyolultság jellemzi az asszonynevek használatát is. Debreceni Anikó és Balogh Lajos (1995: 342–345) a kárpátaljai magyar asszonynevek körében három használati szintet különít el:

1. *az államilag elismert hivatalos név*, mely elsősorban a hatóságokkal való érintkezésben, kérvények, munkaügyi okmányok és más ügyiratok szövegében használatos.

2. *a magyar írásbeliség szintje*, ahol a magyar asszonynevek elvileg a magyar névadási gyakorlatnak megfelelően jelennek meg. Kárpátalján viszont a férjhez ment lány az esetek többségében felveszi a férje családnevét, és ehhez teszi hozzá a saját keresztnévét.

3. *a magyar nyelvű szóbeliség szintje*, tehát az, ahogy a kárpátaljai magyarság a mindennapi beszédhelyzetekben egymást megnevezi, szólítja, említi. Főbb vonalakban azt mondhatjuk, hogy lényegében ez is megegyezik az előző pontban említettekkel.

Ezt kiegészítendő a Beregszászi–Cserniczkó szerzőpáros ismerteti a törvény által biztosított névválasztási lehetőségeket is (2003a: 155):

- a) a feleség felveszi a férj családnevét és megtartja saját utónevét;
- b) a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét;
- c) a feleség megtartja a leánykori nevét.

A kárpátaljai magyarok szláv névhasználata a furcsa sajátosságokon túl azonban számos gyakorlati problémát is felvet, mivel az anyakönyvezéskor egy-egy magyar név szláv átírásának számos változata lehetséges (Beregszászi–Cserniczkó 2011: 416). Így például a leggyakoribb kárpátaljai magyar női név az *Erzsébet Elizaveta, Jelizaveta*,

Erzsébet, Alzsbeta, Erzséjbet, Erzsike, illetve a leggyakoribb férfinév a *Ferenc Францишек, Феди́р, Федор, Фефериу, Франу* formában egyaránt használatos (Balla 2009: 12, Kovács 2008: 4).

Az ukrainai jogszabályok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a szülők gyermeküknek a számukra legkedvesebb nevet válasszák, ugyanakkor célszerű arra is odafigyelni, hogy ez a cirill írásmód során milyen formában ültethető át, nem kap-e majd nevetséges vagy akár negatív hangzást (Kovács 2009: 72–73). A magyar nevek ukrán átírásának hangtani sajátosságai (Balla 2011: 396–397) legfőképpen akkor okoznak problémát, amikor az útlevel igénylésénél azt a cirill alak alapján véletlenszerűen próbálják meg latinra átírni (Beregszászi–Csernicskó 2003a: 154). Így lesz pl. a magyar *Gazdag Vilmos*, ukrán *Газда Вильмому* az útlevel alapján *Hazdah Vilmosh*, s ez a név még a szerencsésebb nevek közé sorolandó.

IRODALOM

- BALLA ANDREA 2009: Név és identitás. Keresztnevek vizsgálata a kárpátaljai Nagydobrony községben. — In. Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 9–13.
- BALLA ANDREA 2011: A rendszerváltások következményei a kárpátaljai magyar személynévhasználatban. — In. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban* A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Szerkesztette: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita. Tinta Könyvkiadó II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete Budapest–Beregszász, 2011. 394–397.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2003A: A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 153–163.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2003B: Pragmatikai eltérések — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 163–169.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2011: A kárpátaljai magyar személynévek átírásának és használatának kérdésköréről. — In. *Magyar Nyelvőr* 135. évf. 4. sz. / 2011, 414–422.

- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 1997: „Imja otcesztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). — In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai* (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) II. kötet. A Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc. 162–167.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2003: A kódváltás. — In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 120–125.
- DEBRECENI ANIKÓ–BALOGH LAJOS 1995: Magyar asszonynevek Kárpátalján. — In: *Magyar Nyelv* 91. évf. 3. sz. / 1995, 340–345.
- KARMACSI ZOLTÁN 2007: *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás*. PoliPrint, Ungvár.
- KARMACSI ZOLTÁN 2009: Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében. — In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 64–70.
- KARMACSI ZOLTÁN 2011: Etnikailag vegyes házasságban nevelkedő gyerekek nyelvhasználatának jellemző vonásai. — In: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai Szerkesztette: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita Tinta Könyvkiadó II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete Budapest–Beregszász, 2011. 343–349.*
- KOVÁCS ANDRÁS 2008: A kárpátaljai magyar keresztnevek ukrán átírásának néhány jellemzője. — In: *Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola 4. Féléton Konferenciájának előadásai*. Forrás: <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk08/>
- KOVÁCS ANDRÁS 2009: Az ukrain névadás jogi hátteréről. — In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 71–74.
- MÁRKU ANITA 2008: *Érvényes történetek Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár – Beregszász.
- MÁRKU ANITA 2013: „Po zúkárpátszki” *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. „Lára” Poligráfcentrum, Ungvár.

ПОСІБНИК ДО ВИВЧЕННЯ
СЛОВ'ЯНО-УГОРСЬКИХ МІЖМОВНИХ КОНТАКТІВ

Наукове видання
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

2018

Автор:
Вільмош Газдаг

Рецензенти:
Андраш Золтан, Єлизавета Барань

Обкладинка: *Вільмош Газдаг*
Коректура: *Льдіко Гріца-Варцаба*
Відповідальний за випуск: *Льдіко Орос*

Видавництво: ТОВ «РІК-У»

88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Здано до складання: 12.02.2018р. Підписано до друку 14.03.2018р.

Гарнітура Garamond. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 5,48.

Формат видання 60x84/16. Тираж 200.

Друкарня: ПП Лац Ч. С., м. Берегово, пл. Кошута 4.

G-31 Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos)

Посібник до вивчення слов'яно-угорських міжмовних контактів / Автор: Газдаг Вільмош. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2018. – 124 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-7404-83-4

Видання розраховане на студентів вищих навчальних закладів, які вивчають проблеми слов'яно-угорських міжмовних контактів. Воно також стане у пригоді і тим, що цікавляться історією угорської славістики, мовною ситуацією угорського населення Закарпаття та історією досліджень східнослов'янських лексичних запозичень в угорських говорах нашої області.

УДК: 81'272

Г-31